

ԴՐՕՇԱԿ

ISSN 2579-2954

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության պաշտոնաթերթ
(79-րդ տարի) Թիվ-11 (1705) ————— Նոյեմբեր 2025

Բովանդակություն

«Դրոշակ» ամսաթերթ
Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության
պաշտոնաթերթ
Հիմնադիր՝ «ՀՅԴ պատմության թանգարան
հիմնադրամ»
Երևան, Միեր Սկրտչյան փ. 12/1
Հեռ. (+374) 10-52-18-90
Էլ. հասցե՝ droshak@arf.am
Կայք՝ <https://www.droshak.am>

Գլխավոր խմբագիր՝ Արտաշես Շահբազյան
Խմբագրական խորհուրդ

1 - Առաջնորդող

Այդ ընդդիմադիրը և մեր առաջիկա
քննությունը (Էջ 1-3)

2 - Պատմաքաղաքական

Անի Մելքոնյան

Փաշինյանական պարտվողական
«խաղաղությունը» 1921 թ. հոկտեմբերի
13-ի Կարսի պայմանագրի պարտվողական
«խաղաղության» խորապատկերին (4-7)

3 - Քաղաքական

Արտաշես Շահբազյան

Քարոզչական ձեռնածությունը իշխանության
ինքնապահպանման երաշխիք (մաս 2)
(Էջ 8-9)

4 - Տարածաշրջանային

Լիանա Պետրոսյան

«Խաղաղության» պատրանքը. ինչպես են
Ադրբեջանն ու Հայաստանի իշխանությունները
մանիպուլացնում հայ հասարակությանը
(Էջ 10-12)

Նարե Գևորգյան

Իսրայել-Թուրքիա հարաբերություններում
լարվածության սրումն ու Հայոց
ցեղասպանության հարցը (Էջ 13-15)

5 - Իրավաքաղաքական

Արփի Աբրահամյան

Բրիկսը նոր աշխարհակարգում (Էջ 16-20)

6 - Աշխարհաքաղաքական

Սաբինա Մուրադյան

Ուղղափառ գազաուղները թուրքական
կառավարության և հատուկ ծառայությունների
ուշադրության կենտրոնում 20-րդ դարի սկզբին
(Էջ 21-25)

7 - Հասարակություն

Մանվել Մկրտչյան

Անգիտակից մարդն իրական սպառնալիք է
երկրում (Էջ 26-28)

Անժելա Հարությունյան

Ադրբեջաներենի ուսուցումը Հայաստանի
դպրոցներում անմիջական սպառնալիք է
մեր ինքնությանը (Էջ 29-32)

8 - Ժառանգություն

Համաստեղ

Չրոյց համայնավար բարեկամի մը հետ
(Էջ 33-40)

9 - Ընկերական գրույցներ

Պարգեւ Աւագեան

Խարխալում 2-րդ (Էջ 41-42)

Վրէժ-Արմէն

Ի՞նչ կրնանք ընել Սփիւռքի մէջ... (Էջ 43-44)

Այդ ընդդիմադիրը և մեր առաջիկա քննությունը

2025 թ. նոյեմբերի 16-ին Վաղարշապատում տեղի ունենալիք ընտրություններն ընկալվում էին որպես վերջին և գլխավոր փորձ հաջորդ տարվա հունիսի խորհրդարանական ընտրություններից առաջ: Նկատի ունենալով այս ընտրությունների հոգեբանական և ոչ միայն հոգեբանական նշանակությունը՝ մեծ էր վերջինիս նկատմամբ հետաքրքրությունը: Սրանով էին բացատրվում նաև իշխանության ձեռնարկած քայլերը՝ իր գործելաոճով և պետական ռեսուրսի լայն կիրառմամբ: Լավ պատկերացնելով Վաղարշապատ քաղաքի բնակչության բորբոքված հակաիշխանական տրամադրությունները, որոնք ավելի էին խորացել իշխանության ձեռնարկված հակակեղեցական արշավի պատճառով, իշխանությունը կանխավ այս համայնքին էր կցել նաև Խոյ խոշորացված համայնքը: Իրադարձությունները փաստեցին կանխագուշակումների արդարացվածությունը՝ իշխանական թիմը պարտվեց Վաղարշապատ քաղաքում, փոխարենը առավելության հասնելով, մասնավորապես, Խոյում, որտեղ ուներ ձևավորված և կանխատեսելի առավելություն: Իհարկե միայն այս քայլով չէր բավարարվել իշխանությունը՝ մինչև ընտրությունների օրը արդեն խոսակցություններ կային, ընտրատարածքի գանազան պաշտոնյաների, ազդեցիկ խմբերի ու անհատների հետ տարվող «հատուկ» աշխատանքների մասին, բացահայտվում էին բազմաթիվ անհայտ անուններ տարբեր հասցեների վրա գաղտնաբար գրանցելու փաստերը և այլն: Ակնհայտ ապօրինություններն իհարկե դրսևորվեցին բուն ընտրության օրը՝ տարբեր ընտրակեղծարարությունների կիրառմամբ, որոնց թվում հոսանքի անջատումներն ու այդ ընթացքում քվեաթերթիկների լցումներն էին: Մի բան, որից Նիկոլ Փաշինյանի «ուսուցիչները» հրաժարվել էին դեռևս անցած դարում: Եվ այս խայտառակ երևույթը կրկնվում է արդեն մի քանի տեղական ընտրությունների ժամանակ: Ի դեպ, կարելի է ենթադրել, որ ՀԵՅ-երը սեփականատիրոջից խլելու իշխանության ակնհայտ ապօրինության նպատակներից մեկն էլ ընտրությունների հետ կապված հաշվարկն է, եթե նկատի ունենանք, որ էլեկտրացանցը երկրով մեկ ամենատարածված ենթակառուցվածքային համակարգերից է, որին առնչվում է յուրաքանչյուր տուն ու բնակիչ:

Խիստ կասկածելի է, որ եթե իշխանությունները չդիմեն ակնառու ընտրակեղծարարությունների, կունենային արդյոք այն առավելությունը, որով ապահովեցին իրենց հաղթանակը:

Ամենավերջից իջեցված հրահանգով իշխանական քարոզչամեքենան անմիջապես տարփողեց երկրի բոլոր առաջատար ազգային ուժերի նկատմամբ տարած փայլուն հաղթանակի մասին, թեև այդ հիմնական ուժերը տվյալ ընտրություններին չէին մասնակցում: Բացառությամբ իհարկե ընդդիմադիր դաշինք կազ-

մած ՀՅ Դաշնակցության տեղական կառույցի, որը ողջ ընտրարշավի ընթացքում գտնվեց երկրորդ պլանում՝ ասպարեզը տրամադրելով դաշինքից քաղաքապետի թեկնածուին: Ընտրություններին մասնակից ազգային ուժերի թվում էր նաև անցողիկ շեմը հաղթահարած «Մայր Հայաստան» Ազգային Դեմոկրատական կուսակցությունը, որը ներկայումս մարզերում կայանալու և թափ հավաքելու գործընթացի մեջ է:

Հիշենք նաև, որ տվյալ ընտրություններից առաջ հիմնական ենթադրությունն այն էր, որ որևէ ուժ միայնակ չի հաղթահարի իշխանություն ձևավորելու համար անհրաժեշտ շեմը, և ընտրությունների հաղթողը կորոշվի համախոհ ուժերի ձեռք բերած արդյունքների գումարումով: Այնպես որ, ոչ մի ջախջախիչ պարտություն կամ հաղթանակ տեղի չունեցավ՝ ընդդիմադիր «Հաղթանակ» դաշինքը հավաքեց պատկառելի տոկոս, իսկ իրենց հնարավորությունները փորձարկող տեղական ընդդիմադիր ուժերը չկարողացան հաղթահարել անցողիկ շեմը:

Ուշագրավ է, որ այս ընտրությունների ժամանակ տեղի քա-ականները նպատակահարմար էին, գտել, որ Նիկոլ Փաշինյանը ընտրատարածքում չերևա, ինչպես և քիչ աչքի զարնի թեկնածուի պատկանելությունը ԲԴ-ին:

Պատահական չէ, որ գերազանցապես հաղթանակը տոնելու օրն իսկ Նիկոլ Փաշինյանի նյարդերը չդիմացան, և հրահանգեց խուզարկել առաջատար ընդդիմադիր ուժի ներկայացուցիչների տները և հարուցել քրեական գործեր:

Ուշադրության արժանի է նաև այն հանգամանքը, որ ընտրություններից հետո դիմելով համայնքի բնակիչներին՝ Նիկոլ Փաշինյանը մասնավորապես ասել է. «Ձեր ընտրությամբ կարևոր լիցք տվեցիք մեր սրբության սրբոցը՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, Կտրին Ներսիսյանից ազատելու գործընթացին»:

Ինչո՞ւ է Փաշինյանը բարոյական և քաղաքական ծանր գնով ձեռք բերած հաղթանակից անմիջապես հետո հարկ համարում անդրադառնալու նաև այս թեմային: Ինչո՞ւ է Նիկոլ Փաշինյանը գործունեության հիմնական ուղղություններից մեկը դարձրել հակաեկեղեցական պառակտչական պայքարը՝ իր համար ճակատագրական նշանակության ընտրություններից առաջ, երբ ակնհայտ է, որ գրեթե ողջ հայ ժողովուրդն ավանդական մայր եկեղեցու հետևորդն է և այս քայլով վարչապետը կորցնում է նաև իր ոչ սովոր համակիր զանգվածներին:

Տրամաբանական բացատրությունն այն է, որ Նիկոլի հիմնական հույսը ոչ թե ընտրողներն են, այլ արտաքին պատվիրատուները: Որքան ավելի ակնառու է դառնում խորհրդարանական գալիք ընտրություններում ՔԴ-ի հաղթելու անհնարինությունը, Փաշինյանն ավելի մեծ եռանդով է փորձում Հայաստանում առաջ մղել արտաքին ուժերի ծրագրերը: Բնականաբար, ամեն թելադրող արտաքին ուժ ձգտում է իշխանության բերել այնպիսի դրածոների, որոնք տվյալ երկրում կունենան որոշակի հեղինակություն և իշխանության վրա գոյատևելու կայունության որոշակի ռեսուրս: Այլ պարագաներում նրանք փորձում են բարոյապես սպառված գործիչներին փոխարինել քիչ վարկաբեկված այնպիսի անձանցով, որոնց քաղաքական շարժումները կարճ ժամանակ անց չեն հեռացնի՝ փոխարինելով սեփական անկախ առաջնորդներով:

Նիկոլ Փաշինյանն այժմ կաշվից դուրս է գալիս ապացուցելու, որ գալիք ընտրություններում ինքն անփոխարինելի է: Նախ և առաջ նա ազգային ընդդիմությանը ներկայացնում է որպես ռուսական ազդեցության գործակալների, իսկ իրեն, Ջեյհանսկու օրինակով, Ռուսաստանին տարածաշրջանից դուրս մղելու և վերջինիս Արևմուտքի տարածաշրջանային գործակալներով փոխարինելու միակ ունակ գործիչը երկրում: Փաշինյանը երկիրը մտցրել է մշտական հետապնդումներով և բանտարկություններով ուղեկցվող անկայունության դաշտ՝ փորձելով ապացուցել, որ իր իշխանությունը մնում է կենտրոնաձիգ, ամբողջովին իր կողմից վերահսկելի, մասնավորապես՝

պես՝ խորհրդարանի, կառավարության, ուժային և իրավապահ համակարգերի պարագայում:

Փաշինյանը պատերազմ է հայտարարել 1700 - ամյա մայր եկեղեցուն. յոթնամյա կառավարման շրջանում նա դարձրեց ծրագրերից դուրս բերեց Հայոց եկեղեցու պատմության ուսուցումը, խզեց իշխանություն-եկեղեցի գործակցությունը, թելադրեց փակելու տասնամյակների ազգանպաստ գործունեություն իրականացրած Մայր եկեղեցուն պատկանող «Շողակաթ» հեռուստաընկերությունը, զրպարտեց, հալածեց ու բանտարկեց բարձրաստիճան հոգևորականների և այսօր հետևողականորեն փորձում է ներսից պառակտել եկեղեցին՝ եկեղեցական իշխանության բերելով իր հակազգային ու թուրքահպատակ իշխանության համար խոսափող ծառայող պիղծ խամաճիկների: Ժողովրդին սեփական ինքնությունից կտրելու և գլորալիզմի քայքայիչ հորձանքին հանձնելու համար իշխանությունն ոչնչացնում է ակադեմիական գիտությունը, նոր չափորոշիչների ներդրման անվան տակ ոչնչացնում է կրթության ազգային ռազմավարությունը: Թվարկված, ինչպես և այս քաղաքականության շատ այլ դրսևորումներ ակնառու են ազգային ապագայի մտահոգությունն ունեցող զանգվածների համար, որոնց մոտ փաշինյանական ազգակործան քաղաքականությունն ամրապնդում է ազգային ինքնությունը փրկելու, հակազգային քաղաքականությունը մերժելու կամքը: Փաշինյանը հասկանում է, որ իրադարձությունների բնական ընթացքով հասնելու է իր թշվառ կառավարման վախճանին և ճիգ է անում փոխելու այդ ընթացքը: Մայր եկեղեցու դեմ ձեռնարկված արշավանքը և Ամենայն հայոց հոգևոր առաջնորդին հեռացնելու սադրիչ հայտարարությունները հետապնդում են նաև ներազգային բախում հրահրելու նպատակը: Այդ պարագայում բախտախնդիր ղեկավարն առիթ կունենա գալիք ընտրություններն առաջաձգելու կամ հետաձգելու, քրեական հետապնդման ենթարկելու հեղինակություն վայելող գործիչների, ըստրապայքարից դուրս մղելու առավել աչքի ընկնող քաղաքական ուժերի և այլն: Պատահական չէ, որ Նիկոլը մի քանի անգամ կրկնել է այն միտքը, թե՛ եթե ընդդիմությունը կարող է, թող հեղափոխություն անի: Ազգային ու պետական շահերը, երկրի կայունությունը սեփական իշխանության պահպանմանը զոհաբերող անձը ճգնում է մրցակցության օրինական հունից դեպի անօրինականության ու քառսի դաշտ հրել պետությունն ու ազգային ուժերին, որտեղ ինքը կկարողանա իշխանության ապօրինություններն ու բռնությունները «օրինականացնել»՝ գործի դնելով ձեռքին խամաճիկի դեր կատարող ուժային ու իրավապահ համակարգերին:

Մեր հաջորդ միտքը ցանկանում էնք հիմնավորել թերևս քաղաքական էական գործոն չհանդիսացող մեկ երևույթի արձանագրմամբ: Արդեն երկար ժամանակ Նիկոլ Փաշինյանը, ջղազգրգության նուազի հասնելով, փորձում է համոզել, երկրի նախորդող երեք ղեկավարներին իր հետ մտնելու հրապարակային բանավեճի մեջ: Սովորաբար գործող թիվ մեկ

ղեկավարները խուսափում են հոգեբանական հավասարության մեջ հայտնվելուց իրենց կարգավիճակով զիջող ընդդիմադիր ղեկավարների հետ: Նրանք հրաժարվում են կամ դժկամությամբ գնում են նման բանավեճերի, եթե դրանք երկրում հաստատված ավանդույթ են, ինչպես օրինակ ԱՄՆ-ի պարագայում: Ինչո՞ւ է ուրեմն Նիկոլ Փաշինյանը ցանկանում վար իջնել իր իշխանական բարձունքից: Բանն այն է, որ Նիկոլ Փաշինյանը հասկանում է, որ ինքն այդպես էլ չդարձավ երկրի ղեկավար: Նախորդ երեք նախագահներին, անկախ նրանց նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից, ժողովրդի բոլոր հատվածներն ընկալում են որպես պետության ղեկավարների, նրանց ելույթները դառնում են քննարկման և բանավեճերի թեմա, իսկ Նիկոլ Փաշինյանի շատախոսությունը եթե ուշադրության էլ արժանանում է, ապա զարմանալու կամ ծիծաղելու համար: Այլևս բոլորը հասկացել են, որ երկրի չորրորդ ղեկավարի ասածները կամ անլուրջ են, կամ խաբեություն, նախկին ասածներին հակասող հերթական անհեթեթություններ: Այլ խոսքով, եթե պետք է համեմատենք ներկա ղեկավարին նախկինների հետ, ապա բոլորի համար ակնհայտ է, որ նախկինները երկրի ղեկավար են, իսկ գործողն այդպես էլ մնաց անհանդուրժող, անպատասխանատու և պառակտիչ ընդդիմադիր: Նիկոլ Փաշինյանը, հասնելով փառքի գագաթնակետին, կարող էր իր թևերի տակ հավաքել ողջ ժողովրդին՝ հայտարարելով, որ բոլորի առաջնորդն է, բայց կեղծ խոնարհումներից, սրտիկներ ցուցադրելուց և զանազան շոուներից այն կողմ նա մնաց հասարակությունը սև ու սպիտակի բաժանող, իր առաքելությունը չգիտակցող, անկարողությամբ ամեն մի գործ տապալած և ամեն օր երկրում ներհասարակական նոր ցնցումներ ու սադրանքներ հրահրող ընդդիմադիրի տեսակ: Իր առաքելության բարձրության վրա չգտնվելը ոչ միայն երկիրը տարավ ահավոր կորուստների, այլև հեղինակագրկեց պետությունը, նսեմացրեց հայ ժողովրդին: Արտաքին աշխարհն ուղղակիորեն ցույց է տալիս, որ դժվար է ակնածանք տաժել մի ժողովրդի նկատմամբ, որը Նիկոլի նման ձախողակ, անպատասխանատու և հակազգային մեկին կարող է վերընտրել և 7 տարի ապրել նրա ներդրման թատրոնի պայմաններում: Ծանր է, անշուշտ, նման բան մտածելն անգամ քո երկրի իմաստության դարավոր ժառանգություն ունեցող ժողովրդի մասին, սակայն փաստն այն է, որ մենք ապրում ենք այս իրականության պայմաններում: Իշխանության վրա գտնվող անձեռնհաս ուժն ինքնապահպանման համար ունակ չլինելով արմատական բարեփոխումների, որոնք կհեղաշրջեին հասարակական տրամադրությունները, փորձում է վերջինին հասնել կեղծիքի, դժգոհող բոլոր ձայները լռեցնելու և վախի մթնոլորտ սերմանելու ճանապարհով: Բազմաթիվ ձերբակալությունների, բիրտ ուժի կիրառման գործելակերպով Նիկոլ Փաշինյանն ուզում է վերականգնել 2018-2019 թվականների վախի այն մթնոլորտը, որը հասարակությանը մղում էր անհուսության ու կրավո-

րականության և այդ պայմաններում համակիր փոքր զանգվածի ուժերով, հեշտությամբ ու առանց աղմուկի հասնելու վերարտադրության ցանկալի նպատակին: Կհասկանա՞ւ արդյոք երկրի գլխավոր ընդդիմադիրը, որ ժողովուրդն իր վախը հաղթահարել է, սթափվել է խաբեության թմբիրից, և հարվածներն ավելի կարծր են դարձնում պայքարունակ զանգվածներին: Տպավորությունն այն է, որ վաղուց հատելով բոլոր կարմիր գծերը՝ երկրի թիվ մեկ պաշտոնին գտնվող ընդդիմադիրը հոգեբանական այն վիճակի մեջ է, թե այլևս կորցնելու բան չունի և գնում է վա բանկ, ոտնահարելով օրենքը, օրինականությունը հասարակության ու պետության շահերը: Նրան կատաղեցնում է աճող ու ոտքի կանգնող ազգային ուժերի՝ պետության ու երկրի տիրոջ բեռը ստանձնելու պահվածքը, բայց դրա դեմ նրա այլընտրանքը ոչ թե շինիչ, նախաձեռնողական ու առաջանցիկ գործունեությունն է, այլ վարկաբեկումները, ազգային ուժերին զգվոտոցի, հայիոյախոսության ու ցեխաբձակումների դաշտ ներքաշելու և այստեղ իրեն հավասարեցնելով վերջիններիս կեղտոտելու գործելակերպը: Իսկ բախտի քմահաճույքին հանձնված երկիրը ճոճվում է անդունդի և փրկության սահմանագծին: Կկարողանա՞ւ ժողովուրդը, համախմբվելով ընդհանուր նպատակի շուրջ, միասնական ուժերով պետության նավը դուրս բերել փրկության հորիզոններ: Հեշտ գործ չէ, եթե նկատի ունենանք, որ այս պայքարում ազգի և պետության դեմ կանգնած են աղբբեջանաթուրքական միջնորդ ուժն ու Անդրկովկասը վերջիններիս ենթարկեցնել փորձող արտաքին խոշոր ու դարավոր խաղացողները: Սրանց և սրանց հինգերորդ շարապան դիմաց հայ ժողովրդի հաղթանակը կնմանվի սեփական մազերից բռնած սեփական մարմինն ու սեփական ձիուն ճահճից դուրս բերելու գրքային հերոս Բարոն Մյունհաուզենի սխրանքին: Ճակատագրական քնության շեմին ենք՝ իմաստությունը, անընկճելի կամքն ու արժանապատվությունը մեկ անգամ ևս փաստելու քնության շեմին: ■

Փաշինյանական պարտվողական «խաղաղությունը» 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրի պարտվողական «խաղաղության» խորապատկերին

Անի Մելքոնյան
Պատմաբան

Հաճախ ենք ասում, որ պատմությունը կրկնվելու հատկություն ունի, և պատմության կրկնությունից օգուտներ են քաղում միայն այն ժողովուրդները, որոնք դասեր են քաղում իրենց պատմական սխալներից:

Վերջին 104-105 տարիների ընթացքում մեր պատմության ամենաաղետալի գաղափարախոսությունը դարձել է ազգային ու պետական կենսական շահերն ու հայրենիքից հատվածներ զիջելով «խաղաղության դարաշրջան» բացելու միջոց:

Այս միջին ավելի քան մեկ դար առաջ այս օրերին էլ տարածված էր Հայաստանի քաղաքական շրջանակներում, որի ողբերգական հետևանքները մենք տեսնում ենք 1921 թ. մարտի 16 (18)-ի Մոսկվայի և նույն թվականի հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրերում:

Բայց Կարսի պայմանագիրը գուցե կործանարար զիջումների սահմանագիծը չդառնար, եթե խորհրդայնացված Հայաստանի կարգավիճակի ու սահմանների հարցում չլինեին Քեմալ-Լենին համաձայնությունն ու հայ բոլշևիկների հլու կամակատարությունը:

Սակայն, մինչև 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ի կործանարար զիջումներով պայմանագրին անդրադառնալը, մի փոքր խոսենք նախորդող իրադարձությունների մասին:

1920 թ. սեպտեմբերի վերջին օրերին Թուրքիան հարձակվեց Հայաստանի Հանրապետության վրա. սկսված պատերազմում հայ բոլշևիկները՝ կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել բոլշևիկ հայերը՝ որդեգրեցին հակապետական, դավաճանական և պարտվողական քաղաքականություն՝ ամեն կերպ օժանդակելով թշնամուն և նպաստելով Հայաստանի պարտությանը:

Այդ օրերին «Բաքվի «Կոմունիստը» փառաբանական խմբագրականներ էր հրատարակում Մուստաֆա Քեմալի հասցեին: Բոլշևիկյան ժողովներում անվերապահ գովաբանվում էին թուրքերը, որ գալիս էին ազատելու Հայաստանի աշխատավորությանը»¹ - սա վառ ապացույցն է այն բանի, որ «հայ բոլշևիկները, անշուշտ, գիտեին, որ թուրքերը խորհրդային իշխանության գործունե աջակցությամբ էին պատերազմի ելել Հայաստանի դեմ»,² գիտեին ու դեմ չէին, գիտեին ու աջակցում էին, օգնում թշնամուն իրենց իսկ հայրենիքի դեմ պատերազմում, գիտեին ու «հավատացնում էին հայ զինվորներին, որ թուրքերը չէ, որ հարձակվել էին Հայաստանի վրա, այլ «Դաշնակներն» են պատերազմ սկսել...», որ թուրք բանակի մեջ կան և ռուս

ու հայ զինվորականներ, և որ եկող թուրք զորքերը չեն կոտորի հայերին...»,³ ըստ բոլշևիկ հայերի առաջ քաշած թեզերի՝ թուրք-հայկական թշնամության մեղավորը հայերն էին, ավելի հստակ՝ դաշնակցականները, ուստի բոլշևիկները «հավատացնում էին ամենքին, թե թուրքերի թշնամությունը դեպի հայերը հետևանք էր դաշնակցականների վերաբերմամբ տաժածատելության. բավական է Հայաստանը հայտարարել Խորհրդային և եղբայրական ձեռք մեկնել թուրքերին, թուրք-հայկական հարաբերությունները կբարելավվեն, և թուրք բանակը անմիջապես կհեռանա Ալեքսանդրապոլից և Կարսից»:⁴ Չափազանց ծանոթ պատկեր մեր օրերի համար, այսօր էլ փաշինյանական վարչակազմն է պնդում թե՛ հայ-թուրքական հարաբերությունները կբարելավվեն, եթե հայերը չհիշեն Արարատ լեռան մասին, եթե չխոսեն Հայոց ցեղասպանության մասին, եթե հալածվեն հայ հոգևորականները ու Ադրբեջանին հանձնվեն Հայաստանի Հանրապետության այն բոլոր տարածքները, որոնք նա կպահանջի, իր հակապետական, դավաճանական ու պարտվողական քաղաքականությունը հիմնավորելով «խաղաղության դարաշրջանի» փուլիկ գաղափարախոսությամբ՝ մոռանալով, որ որքան մեծ ես փչում փուչիկը, այնքան ավելի արագ ու բարձրաձայն է պայթում այն: Սակայն եթե Փաշինյանը ժամանակին սեփական թերթում հակապետական ու բանակը վարկաբեկող հոդվածներ տպագրելու փոխարեն ժամանակ հատկացներ հայոց պատմությունն ուսումնասիրելու համար, գուցե իմանար (կամ գուցե

Վագոնը, որտեղ կնքվել է Կարսի պայմանագիրը:

գիտի ու հավատարմորեն կրկնում է բոլշևիկյան քաղաքականությունը), որ. «...հայ բոլշևիկները դեպի դաշնակցականները ունեցած ատելությունից կուրացած և հուսալով թուրքերի օգնությամբ խորտակել Հայաստանի անկախությունը՝ ամեն միջոց գործադրեցին կոտրելու համար հայկական բանակի դիմադրական գործունեությունը»⁵ բայց այն, ինչ եղավ հետո՝ ողբերգական է յուրաքանչյուր ողջամիտ հայի համար, այն աստիճան, որ անգամ բոլշևիկ պատմաբան Բորյանն է ստիպված արձանագրում սեփական կուսակցության ուղեգծի սնանկությունը. «Դուրս եկավ,- ասում է Բորյանը,- որ Հեղկոմը մեծ հույսեր էր կապում «աշխատավոր Թուրքիայի» հետ: «Հասարակական Թուրքիան» մեկից ավելի անգամներ ցույց է տվել իր «համակրանքը» հայերին ու Հայաստանին: Նա դաշնագրով պարտավորեցրեց Խորհրդային Ռուսաստանին ճնշում գործ դնել Խորհրդային Հայաստանի վրա»⁶ - խոսքը Մոսկվայի ու Կարսի կործանարար դաշնագրերի մասին է, որոնց մասին կխոսենք քիչ ուշ:

Բոլշևիկ-թուրքական համագործակցությունը ի վերջո հանգեցրեց Հայաստանի Հանրապետության անկմանն ու Հայաստանի խորհրդայնացմանը, որին հասնելու համար բոլշևիկ հայերը խոստանում էին Հայկական հարցը լուծել շատ ավելի արդյունավետ, քան կարող էին լուծել դաշնակցականները, և «լուծեցին» շատ «արդյունավետ» կերպով. բզկտեցին Հայաստանը և նրա տարածքները՝ աջ ու ձախ բաժանելով նրա հարևանների միջև, նույն կերպ էլ Փաշինյանն է «լուծում» արցախյան հակամարտությունն ու հայ-ադրբեջանական թշնամանքը վերացնելու հարցը:

«Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին իսկ օրերին, Ադրբեջանի կառավարության պետ «ընկեր Նարիման Նարիմանովը» Հայաստանի Հեղկոմին ուղղված հեռագրով և Բաքվում արված հանդիսավոր հայտարարությամբ ծանուցեց, որ այլևս Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև ամեն վեճ ավարտված է, և Խորհրդային Ադրբեջանը եղբայրաբար զիջում է Ղարաբաղը, Զանգեզուրը և Նախիջևանը Հայաստանին»⁷ Կարճ ժամանակ անց, սակայն, Արցախն ու Նախիջևանը բռնակցվեցին Խորհրդային Ադրբեջանին, Զանգեզուրն էլ մնաց Հայաստանի կազմում՝ Նժդեհի ու զինակիցների հերոսական պայքարի շնորհիվ:

Արցախն ու Նախիջևանը Ադրբեջանին բռնակցելուց հետո, Նարիմանովի հայտարարության վերաբերյալ «հայ կոմունիստական շրջաններում տրվում էր այն բացատրությունը, թե Նարիմանովը Ղարաբաղը զիջելու մտքով չէր արել հայտարարությունը, այլ իբրև պրոպագանդ, հայ բոլշևիկների գործը դյուրացնելու նպատակով»⁸ - արդեն իսկ հասկանալի է, որ բոլշևիկ հայերը նախապես տվել էին իրենց համաձայնությունը Հայաստանի բզկտման քեմալա-լեհիյան ծրագրին՝ դրա դիմաց ստանալով Մոսկվայից կախյալ իշխանություն՝ ճիշտ այնպես, ինչպես ենթադրելի է, որ Փաշինյանը ստացավ արևմուտքից ու Թուրքիայից կախյալ իր իշխանությունը, նախապես համաձայնության գալով Արցախի դավաճանական հանձնմանն ու Հայաստանի ինքնիշխան տարածքների բզկտման վերաբերյալ:

Խորհրդայնացման պահին Հայաստանի Հանրապետությունը Վրաստանի ու Ադրբեջանի հետ տարածքային վեճեր ուներ, իսկ Թուրքիայի նկատմամբ

ուներ տարածքային պահանջներ, բոլշևիկ հայերը շատ «արդյունավետ» հարցը լուծեցին՝ իհարկե ի վնաս Հայաստանի. «Վրաստանի հետ բարեկամություն հաստատելու համար նրանք հրաժարվեցին զուտ հայկական և Հայաստանի անբաժան մաս կազմող Ախալքալաքի շրջանից և հայկական Լոռիի մի մասից և, այդպիսով, խնդիրը փակված հայտարարեցին»,⁹ ավելի մեծ զիջումներ բոլշևիկ հայերն արեցին Ադրբեջանին, համաձայնելով, որ «Լարաբադն իր ավելի քանի 150.000-անոց զուտ հայ բնակչությամբ մնա Ադրբեջանի սահմաններում և, իբրև վերադիր, թույլ տվին նաև, որ Ադրբեջանի քոչվորներն ամառները օգտվին Զանգեզուրի, Դարալագյազի, Բասար-Գեչարի ու Ղազախի հայկական արոտավայրերից, առանց որևէ փոխարինության Հայաստանին»:¹⁰ Այս զիջումներն էլ քիչ թվացին բոլշևիկ հայերին, և նրանք համաձայնեցին, որ «Ադրբեջանին տրվին Նախիջևանն ու Շարուրը, որոնք նույնիսկ ընդհանուր սահման չունին Ադրբեջանի հետ և գտնվում են Հայաստանի սրտում»:¹¹

Կեղծ խաղաղության լոգոնգով՝ հանուն թշնամական շահերի Հայաստանի բզկտումը այսքանով չավարտվեց, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Ս. Վրացյանը. «Ավելի ծանր ու անփառունակ եղավ բոլշևիկների դերը հայ-թուրքական հարաբերությունների խնդրում»:¹² Մոսկվայի, պայմանագրով՝ Հայաստանը կրեց հսկայական տարածքային կորուստներ, այդ հակաօրինական ու հակահայ փաստաթղթով «ոչ միայն ամբողջ Կարսի և Արդահանի գավառները, այլև Սուրմալուն անպայման կերպով հանձնվում էին Թուրքիային: Նախիջևանի շրջանը առնվում էր Հայաստանից և իբր «ինքնավար հողամաս» հանձնվում Ադրբեջանին՝ պայմանով, որ վերջինս իրավունք չունենա ուրիշին փոխանցելու»:¹³

Մոսկվայի խայտառակ պայմանագիրը միայն սկիզբն էր. կործանարար կորուստների սահմանագիծը դարձավ Կարսի պայմանագիրը:

«Մոսկվայի պայմանագրից է բխում 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքված Կարսի պայմանագիրը, որը ստորագրել է նաև Խորհրդային Հայաստանը»:¹⁴ Այդ պայմանագիրը շատ ավելի ծանր էր, քան Ալեք-

սանդրապոլինը և շատ ավելի նվաստացուցիչ, քան Մոսկվայինը, քանզի «Կարսի դաշնագիրը, որ կոչված էր վերջնականապես կարգավորելու Թուրքիայի և Հայաստանի փոխհարաբերությունները, ոչ միայն, ոչ մի խոսք չի անում թուրքահայոց հողերի և իրավունքների մասին, այլև առանց առարկության, թուրքերին է թողնում Արդահանի, Օլթիի, Կարսի, Կադզվանի և Սուրմալուի շրջանները, այսինքն՝ ամբողջ Հայաստանը՝ Ախուրյանից և Արաքսից դեպի հարավ: Բացի այդ, Հայաստանի սրտում գտնվող Շարուր-Նախիջևանը խլվում է Հայաստանից և տրվում Ադրբեջանին, փոխանակ Ղարաբադը հանձնելու Հայաստանին»¹⁵ - և երիցս իրավացի է Վրացյանը, երբ բոլշևիկյան այդ ծնկած խաղաղության մասին ասում է. «Այս պայմաններով, իհարկե, դժվար չէր խաղաղություն հաստատել: Եթե Երևանն ու Էջմիածինն էլ հանձնեին, խաղաղությունն ավելի կատարյալ ու տևական կլիներ»¹⁶ - գրեթե նույնպիսի կապիտուլյացիոն համաձայնագիր կնքվեց 2025 թ. օգոստոսի 8-ին Նիկոլ Փաշինյանի կողմից Վաշինգտոնում, առանց արցախցիների վերադարձի իրավունքի ու գերիների ազատ արձակման մասին որևէ ակնարկի՝ զիջվեց Զանգեզուրի միջանցքը ու դեռ պարզ չէ, թե զիջումների ծավալը որքան է: Իհարկե Փաշինյանը մեծ պատրաստակամությամբ կուղղի բոլշևիկ հայերի «սխալը» ու «հանուն խաղաղության» առանց վարանելու կզիջի նաև Երևանն ու Էջմիածինը, հատկապես, որ անշեղ ընթանում է այդ ճանապարհով:

Փաստորեն. «Կարսի խորհրդածոռովում թուրքերը թելադրեցին իրենց կամքը և հաղթական բոլշևիկները հլու կամակատարությամբ ենթարկվեցին»:¹⁷

Կարսի պայմանագիրը, ինչպես դրան նախորդած Մոսկվայի պայմանագիրը՝ գործարք էր քննալականների և բոլշևիկների միջև, կեղծ խաղաղության անվան տակ՝ Հայաստանը զոհաբերելու գործարք. «որով Հայաստանը դարձավ «փրկագին» խորհուրդների արևելյան քաղաքականության մեջ համաշխարհային հեղափոխության շահի համար»:¹⁸ Փաստացի Կարսի պայմանագիրը կատարյալ անձնատվություն (կապիտուլյացիա) էր բոլշևիկների համար, փաստ, որն արձանագրել է անգամ բոլշևիկ պատմաբան

Բորյանը. «Ավելի ծանր և ավելի անօգուտ խաղաղություն, քան Կարսին է, հազիվ թե կարելի է գտնել պատմության էջերում...»:¹⁹ Բորյանի կողմից Կարսի «խաղաղությունը» անօգուտ որակելուց «Կարսի դաշնագրի և առհասարակ հայ բոլշևիկների քաղաքականության համար ավելի զարհուրելի և սպանիչ դատավճիռ կարելի է երևակայել»:²⁰

Սակայն նույնիսկ Բորյանը չէր կարող պատկերացնել, որ մեկ դար անց ավելի խայտառակ ու նվաստացուցիչ պայմանագրեր են կնքվելու՝ 2022 թ. հոկտեմբերի 6-ին Պրահայում և 2025 թ. օգոստոսի 8-ին Վաշինգտոնում: Փաստաթղթեր, որոնք իրենց հակահայ ու դավաճանական բնույթով եթե չեն գերազանցում, ապա հաստատ չեն էլ զիջում Կարսի պայմանագրին:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Մոսկվայի ու դրա հավելվածը հանդիսացող Կարսի պայմանագրերը «հնարավորություն տվեցին հայ ժողովրդին ցեղասպանության ենթարկած, Առաջին աշխարհամարտում պարտություն կրած Թուրքիային Խորհրդային պետության ղեկավարության օգնությամբ հաղթանակ արձանագրելու, այն է՝ յուրացնելու ոչ միայն բռնազավթված Արևմտյան Հայաստանը, այլև Արևելյան Հայաստանի զգալի մասը»:²¹

Ուզում ենք հատուկ շեշտել այն հանգամանքը, որ «Այսօր էլ Թուրքիան իր եղբայր Ադրբեջանի հովանավորի կարգավիճակով շարունակում է շրջափակել Հայաստանը, Ադրբեջանի միջոցով իր կամքը թելադրել և իրական վտանգ ստեղծել Հայաստանի հարավային սահմանների համար՝ ցանկանալով կյանքի կոչել համաթուրանականության գաղափարախոսության վաղեմի երազանքը՝ Թուրքիայի կողմից Նախիջևանը Հայաստանի միջոցով միացնել Ադրբեջանին, հասնել թուրքական մեծ կայսրության տեսլականին»:²²

Իհարկե Մոսկվայի ու Կարսի պայմանագրերն իրավական որևէ ուժ չունեն, բայց դրանք «անշուշտ, իրենց բացասական դերն ունեցան Հայկական հարցի հետագա լուծման ճանապարհին, չնայած մեծ տերությունները չեն ճանաչել ոչ Մոսկվայի և ոչ էլ Կարսի պայմանագրերը»:²³

Ծանոթագրություններ

1. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, Եր., 2022., էջ 132:
2. Նույնը, էջ 133:
3. Նույնը, էջ 134:
4. Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Եր., 1993., էջ 550:
5. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, էջ 136-137:
6. Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, էջ 551:
7. Նույնը, էջ 549-550:
8. Նույն տեղում:
9. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, էջ 204:
10. Նույնը, էջ 205:
11. Նույն տեղում:
12. Նույնը, էջ 206:
13. Նույնը, էջ 206-207:
14. Մելքոնյան Ա., Հայաստանը միջազգային դիվանագիտական փաստաթղթերում. բախտորոշ պայմանագրեր, Դրօշակ, թիվ 8, օգոստոս 2021, էջ 29:
15. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, էջ 215-216:
16. Նույնը, էջ 205:
17. Նույնը, էջ 216:
18. Նույնը, էջ 218:
19. Борьян Б., Армения, международная дипломатия и СССР, часть II Москва-Ленинград, 1929, с. 163.
20. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, էջ 218:
21. Մինասյան Է., 1921 թ. մարտի 16-ի Մոսկվայի և հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրերի հետևանքները, Հայաստանը և տարածաշրջանը, միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., 2022, էջ 281:
22. Նույնը, էջ 283-284:
23. Նույնը, էջ 271:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- ա) Գրականություն
1. Հայաստանը և տարածաշրջանը, 1921 թ. Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերի 100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., 2022:
 2. Վրացյան Ս., Հայաստանը բոլշևիկյան մուրճի և թուրքական սալի միջև, Եր., 2022:
 3. Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Եր., 1993:
 4. Борьян Б., Армения, международная дипломатия и СССР, часть II Москва-Ленинград, 1929.
- բ) Մամուլ
1. Դրօշակ, թիվ 8, օգոստոս 2021:

Քարոզչական ձեռնածությունը իշխանության ինքնապահպանման երաշխիք (մաս 2)

Արտաշես Շահբազյան

«Դիօշակի» սույն թվականի 9-րդ համարում հրապարակվել էր այս հոդվածի առաջին մասը, որտեղ անդրադարձել էի ստի ու կեղծիքի նիկոլիաշիսյանական քարոզչական մանիպուլյացիաներին: Խաբկանքի ծխածածկույթի ետևում նա մշտապես փորձել է թաքցնել իր իրական քաղաքականությունը: Այդ առումով թերևս ավելի հեշտ է եղել խեղաթյուրված ներկայացնելը արտաքին քաղաքականությունը, քանի որ անկախ Հայաստանում այն երբեք չի եղել հասարակության համար այնքան փակ, որքան քա-ի իշխանության օրոք: Դժվար է չհիշել իշխանության վրա հաստատվող Նիկոլ Փաշինյանի ելույթը Հանրապետության հրապարակում 2018 թ. օգոստոսի 17-ին, երբ նա վստահեցնում էր, թե երկրի ու ժողովրդի համար կարևոր բոլոր որոշումներն այդուհետ կայացվելու են այդ հրապարակում: Իհարկե, դրանից հետո որևէ անգամ Նիկոլ Փաշինյանը հաշվի չառավ, թե իր գործունեության վերաբերյալ ինչ կարծիք ունի ժողովուրդը, բայց դա չի խանգարում, որ Արցախի հանձնումից մինչև Մայր եկեղեցին քայքայելու թշնամական քաղաքականությունը նա իրականացնի որպես ժողովրդի ցանկություն: 1918 թվականին ԱՄՆ ազգային անվտանգության հարցերով խորհրդական Ջոն Բոլթոնը Հայաստանում իշխանությանը թելադրում էր թե. «Հայաստանն իր միջազգային հարաբերություններում պետք է հրաժարվի «պատմական կաղապարներից» ակնհայտորեն նկատի ունենալով, որ դա նշանակում է արտաքին քաղաքականության մեջ արմատական շրջադարձ: Այդ ժամանակ մարդիկ դեռևս չէին նկատում, որ, ըստ էության, այդ քաղաքականությունն արդեն գործողության մեջ է: Դեռևս շոշափելի չէր, որ Անդրկովկասը այլ ուժերի գերիշխանության տակ դնելու համար գոհաստանին պետք է հայտնվեր Արցախը, Հայաստանը պետք է կցվեր հակառուսականության սայլին և գլոբալ աշխարհաքաղաքական խաղի մեջ իր ինքնուրույնությունն ու շահերը զիջեր տարածաշրջանում Արևմուտքի գործիք ծառայող ադրբեջանաթուրքական տանդեմին: Նույն այդ նպատակով խամաճիկ իշխանության առջև խնդիր էր դրվել «պատմական կաղապարները» դուրս հանել ազգի գլխից, կտրելով նրա ներկան պատմական անցյալից, Սփյուռքից, մշակութային, կրթական ու հոգևոր ինքնությունից: Արտաքին քաղաքական շրջադարձն ապահովելու համար քա-ական իշխանության համար հիմնական խնդիր էր հայ հասարակությանը տրամադրել Ռուսաստանի դեմ, որից հետո, Արևմուտքի անվան տակ Հայաստանի իրական այլընտրանքը կդառնային Ադրբեջանն ու Թուրքիան: Նախ և առաջ կրկին թարմացվեց հիշական ժամանակներում շրջանառված այն թեզը, թե ահա-ահա Ռուսաստանը փլուզվելու է ներքին հարցերի ու տնտեսական պատճառներով, պարտվելու է պատերազմում, բաժանվելու է մասերի, հայտնվելու

է արևմուտքի քաղաքական ու տնտեսական վասալի դերում: Հայ ժողովրդին հակառուսականության հիստերիայով վարակելու ինքնակործան ծրագիրը գլուխ բերելու համար Նիկոլ Փաշինյանի համար մերկապարանոց հակաքարոզչությունը բավարար չէր: Օգնության հասավ Արցախի հանձնումը ռուսական դավադրության հետևանք ներկայացնելու առիթը: Մեղադրելով ուրիշներին «դավաճանության» մեջ՝ Հայաստանի իշխանությունը դրանով սկսեց պատճառաբանել ավանդական դաշնակցի հետ եղած հարաբերությունները թուլացնելու, բազմակողմ կապերը խզելու քայլերը և Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ խաղաղ ապագա կառուցելու մահաբեր ստի ներարկումը հանրային գիտակցության մեջ: Իհարկե, միայն նիկոլական տրամաբանությամբ կարելի է հիմնավորել, թե ինչպես հեռանալով դաշնակցից, ով պատերազմում քեզ չի աջակցել, մերձանում են նրանց հետ, ովքեր նույն պատերազմում կոտորել են, ցեղասպանական գործողություններով բռնազաղթի են ենթարկել քո ժողովրդին:

Պետությունների անկախության ու ինքնուրույնության չափը դիտարկելով որպես հարաբերական երևույթ, անհնար է համեմատության եզրեր տեսնել նիկոլական իշխանության և դրան նախորդող շրջանների միջև: Անշուշտ, անկախության առաջին տարիներին Հայաստանը գտնվել է որոշակի արտաքին ճնշումների ներքո՝ վարկեր տրամադրելու, միջազգային կազմակերպությունների առջև ստանձնած պարտականությունները կատարելու և նման հարցերում նախապայմաններ առաջադրելու ձևով: Բայց այդ ամենը ինչպե՞ս համեմատել նիկոլական իշխանության հետ, որին Ադրբեջանի ու Թուրքիայի ղեկավարները ոչ միայն արգելել են Արցախի անունը տալ, այլև պարտադրել են իր երկրի ներսում պայքարելու Արցախի անունը տվողների դեմ: Ինչպե՞ս կարելի է համեմատել նախորդներին մի ղեկավարի հետ, որը թշնամիներին խոստանում է փոխել պետական սահմանադրական կարգը, անգամ հրաժարվել 35-ամյա անկախ հանրապետությունից և, այսպես ասած, գրոյական հիմքի վրա հիմնել իր չորրորդ հանրապետությունը: Ինչպե՞ս աշխարհի

որևէ պետության ղեկավարության հետ համեմատես Հայաստանի այսօրվա ղեկավարներին, երբ թշնամի հարևանը հայտարարում է, թե քո երկիրը իրականում Արևմտյան Ադրբեջան է, ու հայ ղեկավարությունը լավկամի պես ոչ մի բողոք, ոչ մի պատասխան չի տալիս:

Այսքանից հետոՆիկոլ Փաշինյանն առանց ամաչելու հայտարարում է, թե Հայաստանը երբեք այսպես անկախ չի եղել: Այն պարագայում, որ մի շարք տարածքներում հիմնավորվել է ագրեսիվ թշնամին և դեռ նոր պահանջներ է ներկայացնում Հայաստանի տարածքով անվերահսկելի ճանապարհի ստանալու մտադրության մասին, երբ հարյուր հազար ադրբեջանցիների Հայաստանում բնակեցնելու վերաբերյալ, նախկին անկլավներ և այլ Հայաստանին պատկանող տարածքներ Ադրբեջանին վերադարձնելու վերաբերյալ և այլն: Հայաստանի իշխանությունը մեկ կողմից փորձում է ժողովրդին համոզել, թե ինքը չէ պատերազմում պարտվելուց հետո Արցախը գիշել, այլ այն վաղուց գիշել էր ընդդիմությունը, մյուս կողմից՝ ինքը և իրեն արբանյակ մի քանի քաղաքական խմբակներն են միայն, որ Արցախը համարում են բեռ, կտրականապես դեմ են Արցախի վերադարձի հարցը բարձրացնելուն: Իշխանական մեծ կեղծիքներից մեկն է շրջանառվող այն սուտը, թե Արցախը երբեք անկախ չի եղել և ավելին՝ այն թույլ պես գցված է եղել Հայաստանի վզին ու խոչընդոտել է երկրի անկախանալուն: Որ սա լկտի ու դավաճանական կեղծիք է, ակնհայտ է բոլոր նրանց համար, ովքեր ապրել են և հիշում են Հայաստանը 1994 թ. գինադարից հետո: Եթե սեփական իշխանությամբ, սահմանների ամուր պաշտպանությամբ և սեփական գրեթե ինքնաբավ տնտեսությամբ կառուցվող ու հզորացող Արցախը անկախ չէր, ապա ինչպիսին է լինում անկախությունը: Եթե անկախ չէր Արցախը, ապա որպես ինչ էին երկու գերտերություն և փաստացի Եվրոմիությունը ներկայացնող համառախագահները բանակցում Արցախի ղեկավարության հետ: Որպես ովքեր էին Արցախի ղեկավարները մեկնում տարբեր երկրներ և ելույթներ ունենում այդ երկրների ու միջազգային կազմակերպությունների բարձր ամբիոններից: Ինչ վերաբերում է նրան, որ Արցախի անկախությունը ճանաչված չէր, և նրա կարգավիճակի շուրջ բանակցությունները շարունակվում էին, ապա պետք է հիշեցնենք, որ աշխարհի մոտ 200 պետությունների միջև գոյություն ունեն 70-ից ավելի տարածքային, սահմանային խնդիրներ: Այդ թվում՝ ԱՄՆ-ի ու Կանադայի, Ռուսաստանի ու Ճապոնիայի, Ռուսաստանի ու Ուկրաինայի, Չինաստանի ու Հնդկաստանի, Հնդկաստանի ու Պակիստանի և այլ խոշոր տերությունների միջև:

Ակնհայտ իրողություն է, որ որևէ պետության արտաքին քաղաքականության մեջ արտացոլվում են նրա շահերը: Այսօրվա Հայաստանի արտաքին քաղաքականության մեջ անհմատ է նման տրամաբանություն փնտրելը: Դրա պարզ բացատրությունն այն է, որ Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունն անկախ չէ, այլ ամբողջովին թելադրված է տարածաշրջանում մեծ հավակնություններ ունեցող ուժերի կողմից: Եթե Անդրկովկասը մեծ շահերի մրցակցության դաշտ է,

ապա ինչ տրամաբանությամբ է Հայաստանի իշխանությունը դանդաղորեն կտրում կապերը աշխարհի երկրորդ ռազմական բլոկի հետ, որի անդամ է: Ակնհայտ չէ, որ այդ պարագայում Հայաստանը առանց մեկ կրակոցի հայտնվելու է ադրբեջանաթուրքական գերիշխանության տակ: Եթե ակնհայտ փաստ է, որ տնտեսությունն ու քաղաքականությունը սերտորեն շաղկապված են, ապա Ադրբեջանի տարածքով նրան ցեղակից ու դաշնակից Ղազախստանից հացահատիկի ներկրումը ինչ է նշանակում, եթե ոչ կամովին գնալ լրջագույն կախվածության քո երկրի նկատմամբ տարածքային հավակնություն ունեցող թշնամուց: Սրան կարելի է ավելացնել շատ ավելի տագնապահարույց օրինակ, որպիսին է Ռուսական գազը ժամանակի ընթացքում ադրբեջանականով փոխարինելու հայտարարությունները: Իսկ եթե Ռուսաստանն ինքը որոշի խզել տնտեսական, էներգետիկ և մյուս կապերը, Հայաստանը քանի օր կդիմանա: Վերջերս ռուսական անվտանգության մարմինները հայտարարեցին, թե Հայաստանը պատրաստվում է հացահատիկ ներկրել Ուկրաինայից: Սա իհարկե ոչ միայն հակառուսականության ակնհայտ ժեստ է, այլև Ռուսաստանի դեմ կոալիցիային միանալու կեցվածք: Ինչո՞ւ է Հայաստանի ղեկավարությունը այսպիսի ծրագրերի տուրք տալիս, որոնք հակասում են պարզ տրամաբանությանը, երբ հաղթող կողմին առնվազն չհակադրվելու փոխարեն գնում են 35 տարի ընդդեմ քեզ գործած և այսօր փլուզվող պետության հետ գործակցության: Կարծում եմ, այլ բացատրություն չկա, քան արտաքին պարտադրանքը: Այն ժամանակ երբ տեղի է ունենում կոշտ աշխարհաքաղաքական բախում, արտաքին հայտնի ուժերը Հայաստանի անսկզբունք իշխանությունների հնարավոր խուսանավումները կանխելու համար ստիպում են նրան՝ վերջնականապես այրելու կամությունները Ռուսաստանի հետ: Պետք է նկատի ունենալ, որ պարտվելով Ռուսաստանին Ուկրաինական ճակատում, Արևմուտքը փորձում է նրա նկատմամբ ռևանշի հասնել Անդրկովկասում և Միջին կամ Կենտրոնական Ասիայում: Այս խորապատկերի վրա Հայաստանին թելադրվում է անել այն, ինչ նա հլու կատարում է՝ դեմ գնալով ազգային շահերին: Վերջինիս քայլերի տրամաբանությունը բխում է միանգամայն այլ մեկնակետից. նա ձգտում է առևտրի հանելուկ ազգային շահերը, որպես վարձ ստանալ առաջիկա ընտրություններում արտաքին ուժերի խիստ անհրաժեշտ աջակցությունը: Այդ քաղաքականության ակնառու դրսևորումներից մեկն էլ այն է, որ երբ թշնամին հզորացնում է բանակն ու սպառազինության մակարդակը, աշխարհաքաղաքական փոթորկոտ անցուդարձից կտրված իշխանությունը Հայաստանում պայքարում է հոգևոր առաջնորդին գահընկեց անելու և Հայ Առաքելական եկեղեցու կազմաքանդման արտաքին պատվերի իրականացման համար: Անշուշտ, ժամանակը բացահայտում է այդ ամենի սնանկությունը: Բացահայտում է նաև այն, որ իշխանությունը շարունակում է նորանոր ձեռնածություններով ճանապարհի հարթել իր համար՝ հանուն նրա, որ կրկին ձեռք գցի իշխանական աթոռին մնալու մանդատը: ■

«Խաղաղության» պատրանքը. ինչպես են Ադրբեջանն ու Հայաստանի իշխանությունները մանիպուլացնում հայ հասարակությանը

Լիանա Պետրոսյան

Պատմ. գիտ. թեկնածու, ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության ամբիոնի ավագ լաբորանտ, դասախոս

Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների ներկայիս, այսպես կոչված՝ «խաղաղության գործընթացը», իրականում պատրանք է, որի ողջ պատկերը կառուցված է Ադրբեջանի շահերը սպասարկելու, Հայաստանի դիրքերը թուլացնելու և հայ հասարակությանը մանիպուլացնելու վրա: Ադրբեջանի իշխանությունը փորձում է արտաքին հանրությանը ցույց տալ խաղաղություն հաստատելու իր «պատրաստակամությունը», բայց ներսում խաղաղության ընկալումները տարբերվում են՝ կախված քաղաքական ուժերից, ընդդիմադիր շրջանակներից և հասարակական տրամադրություններից:

Ադրբեջանի իշխանությունների՝ «խաղաղության օրակարգը» մշտապես օգտագործվում է որպես լծակ՝ միջազգային հանրության և շահագրգիռ պետությունների վրա ազդելու համար: Օրինակ, նախագահ Իլհամ Ալիևը բազմիցս նշել է, որ Ադրբեջանը պատրաստ է բանակցել, սակայն դրա նախապայման է համարում Հայաստանի Սահմանադրության փոփոխությունը՝ այն դիտարկելով որպես տարածքային պահանջների վերացում: Ինչպես ասվեց այս մոտեցումը ցույց է տալիս, որ Բաքվում խաղաղության գաղափարն առաջնային է ոչ թե որպես մարդկային և քաղաքացիական բարեկեցության հնարավորություն, այլ որպես միջոց՝ միջազգային և ներքին համապատասխան լծակների ապահովման համար:

Ադրբեջանական արտաքին քաղաքական շահերը ևս ընդգծում են «խաղաղության» քողարկված գործառնությունը: Բաքուն «խաղաղության գործընթացը» դիտարկում է ոչ միայն որպես տարածաշրջանային անվտանգության միջոց, այլ նաև հնարավորություն՝ ամրագրելու բռնագավթված տարածքները, վերահաստատելու միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները և զարգացնելու տրանսպորտային և առևտրային ենթակառուցվածքներ: Այս ամենը վկայում է, որ Ադրբեջանը «խաղաղության օրակարգը» առաջին հերթին դիտարկում է որպես տնտեսական և աշխարհաքաղաքական շահերի գործիք, այլ ոչ թե որպես իրական խաղաղության փորձ:

Ադրբեջանական կողմի պաշտոնական հոեւտորաբանությունը վերջին տարիներին մշտապես ագրեսիվ է եղել և ոչ միայն շեղում է հասարակության ուշադրությունը, այլև շեղում է, որ Ադրբեջանը ոչ մի պարագայում չի լքելու Հայաստանի Հանրապետության օկուպացված տարածքները, և բոլոր բանակցություններն իրականացվում են՝ բացառապես Ադրբեջանի պայմաններով: Նախագահ Ի. Ալիևը բազմիցս հայտարարել է, որ Հայաստանը պետք է

հարգի իրենց օրակարգը, և իրենք չեն պատրաստվում հրաժարվել իրենց պահանջներից, ինչը պարզ ցույց է տալիս, որ Բաքվի մտադրությունները խաղաղության ձևակերպումների ներքո իրականում նպատակ ունեն վերականգնել և ամրապնդել Ադրբեջանի ռազմավարական դիրքերը Հարավային Կովկասում:

Ադրբեջանական ներքին քննարկումներում, ըստ վերլուծական աղբյուրների, լայն տարածում ունի այն համոզմունքը, որ «խաղաղության օրակարգը» ոչ թե երկկողմ վստահության վերականգնումն է, այլ հնարավորություն՝ հայկական դիրքերը ճնշելու, հայկական հանրությանը վախեցնելու և տնտեսական-տրանսպորտային գերիշխանություն հաստատելու համար: Բաքվում և մասնավորապես ադրբեջանական լրատվամիջոցներում հաճախ ընդգծվում է, որ շուտով Հայաստանը պետք է հաշտվի անխուսափելիության հետ, և ողջ տարածքային հարցերը լուծվելու են Ադրբեջանի վերահսկողության համատեքստում: Ադրբեջանում քաղաքական և ռազմական բարձրաստիճան պաշտոնյաները հրապարակայնորեն կրկնում են, որ ցանկացած տնտեսական

կամ ենթակառուցվածքային համագործակցություն պետք է անցնի իրենց վերահսկողությամբ, և որ Ադրբեյջանի համար ընդունելի լուծում չկա, եթե դա չի ամրապնդում երկրի դիրքերը:

Հանրային ընկալումները Ադրբեյջանի ներսում ևս համահունչ են պաշտոնական հոեոտորաբանությանը: Ըստ վերջին հասարակական հարցումների, ցանկացած խաղաղության նախաձեռնություն դիտվում է որպես հայկական գիշումների գործիք, և միայն փոքր թվով ադրբեյջանցիների շրջանում կա հավատ, որ երկկողմ վստահությունը հնարավոր է, եթե Հայաստանն իրականորեն փոխի դիրքորոշումը: Ըստ այդմ, ադրբեյջանական հասարակության մեծամասնությունն ընդունում է Ի. Ալիևի հայտարարությունները, որ խաղաղությունը պայմանավորված է միայն Ադրբեյջանի շահերով, իսկ հայկական կողմը չի կարող պահանջներ առաջ քաշել՝ լինեն դրանք արդարացված, թե ոչ:

Հայաստանի իշխանությունները, մինչդեռ, արտաքին հարթության վրա փորձում են ներկայացնել իրավիճակը որպես «խաղաղության նոր փուլ» և «նոր էջ», բայց իրականում ներսում տեղի ունեցող քաղաքական ու դիվանագիտական գործընթացները մանիպուլյացիա են հանրության հանդեպ: Վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը պաշտոնապես ընդգծում է, որ Ադրբեյջանի հետ ստորագրված փաստաթղթերը և նախաձեռնություններն ապահովում են փոխկապակցվածություն, ենթակառուցվածքային զարգացում և տնտեսության աճ (ասվածի համատեքստում առաջին տեղում, բնականաբար, օգոստոսի 8-ին Վաշինգտոնում նախաստորագրված փաստաթուղթն է):² Սակայն, անկախ վերլուծաբանները և փորձագետները պնդում են, որ իրականում այդ ծրագրերը, օրինակ «TRIPP» միջանցքը, առաջին հերթին՝ Ադրբեյջանին հնարավորություն են տալիս վերահսկելու Հայաստանի տարածքով անցնող ուղիները, տնտեսական լծակներ ձեռք բերել և խախտել Հայաստանի ինքնիշխանության սահմանները:³

Անհասկանալի և բազմակողմանի այս գործընթացը բացահայտում է, որ Հայաստանի իշխանություններն աշխատում են ոչ թե երկրի շահերի օգտին, այլ փորձում են հանրության համար հեքիաթ հորինել, թե ինչպես են նրանք ապահովում խաղաղություն, փոխադարձ վստահություն և զարգացման հնարավորություններ: Իրականում, ըստ էության, Հայաստանը գիշում է սեփական դիրքերը և հանրությանը դարձնում մասնակից մի գործընթացի, որը ծառայեցվում է հիմնականում ադրբեյջանական շահերին:

Օգոստոսի 8-ի վաշինգտոնյան փաստաթուղթն այս համատեքստում կարելի է դիտարկել որպես արտաքին գործածման լուսանկար, որը ծառայում է միջազգային հանրությանը ներկայացնելու, թե Հայաստանը շարժվում է խաղաղության, կայունության և վստահության ուղիով: Սակայն փաստաթուղթը և այն հետապնդող նախագծերը՝ ճանապարհներ, ենթակառուցվածքներ և համատեղ տնտեսական ծրագրեր, իրականում նպաստում են Ադրբեյջանի

դիրքերի ամրապնդմանը, ուժեղացնում են վերջինիս լծակները Հայաստանի նկատմամբ և նվազեցնում հայկական հանրային վերահսկողությունը: Ադրբեյջանի իշխանական գնահատականները ցույց են տալիս, որ Բաքուն այս հռչակագիրը դիտարկում է որպես տեսանելի հաղթանակ և որպես իր տեսլականի լուծում: Ի. Ալիևը, մասնավորապես, հայտարարել է, որ օգոստոսի 8-ի փաստաթուղթը «հիմնված է Ադրբեյջանի տեսլականի վրա»՝ այն է, թե ինչպես պետք է կառուցվեն միջպետական հարաբերությունները: Ի. Ալիևի այս հայտարարությունը բացահայտում է, որ Բաքուն դեմ է ոչ միայն ժամանակավոր խաղաղությանը, այլև բանակցային դիրքերի երկարաժամկետ վերաինտեգրմանը:⁴

Ազգային և միջազգային մամուլում արձանագրված է, որ Ադրբեյջանը խաղաղության շուրջ խոսույթներն օգտագործում է նաև ներքին քաղաքական իրավիճակը վերահսկելու համար: Նախագահ Ի. Ալիևը և պաշտպանության նախարարությունը հրապարակային հայտարարություններ են անում, որ ամենակարճ ժամանակում Հայաստանը պետք է ընդունի նոր կարգավիճակ, հակառակ դեպքում իրենք կշարունակեն ուժային մեխանիզմների կիրառումը, ինչը փաստում է, որ խաղաղության օրակարգն Ադրբեյջանում ընկալվում է որպես զսպման և ճնշման գործիք հայկական կողմի վրա:

Ադրբեյջանական ագրեսիվ հոեոտորաբանությունը, ներքին քաղաքականության լիբերալ շերտերի բացակայությունը և իշխանական քարոզչությունը ցույց են տալիս, որ Բաքուն փաստացի չի պատկերացնում խաղաղության օրակարգը երկկողմ հաշտեցման տեսանկյունից: Խաղաղության նախաձեռնությունները ներկայացվում են միայն որպես Հայաստանի վերահսկելի գիշումների միջոց, և իրականում Ադրբեյջանը գործընթացը դիտարկում է որպես լծակ՝ հայկական տարածքներ և ենթակառուցվածքներ վերահսկելու համար: Ի. Ալիևը բազմիցս հայտարարել է, որ համաձայնությունները չեն կարող սահմանա-

փակել իրենց պահանջները, ինչը պարզ արտահայտում է Ադրբեջանի իրական աշխարհաքաղաքական ծրագրերը և Ադրբեջանի ներսում խաղաղության օրակարգի ընկալումները՝ այն ոչ թե վստահություն ստեղծելուն է վերաբերում, այլ հայկական դիրքերը ճնշելուն և հավելյալ լծակներ ձեռք բերելուն:

Հանրային ընկալումներն Ադրբեջանի ներսում ամրապնդվում են նաև կրթական, լրատվական և քաղաքացիական հասարակության շրջանակներում: Լրատվամիջոցները և սոցիալական ցանցերի հրապարակումները հաճախ «խաղաղության օրակարգը» ներկայացնում են որպես հայկական կողմին պարտադրված զիջումներ: Հատկանշական է, որ ադրբեջանցի օգտատերերի մեծամասնությունը աջակցում է իշխանությունների դիրքորոշմանը, այն է՝ Հայաստանը պետք է շարունակի զիջումները, որպեսզի տարածաշրջանում կայունություն հաստատվի: Սա ընդգծում է, որ խաղաղության օրակարգի ընկալումն արհեստաձին Ադրբեջանի ներսում լիովին համահունչ է պաշտոնական քաղաքականությանը:

Փաստացի, խաղաղության ներկայիս ձևակերպումները Հայաստանում ներկայացվում են որպես ձեռքբերում, բայց իրականում դրանք ծառայում են Ադրբեջանի շահերին, և ՀՀ իշխանություններն օգտագործում են դրանք՝ հանրության վրա ազդեցություն գործելու և սեփական վարկանիշը բարձրացնելու համար: Համաշխարհային դերակատարների, ներառյալ ԱՄՆ-ի, Իրանի, Ռուսաստանի և ԵՄ-ի, ակնարկներն էլ փաստում են, որ այս գործընթացը կարևոր է, բայց հիմնական շահերի առանցքում Բաքվի և Վաշինգտոնի հետաքրքրություններն են:

Ակնհայտ է, որ ադրբեջանական քաղաքական շրջանակների և միջազգային հանրության համար բազմակողմ գործընթացներում Հայաստանը միայն դիտորդի դերում է, իսկ խաղաղության հռչակագրերն առաջին հերթին ամրապնդում են Ադրբեջանի ազդեցությունը: Այս փաստը հաստատում է այն մտահոգությունը, որ Հայաստանի իշխանությունների գործողություններն ու հայտարարությունները հաճախ ծառայում են միայն որպես հանրային մանիպուլյացիա,

իսկ իրականում գործընթացը չի բխում Հայաստանի շահերից և վտանգում է պետության ինքնիշխանությունը, ստեղծելով նոր աշխարհաքաղաքական կախվածություններ և տնտեսական ու անվտանգային ճգնաժամներ:

Ուստի կարող ենք եզրակացնել, որ անկախ արտաքին դերակատարների ներգրավվածությունից և պաշտոնական հայտարարություններից, խաղաղություն Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջև իրականում չկա, իսկ գործընթացը ծառայեցվում է հիմնականում Ադրբեջանի ռազմավարական շահերին՝ ՀՀ իշխանությունների և միջազգային դերակատարների քաղաքական հետաքրքրությունների ապահովմանը՝ ձևականորեն ներկայացնելով դրանք որպես հայ ժողովրդի ձեռքբերում: ■

Ծանոթագրություններ

- ¹ Górecki W., The Washington Declaration: moving closer to peace in the South Caucasus, 12.08.2025, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2025-08-12/washington-declaration-moving-closer-to-peace-south-caucasus?utm_source=chatgpt.com, (Հսն. 16.11.2025):
- ² Վաշինգտոնյան հանդիպումների շարունակվող արձագանքները Հայաստանում և Ադրբեջանում, 12.11.2025, https://media.am/hy/verified/2025/11/12/43913/?utm_source=chatgpt.com, (Հսն.16.11.2025):
- ³ «Թրամփի ճանապարհ» նախաձեռնությունը վտանգում է ՀՀ-ի ռազմավարական ինքնությունը: Դիվանագետների համահայկական խորհուրդ, 11.08.2025, https://oragir.news/hy/material/2025/8/11/165891?utm_source=chatgpt.com, (Հսն. 16.11.2025):
- ⁴ Ալիևը հայտարարել է, որ Վաշինգտոնում օգոստոսի 8-ին նախատրագրված փաստաթուղթը հիմնված է Ադրբեջանի տեսլականի վրա, 27.08.2025, https://pastinfo.am/hy/news/2025/08/27/%D5%93%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%A9%D5%B8%D6%82%D5%B2%D5%A9%D5%A8-%D5%B0%D5%AB%D5%B4%D5%B6%D5%BE%D5%A1%D5%AE-%D5%A7-%D4%B1%D5%A4%D6%80%D5%A2%D5%A5%D5%BB%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%BF%D5%A5%D5%BD%D5%AC%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%BE%D6%80%D5%A1/1942022?utm_source=chatgpt.com, (Հսն. 16.11.2025):

Իսրայել-Թուրքիա հարաբերություններում լարվածության սրումն ու Հայոց ցեղասպանության հարցը

Նարե Գևորգյան
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության ամբիոնի
դասախոս

Հարավկովկասյան տարածաշրջանը մշտապես եղել է աշխարհաքաղաքական լարվածությունների էպիկենտրոնում: Այս տարածաշրջանում խաղաղության օրակարգի համակարգումը էական նշանակություն ունի ոչ միայն տեղական դերակատարների, այլև հարևան պետությունների համար՝ հաշվի առնելով աշխարհաքաղաքական փոխկապակցվածությունը: Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, որպես Հարավային Կովկասին հարևան պետություն և տարածաշրջանային հեգեմոնիայի ձգտող դերակատար, ունի հստակեցված դիրքորոշում այս հարցում: Իրանի մոտեցումը խաղաղության գործընթացին արտացոլում է նրա ազգային շահերը, մասնավորապես սահմանային անվտանգության, տարածաշրջանային կայունության և արտաքին միջամտությունների սահմանափակման առումով:

2025 թվականի օգոստոսի 8-ին Վաշինգտոնում՝ ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ, Հայաստանի վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը և Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը ստորագրել են Համատեղ հռչակագիրը, որով նախաստորագրվեց ՀՀ և ԱՀ միջև խաղաղության ու միջպետական հարաբերությունների հաստատման մասին համաձայնագրի համաձայնեցված տեքստը: Այս համաձայնագրով Հայաստանի Հանրապետությունն աշխատելու է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների և փոխադարձաբար համաձայնեցված երրորդ կողմերի հետ՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում «Թրամփի ուղի» հանուն միջազգային խաղաղության և բարգավաճման» («Trump Route for International Peace and Prosperity» (TRIPP)) հաղորդակցության ծրագրի իրականացման շրջանակը սահմանելու ուղղությամբ: Այս համաձայնությունն առաջացրել է Իրանական կողմի ոչ միանշանակ արձագանքները՝ ողջունելով խաղաղության գաղափարը, միաժամանակ խիստ քննադատվել է ԱՄՆ-ի միջամտությունը և հնարավոր ազդեցությունը տարածաշրջանային շահերի վրա:

Իրանը մտավախություն ունի, որ Ադրբեջանի կողմից, այսպես կոչված, «Ջանգեզուրի միջանցքի» ստեղծումը (որը կապահովի Ադրբեջանի և Նախիջևանի միջև անմիջական կապ Հայաստանի տարածքով) կարող է խաթարել իր սահմանային վերահսկողությունը և սահմանափակել Հայաստանի հետ տնտեսական կապերը: Իրանը դա դիտարկում է որպես սպառնալիք իր հյուսիսային սահմաններին և տարածաշրջանային առևտրային ուղիներին:

Օգոստոսի 9-ին Խամենեյի խորհրդական Ալի Աբբաս Վելայաթին խոստացավ կանխել ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ կնքված համաձայնության իրագոր-

ծումը և պնդեց, որ այն հակասում է Հարավային Կովկասի անվտանգությանը:¹ Հաջորդ օրը Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի հրամանատարի (ԻՀՊԿ) քաղաքական գծով տեղակալ Յադոլլահ Ջավանին դատապարտեց համաձայնությունը՝ մեղադրելով Հայաստանին և Ադրբեջանին Վաշինգտոնին, Լոնդոնին և ՆԱՏՕ-ին ձեռնադիր դիրքորոշման մեջ՝ ի վնաս իրենց տարածաշրջանային հարևանների: Ջավանին նրանց գործողությունները համեմատեց Ուկրաինայի նախագահ Վլադիմիր Զելենսկու որոշման հետ, մեջբերելով, որ Ուկրաինայի միամիտ նախագահը, մտածելով, որ ՆԱՏՕ-ին միանալը պայծառ ապագա կբերի իր երկրին, իր ազգը դրեց մահվան և կործանման ճանապարհին:² Իրանի արտաքին հարաբերությունների ռազմավարական խորհրդի քարտուղար Ալի Բադերի Քանին պետական IRIB հեռուստաալիքին ասել է. «Իսլամական Հանրապետությունը հեշտությամբ չի անտեսի Ջանգեզուրի հարցը»:³ ԱԳ նախարարության խոսնակ Իսմայիլ Բադային էլ նշել է, որ միջանցքը «ոչ քաղաքական, այլ տեխնիկական» հարց է և Իրանի պատվիրակությունը կայցելի Թուրքիա՝ քննարկելու դա, սակայն ընդգծել է, որ «միջանցքը պետք է և կբացվի» հայտարարությունը Թեհրանում չի ընդունվի հեշտությամբ:⁴

Իրանի պետական մամուլը, ինչպես նաև պաշտոնյաները, քննադատել են համաձայնությունը՝ անվանելով «սպառնալիք Իրանի շահերին» և նշելով, որ այն կարող է խաթարել տարածաշրջանային կայունությունը: Օգոստոսի 12-ին Իրանի նախագահի գրասենյակը հայտարարել է, որ Իրանը պատրաստ է շարունակել կառուցողական համագործակցությունը երկու երկրների հետ՝ հիմնված փոխադարձ շահերի վրա, բայց դեմ է ցանկացած փոփոխության, որը կազդի սահմանների անխախտելիության վրա: Ավելին, Իրանը դիտարկում է այս համաձայնությունը որպես հնարավոր «կորուստ» իր համար, քանի որ այն կարող է նվազեցնել Իրանի դերը տարածաշրջանային միջնորդության մեջ և ամրապնդել Արևմուտքի դիրքերը: Չնայած քննադատությանը, Իրանը շարունակում է ընդգծել իր պատրաստակամությունը միջնորդելու՝ «3+3» ձևաչափի շրջանակներում, որպեսզի պահպանի իր ազդեցությունը: Այս արձագանքները ցույց են տալիս Իրանի երկակի մոտեցումը՝ խաղաղության կողմնակից, բայց առանց արտաքին «միջամտության»:

Հետաքրքրական էր, որ ԻԻՀ նախագահ Մասուդ Փեզեշքիանը այս համաձայնագրի ստորագրումից ընդամենը մի քանի օր անց իր առաջին պաշտոնական այցը կատարեց Հայաստան: Օգոստոսի 18-ին Երևանում հայ-իրանական բարձրաստիճան պատվիրակությունների հանդիպման ժամանակ Փեզեշքիանն ընդգծել է, որ Իրանը և Հայաստանը կիսում են խոր պատմական, մշակութային և քաղաքակրթական կապեր, որոնք հիմք են փոխշահավետ համագործակցության համար: Միաժամանակ կրկնել է, որ Իրանն ակնկալում է իր մտահոգությունների և

զգայնությունների հարգումը՝ հղում անելով Հայաստան-Ադրբեջան-ԱՄՆ եռակողմ հուշագրությանը: Իսկ արդեն օգոստոսի 30-ին Թեհրանում, Հայաստանի Անվտանգության խորհրդի քարտուղար Արմեն Գրիգորյանի հետ հանդիպման ժամանակ, Փեզեշքիանը կոչ է արել թույլ չտալ, որ որևէ արտաքին ուժ խաթարի Իրանի և Հայաստանի ընկերական և ռազմավարական կապերը, հատուկ հղում անելով Վաշինգտոնյան խաղաղության համաձայնությանը և արտասահմանյան ուժերի ներկայությամբ տարածաշրջանում: Նոյեմբերի 6-ին ԻԻՀ արտգործախարար Արադչին ևս մեկ անգամ անդրադառնալով այդ համաձայնագրին, ասել է, թե իրենց վստահեցրել են, որ Ջանգեզուրի ճանապարհի հարցում Իրանի համար որևէ սպառնալիք չկա: «Մենք չենք ընդունում տարածաշրջանի սահմանների կամ աշխարհաքաղաքականության որևէ փոփոխություն և կարծում ենք, որ տարածաշրջանային անվտանգությունն ապահովելու լավագույն միջոցը տարածաշրջանային համագործակցությունն է, իսկ մեր գաղափարը «3+3» ձևաչափն է»:⁵ Ինչ վերաբերում է իրանական հասարակական կարծիքին, այսպես կոչված «Ջանգեզուրի միջանցքի» շուրջ, ապա այն հիմնականում քննադատական է և հակասում է պետական պաշտոնյաների դիրքորոշմանը: Այս կարծիքն արտահայտվում է սոցիալական ցանցերում (հատկապես X-ում, որտեղ պարսկերենով քննարկումներն ակտիվ են), լրատվամիջոցներում և վերլուծական հոդվածներում: Հիմնական մտահոգությունն ազգային անվտանգության սպառնալիքն է (ԱՄՆ/ՆԱՏՕ-ի ներկայություն սահմաններին), տնտեսական կորուստները (տարանցիկ ճանապարհների կորուստը դեպի Եվրոպա) և հա-

կաիրանական դաշինքի հնարավորությունը (Թուրքիա-Ադրբեջան-ԱՄՆ): Վերջին շրջանում (2025 թ. օգոստոս-նոյեմբեր) քննարկումներն ակտիվացել են ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ Հայաստան-Ադրբեջան պայմանավորվածությունների ֆոնին:

Հատկապես շատ են նման բովանդակությամբ հայտարարությունները.

- Միջանցքը «կարմիր գիծ» է, որը կխաթարի Իրանի կապերը Հարավային Կովկասի հետ և հարմար հող կստեղծի ՆԱՏՕ-ի «գիշատիչ» ներկայության համար:
- «Թրամփի ճանապարհը» հակաիրանական հնարք է, որը կամրապնդի «թուրքական աշխարհի» դիրքերը տարածաշրջանում:

Որոշ գրառումներում իրանցիները մեղադրում են Իրանին «գերտերությանը հատուկ» պահանջներ ունենալու մեջ, մինչդեռ նա չի կարողանում կառավարել իր քթի տակ գտնվող Զանգեզուրի միջանցքը:⁶ Մեկ այլ գրառմամբ էլ այդ համաձայնագիրը նմանեցնում են Թուրքմենչայի պայմանագրին:⁷

Ընդհանուր առմամբ, TRIPP-ը Իրանի համար երկարաժամկետ լուրջ ռիսկեր է ներկայացնում: ԱՄՆ-ի վերահսկողության տակ գտնվող՝ իրանական տարածքը շրջանցող միջանցքը կթուլացնի Թեհրանի տնտեսական լծակները և ռազմավարական նշանակությունը տարածաշրջանային տրանսպորտային նախագծերում: Եվրոպայի կողմից ռուսական գազին այլընտրանքների որոնումը կարող է Ադրբեջանին և Թուրքիային, որոնք այժմ ուղղակիորեն կապված են, դարձնել ավելի գրավիչ էներգետիկ գործընկերներ: Միջանցքը կարող է նաև նվազեցնել միջազգային

Հյուսիս-Հարավ տրանսպորտային միջանցքի արժեքը, մասնավորապես այն կապվի Զինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնության հետ: Թուրքիայի և Ադրբեջանի ազդեցության աճը Հարավային Կովկասում կարող է խրախուսել Իրանի ներսում անջատողական կամ էթնիկ շարժումներ, նաև թուրքական տարանցիկ ճանապարհներից կախվածությունը կարող է Անկարային ընձեռել քաղաքական լծակներ: Այս դինամիկաները կթուլացնեն Իրանի վերահսկողությունն առևտրային ուղիների նկատմամբ և կնվազեցնեն նրա բանակցային ուժը Վաշինգտոնի և Եվրոպայի հետ: Իրանի արձագանքը TRIPP-ին արտացոլում է Հարավային Կովկասում օտարերկրյա ուժերի երկարաժամկետ ներկայության և դրա հետևանքով տարածաշրջանային հավասարակշռության փոփոխության վերաբերյալ վերջինիս խորը մտահոգությունները: ■

Զղումներ

¹ <https://www.entekhab.ir/fa/news/879255/>

² <https://www.khabarfoori.com/>

³ <https://www.iranintl.com/202508103182>

⁴ <https://jam-news.net/is-iran-backing-down-on-zangezur-corridor-view-from-baku/>

⁵ <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1404/08/15/3441221/>

⁶ <https://x.com/AsgharEftekhari/status/1974924511431852038>

⁷ <https://x.com/Mmuqeddem/status/1968920796899725810>

Բրիկսը նոր աշխարհակարգում

Արփի Աբրահամյան

Քաղաքագիտության և ազգային անվտանգության հարցերի մասնագետ

Աշխարհառազմաքաղաքական, աշխարհատնտեսական խորացող հակամարտությունները, պատերազմական լարված իրավիճակները, տնտեսական անկումները՝ տարածքների, էներգետիկ ռեսուրսների, ջրային պաշարների նկատմամբ շահերով պայմանավորված, աշխարհում փլուզում են միջպետական, միջազգային հարաբերությունները, արդյունքում կազմավորվում են պետությունների նոր միավորումներ (նոր շահերով պայմանավորված):

Ձևավորվում է նոր, բազմաբևեռ աշխարհակարգը, որի առանցքում ուրույն դերակատարություն ունեն ԲԲԻԿՄ-ի երկրները:

Նախապես նշենք, որ ԲԲԻԿՄ-ը երկրների տնտեսական, ինչպես նաև՝ քաղաքական միավորում է:

2006-ի սեպտեմբերին, Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինի առաջարկով, տեղի ունեցավ Բրազիլիայի, Ռուսաստանի, Հնդկաստանի և Չինաստանի առաջին նախարարական հանդիպումը, որը հիմք հանդիսացավ ԲԲԻԿ-ի կազմավորման համար:

2011-ին Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունը ևս միացավ հիմնադիր խմբին, և այն դարձավ ԲԲԻԿՄ: 2024-ի հունվարի 1-ին Եգիպտոսը, Իրանը, Արաբական Միացյալ Էմիրությունները և Եթովպիան նույնպես դարձան լիիրավ անդամներ: 2025-ի հունվարի 6-ին Ինդոնեզիան ևս դարձավ լիիրավ անդամ:

ԲԲԻԿՄ-ի գործընկեր երկրներն են Բելառուսի Հանրապետությունը, Բոլիվիայի Բազմազգ պետությունը, Ղազախստանի Հանրապետությունը, Կուբայի Հանրապետությունը, Նիգերիայի Դաշնային Հանրապետությունը, Մալայզիան, Թաիլանդի Թագավորությունը, Վիետնամի Սոցիալիստական Հանրապետությունը, Ուզանդայի Հանրապետությունը և Ուզբեկստանի Հանրապետությունը:

Տարեկան գագաթնաժողովները ԲԲԻԿՄ-ի աշխատանքի հիմնական ձևն են, դրանք միավորում են անդամ պետությունների ղեկավարներին և տարբեր նախարարությունների ղեկավարներին: Այս գագաթնաժողովներում են կայացվում միավորման և զարգացման ուղղության վերաբերյալ հիմնարար որոշումները:

2025-ի հուլիսի 6-7-ը, Բրազիլիայի Ռիո դե Ժանեյրո քաղաքում տեղի ունեցավ ԲԲԻԿՄ-ի հերթական՝ 17-րդ գագաթնաժողովը՝ «Համագործակցության ամրապնդումը գլոբալ հարավում՝ առանձնահատուկ և կայուն կառավարման համար» թեմայով, ընդունվել է հռչակագիր:

Գագաթնաժողովին ԲԲԻԿՄ-ի երկրները ստանձնել են համագործակցության պարտավորություն երեք հիմնական ոլորտներում՝ 1. քաղաքականություն և

անվտանգություն, 2. տնտեսություն և ֆինանսներ, 3. մշակութային և մարդասիրական կապեր, ինչպես նաև ռազմավարական գործընկերության ամրապնդում՝ խաղաղության, արդար միջազգային կարգի, բարեփոխված բազմակողմ համակարգի, կայուն զարգացման համար:¹

Հարկ է նկատել, որ այսօրվա բազմաբևեռ աշխարհի համատեքստում զարգացող երկրների համար կարևոր է իրականացնել ավելի արդար և իրավահավասար համաշխարհային կառավարում՝ պետությունների միջև փոխշահավետ հարաբերություններին ուղղված երկխոսությունն ու խորհրդակցությունները խթանելու համար:²

ԲԲԻԿՄ-ի երկրները վերահաստատում են իրենց հանձնառությունը՝ բարեփոխելու համաշխարհային կառավարման համակարգը՝ խթանելու ավելի արդար, իրավահավասար, ճկուն, արդյունավետ, ժողովրդավարական միջազգային, բազմակողմ համակարգի կայացումը: Ինչպես նաև հավատարմությունը միջազգային իրավունքի և ՄԱԿ-ի կանոնադրության նկատմամբ, ներառյալ կանոնադրության մեջ ամրագրված նպատակներն ու սկզբունքները:³

ԲՐԻԿՍ-ը կոչ է անում շուկաներ ձևավորող պետություններին, զարգացող և թույլ զարգացած երկրներին, մասնավորապես՝ Աֆրիկայի, Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան ավազանի երկրներին ավելի ակտիվ և իմաստալից մասնակցություն ունենալ գլոբալ որոշումների կայացման գործընթացներում:

Այդ առումով փաստաթղթում առանձնահատուկ նշվում է Գլոբալ Հարավի⁴ կարևորությունը որպես դրական փոփոխությունների շարժիչ ուժ՝ միջազգային մարտահրավերների պայմաններում, ուստի կարևորվում է BRICS երկրների դերակատարությունը Գլոբալ Հարավի մտահոգություններն ու առաջնահերթությունները բարձրաձայնելու և միջազգային իրավունքի վրա հիմնված կայուն միջազգային կարգը խթանելու գործում:

Հռչակագրում անդրադարձ է կատարվում 2025-ին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտի 80-ամյակին: Այս առումով ԲՐԻԿՍ-ը լիակատար աջակցություն է հայտնում ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 79/272 բանաձևին,⁵ որով հիմք է դրվել Միավորված Ազգերի Կազմակերպության ստեղծմանը:

ԲՐԻԿՍ երկրները խստորեն դատապարտում են միջազգային մարդասիրական իրավունքի բոլոր խախտումները, ներառյալ քաղաքացիական անձանց և քաղաքացիական օբյեկտների, այդ թվում՝ քաղաքացիական ենթակառուցվածքների վրա դիտավորյալ հարձակումները:

Անդամ երկրները կոչ են անում գլոբալ գործողություններ ձեռնարկել միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունն ամրապնդելու համար: Ընդգծում են բոլոր երկրների անվտանգության կարևորությունը և վերահաստատում իրենց հանձնառությունը միջազգային վեճերի խաղաղ կարգավորման հարցում՝ երկխոսության, խորհրդակցությունների, քաղաքականության և դիվանագիտության միջոցով:

Փաստաթղթի համաձայն, Ուկրաինայի հակամարտության վերաբերյալ քննարկումներ տեղի են ունեցել ինչպես ֆորումներում, նաև՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում և ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում, որոնք ուղղված են հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը երկխոսության և դիվանագիտության միջոցով:

ԲՐԻԿՍ երկրները մտահոգություն են հայտնում Մերձավոր Արևելքում անվտանգության իրավիճակի սրման, քաղաքացիական ենթակառուցվածքների և խաղաղ միջուկային օբյեկտների վրա դիտավորյալ հարձակումների վերաբերյալ:

Նրանք դատապարտում են Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեմ 2025-ի հունիսի 13-ից ի վեր իրականացված ռազմական հարվածները, որոնք միջազգային իրավունքի և ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտում են:

Փաստաթուղթը ներառում է այն տեսակետը, որ Իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտության արդար և երկարատև լուծումը կարող է տեղի ունենալ միայն խաղաղ ճանապարհով՝ հիմնվելով պաղեստինցի ժողովրդի օրինական իրավունքների իրականացման, ինքնորոշման և վերադարձի իրավունքի վրա:

ԲՐԻԿՍ-ը ողջունում է Լիբանանում կնքված հրադարձի համաձայնագիրը և կոչ անում բոլոր կողմերին խստորեն պահպանել դրա պայմանները, լիովին կատարել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1701⁶ բանաձևը:

ԲՐԻԿՍ-ը վերահաստատում է հավատարմությունը Սիրիայի ինքնիշխանության, անկախության, միասնության և տարածքային ամբողջականության սկզբունքներին, դատապարտում է Սիրիայի տարբեր նահանգներում միջհամայնքային բռնությունը, ԻԼԻԴ-ի և Ալ-Քաիդայի հետ կապված խմբավորումների ահաբեկչական գործունեությունը (Դամասկոսում Եղիա մարգարեի եկեղեցում տեղի ունեցած պայթյունը,

Միդիայի տարածքում օտարերկրյա ահաբեկչական խմբավորումների սպառնալիքները): Կոչ է անում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 2254 (2015) բանաձևի⁷ սկզբունքների հիման վրա ապահովել Միդիայի քաղաքացիական բնակչության անվտանգությունն ու բարեկեցությունը:

ԲՐԻԿՍ երկրները ճանաչում են Աֆրիկյան Միության⁸ կարևորագույն դերը հակամարտությունների կանխարգելման, կառավարման և կարգավորման գործում, մտահոգված են Սուդանում տիրող մարդասիրական ճգնաժամի, ծայրահեղականության ու ահաբեկչության տարածման աճով: Կոչ են անում միջազգային հանրությանը աջակցել Հայիթիին՝ ավագակամների դեմ պայքարելու, անվտանգության իրավիճակը բարելավելու, երկրի երկարաժամկետ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմքերը բարելավելու համար:

ԲՐԻԿՍ-ը հատկապես դատապարտում է 2025-ի մայիսի 31-ին, հունիսի 1-ին և 5-ին Ռուսաստանի Դաշնության Բրյանսկի, Կուրսկի և Վորոնեժի մարզերում կամուրջների և երկաթուղային ենթակառուցվածքների վրա կատարված հարձակումները, որոնք միտումնավոր թիրախավորել էին քաղաքացիական անձանց, այդ թվում՝ երեխաների:

Այս փաստաթուղթում խոսվում է միջուկային վտանգի և հակամարտության աճող ռիսկերի մասին, անդրադարձ է կատարվել տիեզերական գործունեությանը, տիեզերքում սպառնալիքներին մրցակազմի կանխարգելմանը:

Քննարկել են թվային ոլորտի մարտահրավերներն ու սպառնալիքները, վերահաստատել հանձնառություն՝ խթանելու անվտանգ, կայուն, փոխգործունակ ՏՀՏ միջավայր: 2025-ին արհեստական բանականությունը, քվանտային տեխնոլոգիաները և արդյունաբերական նորարարությունը համարվել են առաջնահերթություններ, քննարկվել են 2025-ին ԲՐԻԿՍ երկրների միջև բարձր արագությամբ ստորջրյա մետաղամալուխային ցանց անցկացնելու հարցը:⁹

2025-ի մայիսի 17-ին ընդունվել է ԲՐԻԿՍ-ի 2025-2030 թվականների էներգետիկ համագործակցության թարմացված ճանապարհային քարտեզը:¹⁰

Ինչպես նաև «Ռուսական էներգետիկ շաբաթ 2025» ֆորումի լիագումար նիստում սահմանվել են Ռուսաստանի վառելիքաէներգետիկ ոլորտի զարգացման ռազմավարական ուղեցույցները մինչև 2050 թվականը:¹¹ ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինը նշել է գլոբալ և ներքին էներգետիկ ոլորտների զարգացման հիմնական ուղեցույցները: Հիմնական միտումը գլոբալ էներգետիկ հարաբերությունների վերաուղղորդումն է դեպի Գլոբալ Հարավի երկրներ:¹²

Կանխատեսվում է ռուսական նավթի արտադրությունը հասցնել մոտ 510 միլիոն տոննայի: Գազի արտահանումը դիվերսիֆիկացվում է նոր ուղղություններով, կառուցվել է մոտ 100.000 կմ ցանց, գազիֆիկացման մակարդակը հասել է 74.7%-ի:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում տեխնոլոգիական ինքնիշխանությանը՝ նավթի և գազի սարքավորումների ներմուծման փոխարինմանը և ԲՐԻԿՍ-ի և Գլոբալ Հարավի գործընկերների հետ համագործակցության խթանմանը:

Ռուսաստանի Դաշնության փոխվարչապետ Ալեքսանդր Նովակը նշել է, որ «էներգետիկայի ռազմավարություն 2050»-ում ուրվագծվում են հիմնական նպատակները՝ էներգետիկ անվտանգության ապահովում, ներքին շուկայի զարգացում, նավթամթերքի որակի բարելավում, տարածաշրջանների գազիֆիկացում, վառելիքի և էներգետիկ հավասարակշռության ստեղծում:¹³

Մինչև 2035-ը էներգետիկ ոլորտը նախատեսվում է լիովին թվայնացնել՝ արհեստական բանականության և թվային երկվորյակների ներդրմամբ, իսկ արդյունաբերության էներգաարդյունավետությունը մինչև 2050 թվականը պետք է աճի 40%-ով:¹⁴

Միջուկային էներգիան դառնում է համաշխարհային էներգետիկայի կարևոր բաղադրիչ:

Ռուսական նախագծով ավելի քան 110 էներգաբլոկներ արդեն կառուցվել են, իսկ փոքր ատոմակայանները կդառնան Միջին և Հեռավոր Արևելքի էներգետիկ ցանցի մաս: «Գազպրոմ Նեֆտ»-ի («Газпром нефть») գլխավոր տնօրեն Ալեքսանդր Դյուկովը նշել է, որ նավթի համաշխարհային պահանջարկն աճում է, ինչը պայմանավորված է Գլոբալ Հարավով,

նավթաքիմիական արդյունաբերությամբ և ավիացիայով: Ռուսաստանն ունի այդ բոլոր ռեսուրսները սեփական արտադրությունը մեծացնելու և զարգացնելու համար:¹⁵

Տրանսպորտային ոլորտը համաշխարհային տնտեսության զարգացման ռազմավարական կարևոր բաղադրիչ է, այն ապահովում է շուկայական կապը և գլոբալ գործընթացների կայունությունը: Միջազգային երթուղիների վերափոխման և բեռնափոխադրումների կառուցվածքների փոփոխության պայմաններում հատկապես կարևոր է կայուն և անվտանգ տրանսպորտային և լոգիստիկ շղթաների զարգացումը:

Փաստաթղթում շեշտվել է 2025-ի մայիսի 14-ին Բրազիլիայում կայացած ԲՐԻԿՍ-ի տրանսպորտի նախարարների հանդիպման արդյունքների կարևորությունը՝ տրանսպորտային երկխոսությունը զարգացնելու նպատակով:

ԲՐԻԿՍ-ի շրջանակներում քննարկվում է Ռուսաստանից Մոնղոլիայի միջով դեպի Չինաստան երկաթուղային միջանցքի շահագործման և բեռնափոխադրումների ծավալների հարցը:¹⁶ Ռուսաստանը և Չինաստանը սկսել են համատեղ նախագծի մշակում՝ ճանապարհային բեռնափոխադրումների արբանյակային մոնիթորինգի համակարգ ստեղծելու համար: Նախագծի նպատակն է ստեղծել համապարփակ մոնիթորինգի համակարգ, որը նախատեսված է երկու երկրներում բեռնատարների տեղաշարժին ճշգրիտ հետևելու համար:¹⁷

Ռուսաստանը և Չինաստանը նախատեսում են 2026-ին բացել աշխարհի առաջին սահմանային ճուպանուղին: Ըստ իրենց՝ այս նորամուծությունը թույլ կտա Հեյհեյց Բլագովեշենսկ (Хэйхэ-Благовещенск) հասնել ընդամենը մի քանի րոպեում, տարեկան մինչև 2,5 միլիոն ուղևորի փոխադրմամբ:¹⁸

2026-ի գարնանը Մանկտ Պետերբուրգում կանցկացվի տրանսպորտի և լոգիստիկայի առաջին միջազգային ֆորումը:

Ֆորումը կկենտրոնանա գլոբալ կապի և միջազգային տրանսպորտային միջանցքների, այդ թվում՝ Հյուսիս-Հարավ միջազգային տրանսպորտային միջանցքի (ՄՏՄ) զարգացման, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական միությունների և ասոցիացիաների (ինչպիսիք են Միությունական պետությունը, ԵԱՏՄ-ն, ԱՊՀ-ն, ՇՀԿ-ն և ԲՐԻԿՍ-ը) շրջանակներում ինտեգրացիոն կապերի ամրապնդման վրա:¹⁹

Փաստաթղթում անդրադարձ է կատարվել ԲՐԻԿՍ - 2030-ի տնտեսական գործընկերության ռազմավարության մշակմանը, որի նպատակն է ամրապնդել BRICS համագործակցության ուղեցույցի սկզբունքները բազմակողմ առևտրային համակարգի, թվային տնտեսության, միջազգային առևտրի, ֆինանսական համագործակցության կայուն զարգացման հետ կապված հարցերի վերաբերյալ:

Տեսնում ենք, որ ԲՐԻԿՍ-ի կազմում այնպիսի երկրներ են, որոնք աշխարհատնտեսական, աշխարհաքաղաքական առումով ազդեցիկ դերակատարություն ունեն, հարուստ են էներգառեսուրսներով, ընդերքով, բնական, ջրային պաշարներով և այլն:

Հնարավորություն ունեն ապահովելու կայուն և բարենպաստ տնտեսական միջավայր միության անդամների համար, զարգացնել առևտուրը, խթանել փոխադարձ ներդրումները, բարելավել մասնակից երկրների բնակչության կենսամակարդակը, անցնել բարձր տեխնոլոգիական արտադրության: Ապահովել ֆինանսական և տնտեսական անկայունություն:

Այդ նպատակով ԲՐԻԿՍ երկրները ձգտում են ստեղծել արժույթի միջազգային հիմնադրամին և համաշխարհային բանկին այլընտրանք՝ միջազգային սեփական ֆինանսական և տնտեսական կառույցներ:

ԲՐԻԿՍ երկրներն աշխատում են միջբանկային կապեր հաստատել և փոխադարձ հաշվարկներում իրենց ազգային արժույթներն օգտագործել:²⁰

Առաջիկա տարիներին ԲՐԻԿՍ-ում կարող է կայացվել սեփական թվային արժույթի ստեղծումը, որը կարող է թողարկել ԲՐԻԿՍ-ի զարգացման բանկը:²¹

ՌԴ ֆինանսների նախարար Անտոն Սիլուանովը հայտարարել է. «Ռուսաստանի և Չինաստանի միջև առևտուրը գրեթե ամբողջությամբ վերածվել է ազգային արժույթներով հաշվարկների: Ռուբլին և յուանը կազմում են երկու երկրների միջև բոլոր փոխադարձ հաշվարկների 99.1%-ը»:²²

ՌԴ փոխվարչապետ Ալեքսանդր Նովակը հայտարարել է, որ այս փոփոխությունն ուղղված է արտադրության կախվածությունը նվազեցնելուն և ռուբլու ու յուանի դիրքերը միջազգային առևտրում ամրապնդելուն:²³

Ավելի վաղ ՌԴ-ի ներդրումների հիմնադրամի ղեկավար Կիրիլ Դմիտրիևը հայտարարել էր, որ 2025-ի հոկտեմբերի դրությամբ ռուսական արտահանման միայն 18%-ն է վճարվել ԱՄՆ դոլարով և եվրոյով: Մնացած վճարումները բաշխվում են հետևյալ կերպ. մոտավորապես 40%-ը կատարվում է ռուբլով, իսկ մնացածը՝ բարեկամ երկրների ազգային արժույթներով:²⁴

Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տվյալների համաձայն. «Վերջին տասը տարիների ընթացքում BRICS երկրների մասնաբաժինը համաշխարհային ՀՆԱ-ում 2015-ի 22.3%-ից աճել է մինչև 26.9%՝ 2025-ին, իսկ մինչև 2030-ը այն կարող է հասնել 28.9%-ի: Նույն ժամանակահատվածում G7 երկրների (ԱՄՆ, Գերմա-

նիա, Ճապոնիա, Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա և Կանադա) մասնաբաժինը համաշխարհային ՀՆԱ-ում նվազել է 46.1%-ից մինչև 44.4% և կանխատեսվում է, որ տասնամյակի վերջում կնվազի մինչև 42.2%-ը»:²⁵

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ 2025-ին համաշխարհային ՀՆԱ-ն կհասնի 117.2 տրիլիոն դոլարի, որից G7 երկրները կկազմեն 52.1 տրիլիոն դոլար, իսկ ԲԲԻԿՄ երկրները՝ 31.6 տրիլիոն դոլար: ԲԲԻԿՄ երկրների շարքում ՀՆԱ-ի աճի տեմպերով առաջատարներ են Եթովպիան (7.2%), Հնդկաստանը (6.6%), Ինդոնեզիան (4.9%), Չինաստանը (4.8%) և ԱՄԷ-ն (4.8%): Համեմատաբար G7-ի խոշորագույն տնտեսությունները կաճեն զգալիորեն ավելի դանդաղ. ՄՆ՝ 2%-ով, Բրիտանիա՝ 1.3%-ով և Կանադա՝ 1.2%-ով:

Այսպիսով, զարգացող երկրները կշարունակեն ապահովել համաշխարհային տնտեսական աճի մեծ մասը՝ գերազանցելով 2025-ին գրանցված 3.2% համաշխարհային միջին աճի տեմպը:²⁶

ԲԲԻԿՄ երկրների միջև տեղի է ունենում ազգային արժույթների դերի ընդլայնում և ԱՄՆ դոլարից կախվածության նվազեցում: Թեև Վաշինգտոնը սպառնում է նոր սահմանափակող պատժամիջոցներով՝ միասնական արժույթի կիրառման դեպքում, մինչև այսօր, ԲԲԻԿՄ երկրները փորձում են ազատվել արևմուտքի ֆինանսական գերիշխանությունից:

Ակնհայտ է, որ կայացող բազմաբևեռ աշխարհում ԲԲԻԿՄ-ը զգալի ազդեցություն է ձեռք բերում: Սա հստակ մարտահրավեր է արևմտյան տերություններին, ամերիկյան համաշխարհային գերիշխանությանը: ■

Յղովներ

¹ БРИКС 2025г, Декларация Рио-де-Жанейро, Укрепление сотрудничества Глобального Юга для более инклюзивного и устойчивого управления, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/gvTArkWauqwuryk9xzL3Huul7EBmqRC.pdf>

² БРИКС 2025г, Декларация Рио-де-Жанейро, Укрепление сотрудничества Глобального Юга для более инклюзивного и устойчивого управления, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/gvTArkWauqwuryk9xzL3Huul7EBmqRC.pdf>

³ Устав ООН, <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

⁴ Глобальный Юг, <http://diplomaticdictionary.com/dictionary/%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D1%8E%D0%B3-%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB-the-global-south/>

⁵ Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 4 марта 2025 года/ 79/272. Восьмидесятая годовщина окончания Второй мировой войны, <https://docs.un.org/ru/A/RES/79/272>

⁶ Резолюция 1701 (2006), принятая Советом Безопасности на его 5511-м заседании 11 августа 2006 года, [https://docs.un.org/ru/s/res/1701\(2006\)](https://docs.un.org/ru/s/res/1701(2006))

⁷ Резолюция 2254 (2015), принятая Советом Безопасности на его 7588-м заседании 18 декабря 2015 года, [https://docs.un.org/ru/s/res/2254\(2015\)](https://docs.un.org/ru/s/res/2254(2015))

⁸ Африканский союз, <http://diplomaticdictionary.com/dictionary/%D0%B0%D1%84%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7/>

⁹ БРИКС 2025г, Декларация Рио-де-Жанейро, Укрепление

сотрудничества Глобального Юга для более инклюзивного и устойчивого управления, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/gvTArkWauqwuryk9xzL3Huul7EBmqRC.pdf>

¹⁰ Roadmap for BRICS Energy Cooperation 2025-2030, May 17, 2025, <https://esg-library.mgimo.ru/publications/roadmap-for-brics-energy-cooperation-2025-2030/>

¹¹ В рамках «Российской энергетической недели» состоялась пленарная сессия «Создавая энергетику будущего вместе» <https://roscongress.org/news/v-ramkah-rossijskoj-energeticheskoy-nedeli-sostojalas-plenarnaja-sessija-sozdavaja-energetiku-budusc/>

¹² В рамках «Российской энергетической недели» состоялась пленарная сессия «Создавая энергетику будущего вместе» <https://roscongress.org/news/v-ramkah-rossijskoj-energeticheskoy-nedeli-sostojalas-plenarnaja-sessija-sozdavaja-energetiku-budusc/>

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ В рамках «Российской энергетической недели» состоялась пленарная сессия «Создавая энергетику будущего вместе», <https://roscongress.org/news/v-ramkah-rossijskoj-energeticheskoy-nedeli-sostojalas-plenarnaja-sessija-sozdavaja-energetiku-budusc/>

¹⁵ В рамках «Российской энергетической недели» состоялась пленарная сессия «Создавая энергетику будущего вместе», <https://roscongress.org/news/v-ramkah-rossijskoj-energeticheskoy-nedeli-sostojalas-plenarnaja-sessija-sozdavaja-energetiku-budusc/>

¹⁶ В Монголии обсуждают железнодорожный коридор из России в Китай, <https://infobrics.org/ru/post/67425>

¹⁷ За перевозчиками в России и Китае будут следить из космоса, <https://infobrics.org/ru/post/62645>

¹⁸ Новые туристические маршруты свяжут Россию и Китай, <https://infobrics.org/ru/post/62707>

¹⁹ Состоялся Оргкомитет по подготовке Международного транспортно-логистического форума, <https://roscongress.org/news/sostojalsja-orgkomitet-po-podgotovke-mezhdunarodnogo-transportno-logisticheskogo-foruma/>

²⁰ Страны — участники БРИКС в 2025 году: чем сильно новое содружество и что решили на очередном саммите, <https://news.mail.ru/card/698/#card-85691>

²¹ БРИКС. Главное, что нужно знать об объединении, <https://rg.ru/2023/08/22/v-iuar-startoval-sammit-briks-glavnoe-cto-nuzhno-znat-ob-obedinenii.html#h3>

²² Россия и Китай перешли практически полностью на рубли и юани в расчетах, <https://infobrics.org/ru/post/68314>

²³ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁴ Россия и Китай перешли практически полностью на рубли и юани в расчетах, <https://infobrics.org/ru/post/68314>

²⁵ Мировой ВВП меняет структуру: развивающиеся страны сокращают отставание от G7, [https://ranking.kz/digest/world-digest/briks-protiv-g7-kto-zadaet-temp-mirovomu-ekonomicheskomu-rostu.html](https://energyprom.kz/articles-ru/industries-ru/mirovoj-vvp-menyayet-strukturu-razvivayushhiesya-strany-sokrashhayut-otstavanie-ot-g7/#:~:text=%D0%9F%D0%BE%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC%20%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B0%D0%B%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0,%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D1%8C%2028%2C9%25. , БРИКС ПРОТИВ G7: КТО ЗАДАЕТ ТЕМП МИРОВОМУ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ? <a href=)

²⁶ <https://energyprom.kz/articles-ru/industries-ru/mirovoj-vvp-menyayet-strukturu-razvivayushhiesya-strany-sokrashhayut-otstavanie-ot-g7/#:~:text=%D0%9F%D0%BE%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC%20%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0,%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D1%8C%2028%2C9%25. , https://ranking.kz/digest/world-digest/briks-protiv-g7-kto-zadaet-temp-mirovomu-ekonomicheskomu-rostu.html>

Ուղղափառ գազաուղները թուրքական կառավարության և հատուկ ծառայությունների ուշադրության կենտրոնում 20-րդ դարի սկզբին

Սաբինա Մուրադյան

Թուրքագետ, Ռուս-Հայկական Սլավոնական Համալսարանի դասախոս

Գազաուղները թուրքախոս էթնոս են, որոնք հիմնականում բնակվում են Միդդլայում և Ուկրաինայում՝ Բուջակ կոչվող շրջանում, որը բաժանված է այս երկու պետությունների միջև։ Գազաուղների փոքր խմբեր ապրում են նաև Բուլղարիայում, Ռումինիայում, Հունաստանում, Մակեդոնիայում և Թուրքիայում։ Տարբեր աղբյուրներում բնակչության թվաքանակը տատանվում է 161 հազարից մինչև 250 հազար մարդ։ 1994 թվականին գազաուղները ձեռք բերեցին որոշ պետականություն Միդդլայի Հանրապետության կազմում՝ Գազաուղ-Երիի (այսինքն՝ գազաուղների երկիր, գազաուղների բնակատեղի) ինքնավարության ձևով և հիմնականում բնակվում են հանրապետության հարավային շրջաններում՝ Կոմրա-տի, Չադըր-Լունգայի, Վուլկանեշիի շրջաններում։

Գիտնականների կարծիքները բաժանվում են գազաուղների էթնիկ պատկանելության հարցում։ Գազաուղների էթնոգենեզի մասին գոյություն ունի ավելի քան 20 վարկած, սակայն դրանցից կարելի է առանձնացնել հիմնական երկուսը։ Ըստ առաջին տարբերակի՝ գազաուղները թուրքացված սլավոններ, բուլղարներ, մակեդոնացիներ, հույներ են, որոնք միայն իրենց հավատքն են պահպանել։ Ըստ երկրորդի՝ գազաուղական համայնքի ձևավորման մեջ մասնակցել են թուրք-բուլղարական ցեղերը, քրդականներ (կուրմաններ), պեչենեգներ (բաջանականներ), ուզներ (օղուզներ)։ Ժամանակի ընթացքում այս ցեղերի խառնուրդից էլ առաջացել են գազաուղները։¹

Առաջին վստահելի տեղեկությունները վկայում են գազաուղների բնակեցման մասին Բալկանյան թերակղզում՝ ժամանակակից Ռումինիայի և Բուլղարիայի տարածքներում՝ Դոբրուջա կոչվող պատմական շրջանում։ XVIII դարի վերջում և XIX դարի առաջին կեսին, կապված Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների միջև Բալկաններում չղադարող պատերազմների, ինչպես նաև Բալկանյան թերակղզում տիրող անարխիայի հետ, սկսվեց գազաուղների միգրացիոն գործընթացը։ Բալկանները դարձել էին Ռուսական և Օսմանյան կայսրությունների մրցակցության ասպարեզ։ 1812 թվականին ռուսական իշխանություններն առաջարկեցին տարածաշրջանի բնակիչներին վերաբնակվել Բեսարաբիայի տարածքներում, որոնք գտնվում էին Դանուբ, Դնեստր, Պրուտ գետերի և Սև ծովի միջև՝ Եվրոպայի հարավ-արևելքում։ Այսօր այդ տարածքները բաժանված են երկու պետությունների միջև՝ Միդդլայում՝ Բենդեր քաղաքը և դրա շրջակա տարածքները, Ուկրաինայում՝ Չեռնովցու և Օդեսայի մարզերը։ Միգրացիոն գործընթացները շարունակվեցին մոտ 100 տարի՝

1812-ից մինչև 1917 թվականը, ավարտվելով գազաուղ էթնիկական համայնքի ձևավորմամբ՝ իր ինքնագիտակցությամբ և մշակույթով։

Գազաուղները, որպես թուրքերին լեզվով մոտ ժողովուրդ (թուրք-օղուզական լեզվախումբ), ներառվել են նորաստեղծ Թուրքիայի Հանրապետության ազդեցության ոլորտում արդեն նրա ձևավորման վաղ փուլում՝ XX դարի 30-ականներին, երբ պետությունն ինքն իրեն ներկայացնում էր որպես աշխարհիկ պետություն՝ ի տարբերություն օսմանյան տիրապետության շրջանի, երբ գազաուղները ենթարկվում էին ճնշումների և դաժան հալածանքների իրենց կրոնական պատկանելության պատճառով։ Օսմանյան կայսրությունում ընդգծվում էր իսլամի գերակայությունը. պետությունը համարվում էր իսլամի ֆաթ, իսկ սուլթանը՝ իսլամի, բոլոր մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդ։ Օսմանյան պետությանը բնորոշ էր էթնիկական ինքնագիտակցության բացակայությունը։ «Թուրք» էթնոնիմն ասոցացվում էր հայիտյանքի, կոպտության, տգիտության հետ։ Սակայն իրավիճակը կտրուկ փոխվեց Թուրքիայի Հանրապետության ստեղծմամբ, որտեղ ազգային գաղափարի հիմքում դրվեց երկրի թուրքացումը։ Այդ ժամանակից սկսած՝ թուրքական արմատներ ունեցող ժողովուրդները մտան Թուրքիայի Հանրապետության

հետաքրքրության շրջանակ: XX դարի սկզբից մինչև այսօր Թուրքիան գազաուզների նկատմամբ վարում է յուրատեսակ մշակութային-էքսպանսիոնիստական քաղաքականություն, որն ազդում է նրանց մտածողության, լեզվի, էթնիկական և կրոնական ինքնության վրա:

1930-ականների պանթուրքիստական գաղափարախոսության շրջանակում Բեսարաբիայի ուղղափառ գազաուզները կարևոր տեղ էին զբաղեցնում թուրքական կառավարության օրակարգում:

Թուրք դեսպան Համդուլլահ Սուբհի Թանրիօվեր (Hamdullah Suphi Tanrıöver) հայտնվելը Ռումինիայի Թագավորությունում XX դարի սկզբին կարևոր փուլ նշանակորեց Բեսարաբիայի գազաուզների պատմության մեջ: Նրա Բուխարեստում դեսպան լինելու տարիներին Բեսարաբիայի և Դոբրուջայի գազաուզներն ավելի ու ավելի հաճախ հայտնվում էին երիտասարդ պետության տեղեկատվական և քաղաքական ուշադրության կենտրոնում: Թուրքիայի քաղաքական գործունեությունն ուղղափառ էթնիկ գազաուզների շրջանում նպատակ ուներ ազդել Դոբրուջայում և Բեսարաբիայում ապրող էթնիկ թուրքերի՝ այսինքն՝ ուղղափառ գազաուզների վրա, նրանց ազգային ինքնագիտակցության փոփոխման նպատակով: Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի քաղաքական տեսակետի համաձայն՝ Թուրքիայի տարածքից դուրս ապրող թուրքերը շատ կարևոր էին երիտասարդ պետության համար: Այդ պատճառով նա ներդրեց մեծ ջանքեր՝ բարձրացնելու և պահպանելու թուրքական ինքնագիտակցությունը և թուրքական պատմության ամբողջականությունը: Հիմնադրումից ի վեր Թուրքիայի Հանրապետությունը մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում աշխարհի տարբեր հատվածներում՝ իր սահմաններից դուրս բնակվող թուրքերի նկատմամբ:² Նորաստեղծ հանրապետությունը վերափոխեց իր մտածելակերպը և իր առաջ դրեց հավակնոտ նպատակներ: Փաստորեն, նոր կառավարման ձևի հռչակումից և իր սահմանային գծերի որոշումից հետո Թուրքիան հաստատեց կապեր Թուրքեստանի, Բալկանների և Մերձավոր Արևելքի թուրքական ժողովուրդների հետ: Հիմնական գաղափարախոսությունը հիմնված էր այս կարգախոսի վրա՝ «Մենք բոլորս արյունով եղբայրներ ենք, և թուրքերի միավորմանը ոչինչ չի կարող խոչընդոտել»: Եվ, բնականաբար, այս համատեքստում ուղղափառ գազաուզների հարցը՝ ովքեր իրենց համարում էին թուրքեր, բայց դավանում էին ուղղափառ քրիստոնեություն, նույնպես մտավ թուրքական կառավարության օրակարգ:³

Երիտասարդ Թուրքիան սկսեց հետաքրքրվել գազաուզական էթնոսով XX դարի սկզբին: Այդ պահից, երբ Բուլղարիայում, Իսպանիայում, Ռումինիայում հավատարմագրված թուրք դեսպաններն ու հյուպատոսներն իրենց բաց և փակ փաստաթղթերում սկսեցին հիշատակել գազաուզ-թուրքերին, գազաուզների թեման մտավ Թուրքիայի ուշադրության շրջանակ: 1930-ական թթ. հայտնի թուրք քաղաքական գործիչ և գրող Համդուլլահ Սուբհի Թանրիօվերը⁴ դարձավ առաջիններից մեկը, ով սկսեց տարածել գազաուզական էթնոսին Թուրքիայի Հանրապետության աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների շրջանակ ներառելու գաղափարը: Նա փորձում էր ներկայացնել ուղղափառ գազաուզների խնդիրը որպես «թուրքական ժողովրդի հոգու կանչ», որը «ապրում է հայրենիքից հեռու»:⁵

1931 թ. մայիսի 25-ի՝ Թուրքիայի Հանրապետության Նախարարների խորհրդի որոշմամբ Թանրիօվերը նշանակվեց առաջին կարգի դեսպան Բուխարեստում: Ռումինացի միապետի մոտ իր դիվանագիտական ունակությունները ցուցադրելուց հետո նա ուղևորվեց Բեսարաբիա և Դոբրուջա (այն ժամանակ՝ Ռումինիա), որտեղ այցելեց գազաուզական գյուղեր: Նրա նպատակն էր խթանել գազաուզների ճուլումը թուրքական աշխարհին՝ կարևոր տեղ հատկացնելով, իր կարծիքով, գազաուզների ազգային ինքնության վերականգնման վրա՝ նրանց ուսուցանելով ժամանակակից թուրքերեն:⁶

1930-ականների սկզբին, երբ թուրքական քաղաքական օրակարգում հայտնվեց գազաուզ ժողովրդի հարցը, որոշ թերթեր սկսեցին իրենց էջերում լույս ընծայել գազաուզներին վերաբերող նորություններ և հոդվածներ: Այդ ժամանակի իշխանաւետ մամուլը՝ «Աբշամ», «Ջումհուրիեթ», «Հաբիմիեթի Միլիեթ», «Թան», «Ուլուս» և «Ջաման» թերթերը, Թանրիօվերի ազդեցությամբ անդրադառնում էին գազաուզների խնդիրներին: Նա մեծ ազդեցություն ունեցավ Թուրքիայի մամուլում գազաուզների մասին նմանատիպ հրապարակումների ի հայտ գալու հարցում:

Դրոֆեսոր Թյուրքեր Աճաթօլուն իր ուսումնասիրություններում հիշատակում է, թե ինչպես էր Թանրիօվերը հիանում գազաուզներով. «Նրանք իրենց ուղղափառ հավատը պաշտպանում են ողջ նվիրումով: Տանը խոսում են թուրքերեն, ինչպես նաև ընթերցում են Աստվածաշունչը թուրքերենով: Գազաուզները պաշտում են Միակ Ալլահին՝ իրենց եկեղեցիներում աղոթքները կարդալով թուրքերեն»:⁷

Այսպիսով տեսնում ենք, որ Թանրիօվերի դեսպանության տարիներին Բուխարեստում Բեսարաբիայի և Դոբրուջայի գազաուզներն ավելի ու ավելի հաճախ

էին հայտնվում թուրքական կառավարության տեղեկատվական և քաղաքական օրակարգում: 1930-1940-ական թթ. պատմաբաններն ու ազգագրագետները, ուսումնասիրելով գազաուզների էթնիկ բնույթն ու ծագումը, նրանց համեմատում էին Արևմտյան Անատոլիայի թուրքերի հետ, որոնք մինչ այսօր բնակվում են ժամանակակից Թուրքիայում:

Վերոնշյալից պարզ է դառնում, որ Թուրքիայի քաղաքական գործունեությունը ուղղափառ էթնիկ գազաուզների շրջանում նպատակ ուներ ազդել Դոքոուշայում և Բեսարաբիայում ապրող էթնիկ թուրքերի (այսինքն՝ ուղղափառ գազաուզների) ազգային ինքնագիտակցության փոփոխման վրա: Այս ազդեցությունը հատկապես զգացվում էր Թանրըօվերի խոսքերում. նա, պարբերաբար շփվելով գազաուզների հետ, ընդգծում էր, որ կրոնական տարբերությունից անկախ՝ ուղղափառ գազաուզները չեն կորցրել իրենց թուրքական ինքնությունը:

Թանրըօվերը նույնպես ձեռնարկում էր քայլեր գազաուզ երեխաներին՝ տղաներին և աղջիկներին, Թուրքիայի տարրական և միջին դպրոցներ, ինչպես նաև համալսարաններ ուղարկելու ուղղությամբ: Ուսումնական տարածքում հետո, այդ երիտասարդները պետք է վերադառնային իրենց գյուղեր և շարունակեին կրթել գազաուզների մատաղ սերունդներին:⁸

1920-ական թթ. ստեղծված երիտասարդ Թուրքիայի Հանրապետությունը, ամենայն հավանականությամբ, տեղյակ չէր Դոքոուշայում, Բեսարաբիայում և Արևելյան Թրակիայի տարածքներում ապրող ուղղափառ գազաուզների թուրքական ծագման մասին: Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի քաղաքականությունը հաշվի առնելով՝ Թուրքիայի սահմաններից դուրս ապրող թուրքերը շատ կարևորվում էին երիտասարդ պետության համար: Այս առումով Բեսարաբիայում և Դոքոուշայում ապրող գազաուզներն առանձնապես կարևոր դիրք էին զբաղեցնում թուրքական կառավարության տեսանկյունից, քանի որ այնտեղ բնակվող գազաուզներն աստիճանաբար սկսեցին գիտակցել իրենց թուրքական ինքնությունը՝ թուրք պետության գործիչների ջանքերի շնորհիվ: Դիվանագետներն իրենց հաշվետվություններում գրում էին, որ Թուրքիան «գազաուզների առջև բացում է պատմության նոր էջեր»: Դիվանագետների դրական արձագանքները Թուրքիային հնարավորություն տվեցին ընդունելու կարևոր որոշումներ և իրականացնել որոշակի քաղաքականություն գազաուզ-թուրքերի ապագայի ուղղությամբ:⁹

Պետք է նշել, որ Թուրքիան տեղեկություններ ուներ գազաուզների մասին ոչ միայն իր դիվանագիտական խոդովակներով, այլև հետախուզական ուղիներով:¹⁰ Քեմալ Աթաթուրքի անվան թուրքական համալսարանի պրոֆեսոր և ակադեմիկոս Դինչ Արդուլբերիմն իր ուսումնասիրության մեջ նշում է, որ գազաուզների վերաբերյալ տեղեկատվության հիմնական աղբյուրը թուրքական կառավարության համար եղել է թուրք հետախուզության սպա՝ Ահմետ Հասթ Թոմրուքը: Նա XX դարի սկզբի ամենաականավոր հետախույզներ

Հանրապետական Մուսթի Թանրըօվեր

րից էր, հայտնի «անգլիական Քեմալ» մականունով: 1937 թ. նա ժամանում է Ռումինիա և անմիջապես ուղևորվում է Բեսարաբիա, որտեղ ապրում էին գազաուզները:¹¹ Նա նրանց մոտ գնացել էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ՝ «միավորման և պաշտպանության» պատրվակով: Ահմետ Թոմրուքի կենսագրությունն ուսումնասիրող Ռեջայի Սանայը հղում է անում Թոմրուքի հուշերին, որտեղ վերջինս բացատրում է իր այցելության նպատակը: Թոմրուքը գրում է, որ ձգտում էր միավորել գազաուզներին: Նրանց մեջ ներթափանցելով՝ նա պատմում էր, որ նրանք ծագումով թուրքեր են, որ պետք է հավատարիմ մնան Թուրքիայի Հանրապետությանը և որ իրենց ծագման մերժումը քրիստոնեական դավանանքի պատճառով ամենամեծ մեղքերից մեկն է: Նա գազաուզների հետ ծանոթանալով՝ ասում էր, թե նրանք «մեզնից են»՝ իրենց կենցաղային սովորություններով, սննդի մշակույթով, ընտանեկան ու տոհմական ավանդույթներով:

Սակայն, քանի որ գազաուզները պատմականորեն եղել էին տարբեր պետությունների հպատակներ, նրանք կորցրել էին իրենց ազգային ինքնությունը: Թոմրուքի կարծիքով՝ Բեսարաբիայում ռուսական գործակալները ներթափանցել էին գազաուզների միջավայր և ստիպում էին նրանց ծառայել իրենց շահերին: Թոմրուքը տարբեր մեթոդներ էր կիրառում՝ Ռուսաստանի ազդեցությունը թուլացնելու համար, բայց, ինչպես հետագայում գրել է, դա իրեն չէր հաջողվում: Այդ պատճառով նա գտնում է այլ ճանապարհ: Ծանոթանալով գազաուզ երիտասարդությանը՝ նա մերձենում է գազաուզական մտավորականության հետ: Նա հրավիրում է երիտասարդներին հանդիպման, որտեղ մայրաքաղաքի կենտրոնական

դպրոցի նիստերի դահլիճում պատմում է իրենց թյուրքական ծագման մասին: Այստեղ նա մանրամասն ներկայացնում է Աթաթյուրքի քաղաքականությունը: Ֆինանսավորում կազմակերպելով՝ Թուրքիոյը հովանավորում է խմբակներ, որտեղ քննարկվում էին գազաուղների ինքնության և էթնիկական պատկանելության հարցերը: Նրա աշխատանքի շնորհիվ գազաուղները դարձան ավելի լոյալ թուրքական կառավարության նկատմամբ:¹²

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ թուրքական բանակի հետախույզ Թուրքիոյը XX դարի սկզբի իր գործունեությամբ մեծ ներդրում ունեցավ թուրքական քաղաքականության շրջանակում գազաուղական հարցի ձևավորման մեջ: Նա բացեց այն ուղին, որով մինչ օրս շարժվում են թուրք դիվանագետները, պատմաբանները, քաղաքական գործիչներն ու լրագրողները: Թուրքիան ճանաչեց գազաուղների գոյությունը և նրանց թյուրքական ծագումը:¹³

Թուրքական Հանրապետությունը, վերածնվելով Օսմանյան կայսրության մոխիրներից և շարժվելով ժամանակակից աշխարհիկ պետություն դառնալու ուղղությամբ, չի պատրաստվում հրաժարվել նախկին կայսերապաշտական ամբիցիաներից և ձգտում է պահպանել կամ վերականգնել իր ազդեցությունը նախկին կայսրության տարածքներում: Եթե օսմանցիների համար գազաուղները որևէ հետաքրքրություն չէին ներկայացնում որպես թյուրքական արմատներով ժողովուրդ, քանի որ Օսմանյան կայսրությունը թյուրքական պետություն չէր, և նրանք ենթարկվում էին դաժան հալածանքների իրենց կրոնի պատճառով, ապա ժամանակակից Թուրքիան պատրաստ է աչք փակել այլ կրոնին պատկանելու վրա՝ առաջնային դարձնելով որևէ համայնքի ազգային-էթնիկ կապը թյուրքերի հետ:

Թուրքիան վերածնվեց Օսմանյան կայսրության փլատակներից՝ հիմնվելով ազգայնական գաղափարախոսության վրա, որտեղ պետության բոլոր քաղաքացիները համարվում էին թուրքեր՝ անկախ իրենց էթնիկ կամ ազգային ծագումից: Թուրքերն, ըստ էության, Փոքր Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի բնիկ ժողովուրդների խառնուրդ են, որոնք ազգայնական գաղափարախոսության հիման վրա ձևավորեցին արհեստական երիտասարդ ազգ՝ «թուրք» անվամբ: Աթաթյուրքի հեղինակած կարգախոսը՝ «Երջանկացած եմ, որ թուրք եմ» («Ne mutlu türküm diyene»), ստեղծվել էր քաղաքացիների ազգային ինքնագիտակցությունն ու հպարտությունն ամրապնդելու նպատակով՝ կապված իրենց թուրքական պատկանելության հետ:

Վերոհիշյալ թուրք դիվանագետը՝ Թանրըօլերը, փորձում էր գազաուղներին միացնել Կոստանդնուպոլսի ուղղափառ պատրիարքությանը: Նա տարված էր գազաուղների վերաբնակեցման գաղափարով՝ տեղափոխելով նրանց Արևելյան Թրակիա և Ստամբուլ: Ավելին՝ Թանրըօլերը մտադիր էր գազաուղներին տրամադրել Բյուզանդիայի գլխավոր տաճարը և Օսմանյան կայսրության գլխավոր մզկիթը հան-

դիսացող Սուրբ Սոֆիան, որն այդ ժամանակ արդեն թանգարան էր դարձել, որպեսզի այնտեղ իրականացնեն իրենց քրիստոնեական, սակայն թյուրքացված ծիսակարգերը: Այս գաղափարների ու նախաձեռնությունների համար Թանրըօլերը ստացել էր «գազաուղների միտրոպոլիտ» մականունը: Սակայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսվելուն պես Թուրքիայի կառավարությունը, որը մինչ այդ աջակցում էր Թանրըօլերի ծրագրերին, հրաժարվեց այդ նախաձեռնություններից: Ստեղծված պայմաններում Թանրըօլերը 1944 թվականին ստիպված էր վերադառնալ Թուրքիա:¹⁴

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, ակտիվ գործունեության հնարավորությունը կորցնելու հետևանքով Թուրքիայի հետաքրքրությունը գազաուղների նկատմամբ մարեց, որպեսզի նոր ուժով վերածնվի ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: 1980-ականների վերջերից Թուրքիայում սկսեցին հայտնվել գիտական հոդվածներ գազաուղների պատմության, բանահյուսության, ազգագրության և լեզվի վերաբերյալ: Գիտական գործունեությանը զուգահեռ իրականացվում էին նաև այլ քայլեր: 1995-1996 թվականներին թուրք Նեջիփ Հաբլեմիթօղլուն աշխատել է որպես խորհրդատու ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրում, որի նպատակն էր Գազաուղիայում կիրիլիցա այբուրենը փոխարինել լատինատառով: Իր աշխատանքի ընթացքում նա հավաքագրել է Աթաթյուրքի կողմից գազաուղների թուրքական դպրոցներ ուղարկված թուրք ուսուցիչների աշակերտների հուշագրությունները և այդ հուշագրությունների մի մասը հրատարակել «Բեմալի ուսուցիչները» վերնագրով:¹⁵

Նույն 1995 թվականին հայտնվեց տեղեկություն գազաուղների՝ Ռուսական ուղղափառ եկեղեցու հովանու տակից Անկալս թուրքական ուղղափառ եկեղեցու հովանու ներքո անցնելու նախապատրաստությունների մասին:¹⁶

Ինչպես վորը նշվեց, նման նախաձեռնությամբ դեռ 1943 թվականին հանդես էր եկել հայտնի դիվանագետ Համդուլլահա Սուպիի Թանրըօլերը:

Այսօր Թուրքիան Գազաուղիայում իրականացնում է բազմաթիվ նշանակալի սոցիալական և տնտեսական նախագծեր, որոնք տեսանելի են ինքնավարության բնակչության համար: Թուրքական կողմի կամ նրա մասնակցությամբ կառուցվել են մանկապարտեզներ, վերանորոգվել են դպրոցներ և մշակույթի տներ (ավելի քան 10), ինչպես նաև հիվանդանոց Վուլկանեշթ քաղաքում: Պաշտոնական Անկարայի և Թուրքիայի մի շարք քաղաքապետարանների աջակցությամբ ինքնավարությունում կառուցվել են մի շարք շինություններ. շտապ օգնության կենտրոն և մանկական ստեղծագործության տուն (Կոմրատում), ծերանոց (Չադիր-Լունգայում): Գազաուղիայի մայրաքաղաքում ակտիվորեն ընթանում է փակ ստադիոնով խոշոր սպորտային համալիրի կառուցումը, որի արժեքը 10 միլիոն եվրո է: Կոնգազ գյուղում գործում է մոլոկա-թուրքական լիցեյ, որտեղ գազաուղ երեխաներն անվճար են սովորում: Գազաուղիայի հանրային

հեռուստատեսությունը թուրքական TRT հեռուստատվիքից նվեր է ստացել ժամանակակից և թանկարժեք սարքավորումներ և այլն: Թուրքիայի կողմից ինքնավարությանը քաղաքական աջակցության օրինակ կարելի է համարել 2020 թ. Կոմրատում թուրքական հյուպատոսարանի բացումը:¹⁷

Պետք է ընդունել, որ Թուրքիայի դերի աճմամբ այս տարածաշրջանում աշխուժացել է գազաուղների ազգային ինքնության վերաձևավորման գործընթացը: Սա նշանակում է, որ Գազաուղիան ոչ միայն հայտնվել է յուրօրինակ աշխարհաքաղաքական խաչմերուկում, այլ նաև փաստացի կանգնած է իր մշակութային-քաղաքակրթական ինքնությունն ընտրելու խնդրի առաջ՝ նախընտրել թուրքական լեզվական ընդհանրությունը՝ Թուրքիայի հզոր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական աջակցությամբ (որը տարածաշրջանում իր շահերն ունի), թե՛ պահպանել հոգևոր և մտավոր առումով մոտ մշակութային ինքնությունը, որը պատմականորեն կապում է գազաուղներին Ռուսաստանի հետ:¹⁸

Գազաուղների կողմից իրենց պատկանելության գիտակցումը միաժամանակ երկու մշակութային-քաղաքակրթական աշխարհներին ստեղծում է որոշ դժվարություններ ինքնավարության ղեկավարության համար՝ ազգային ինքնության ձևավորման և արտաքին քաղաքական ռազմավարության իրականացման հարցում: Չնայած Ռուսաստանը և Թուրքիան էապես տարբեր աջակցություն են ցուցաբերում ինքնավարությանը, այնուամենայնիվ, դեպի այս երկու բևեռները ձգողականության գործոնները և աստիճանը սկզբունքորեն տարբեր են:

Ժամանակակից գազաուղները, ովքեր հետաքրքրված են գազաուղների ծագման խնդրին վերաբերող գիտական հրապարակումներով, մտահոգություն են արտահայտում Թուրքիայի կողմից մշակվող արդյունավետ ռազմավարությունների շուրջ, որոնք ուղղված են գազաուղներին ներգրավելու թուրքա-թուրքական մշակութային տարածք, ինչպես նաև քննարկումների շուրջ այն գաղափարի, թե արդյո՞ք հնարավոր է ուղղափառ թյուրքերին ընդգրկել թուրքական աշխարհի մեջ և ճանաչել նրանց որպես «իրական թյուրք»՝ թյուրքա-իսլամական սինթեզի հայեցակարգի շրջանակներում և այլն:¹⁹

Ֆորումներում արդեն քննարկվում է Գազաուղիայում մզկիթի կառուցման հարցը: Մի կողմից՝ գազաուղները մտավոր-հոգեբանական առումով զգում են մտերմություն ռուսական մշակութային-քաղաքակրթական տարածքի հետ, իսկ մյուս կողմից՝ իրենց ընկալում են որպես թուրքական աշխարհի մաս և արագորեն ներգրավվում թուրքական մշակութային տարածք՝ թուրքական ազդեցության գոտի:²⁰

Թուրքիան, որը Գազաուղիային զգալի տնտեսական օգնություն է տրամադրում, միաժամանակ իր պատմական քաղաքականությունն է իրականացնում, որը նպատակ ունի վերաձևել գազաուղական ազգային գիտակցությունը: Դա արվում է թե՛ թուրքական անունների և մշակույթի ներմուծմամբ գազաուղական

միջավայր, և թե՛ ընդհանուր պատմական անցյալի, ներկայի և ապագայի կառուցմամբ: ■

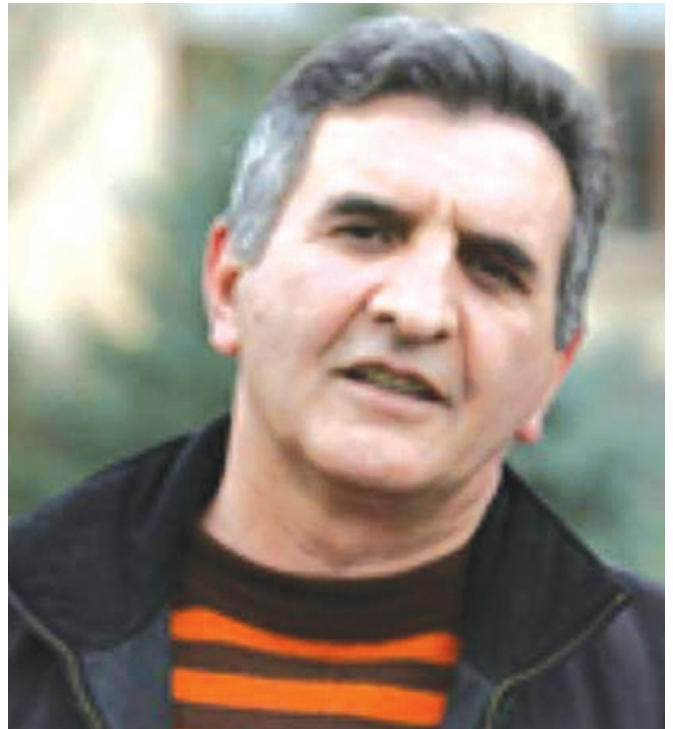
Օգտագործված գրականություն

- 1 Мурадян С., «Гагаузы-тюркоязычные христиане в Европе», Caucaso-caspica, стр.127
- 2 Барган К.А. «Православные гагаузы и турецкое правительство в начале XX века»
- 3 Korkmaz A. 20. Yüzyilin İlk Yarısında Besarabya'da Gagauz Türklerinin Tarihi ve Kimliği. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021.
- 4 X.C. Танрыöver был одним из ярых национал-пантюркистов. С 1913 г. принимал участие в работе организации «Türk ocağı» («Турецкие очаги»), собравшей группу турецкой интеллигенции, объединенную идеями создания турецкой нации. В 1923 г. в Анкаре Хамдуллах Субхи открывает центральный «Türk ocağı», где работает до 1931 г., пока эта организация не была закрыта. «Türk ocağı» сыграли большую роль в вопросе национального развития Турции. Во время первой мировой войны Хамдуллах Субхи бывал на разных фронтах, в том числе Чанаккале, Сирии, Ливане. В 1918 г. Хамдуллах Субхи Танрыöver побывал в Германии. После возвращения в Турцию принимает участие в кемалистском движении и создании Турецкой Республики. Хамдуллах Субхи Танрыöver был избран депутатом первого созыва Парламента Турецкой Республики, который приступил к работе 8 апреля 1920 г. С 1931 по 1944 гг. был послом Турецкой Республики в Румынии. После возвращения в Турцию в 1944 г. был избран депутатом Парламента Турецкой Республики. В 1949 г. были вновь открыты «Türk ocağı» («Турецкие очаги»), где в руководстве общества он работал до 1966 г. Много времени уделял проблемам гагаузских студентов, их устройству на работу, получению ими необходимых документов для проживания в Турции. (источник- Степан Булгар: ГАГАУЗЫ В КОНТЕКСТЕ РУМЫНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД 1918-1940 гг.: ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТИ)
- 5 Pinar M. Tek Parti Döneminde Gagauzlar (Gökoğuzlar). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2017, vol. 4, no. 12.
- 6 Там же.
- 7 Барган К.А. «Православные гагаузы и турецкое правительство в начале XX века»
- 8 Там же.
- 9 Akten F., Türkiye'nin Gagauzya politikası. Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020
- 10 Барган К.А. «Православные гагаузы и турецкое правительство в начале XX века»
- 11 Там же.
- 12 Dinç A. Türk İstihbaratçısı Ahmet Esat Tomruk'un (İngiliz Kemal) Hamanya Hatıralarında Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagauzlar // Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagauzlar, 2016, sayfa 97-98
- 13 Sanay R., Türk Casusu İngiliz Kemal İkinci Dünya Savaşı Maceraları. İstanbul, 1973.
- 14 Барган К.А. Православные гагаузы и турецкое правительство в начале XX
- 15 Там же
- 16 Там же.
- 17 В.В. Иванова, СТРАТЕГИИ ВКЛЮЧЕНИЯ ГАГАУЗОВ В ТЮРКО-ТУРЕЦКОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО (XX-XXI ВВ.), 2013
- 18 Там же
- 19 Bilici A., Gagavuzlar kiliselerini değiştiriyor, Aksiyon, 1995.
- 20 Квилинкова Е.Н. «Выбрав себе православную веру, гагаузы выбрали свою судьбу»: о значимости религиозной идентичности в этнокультурном коде // Христианство на Ближнем Востоке. 2022.

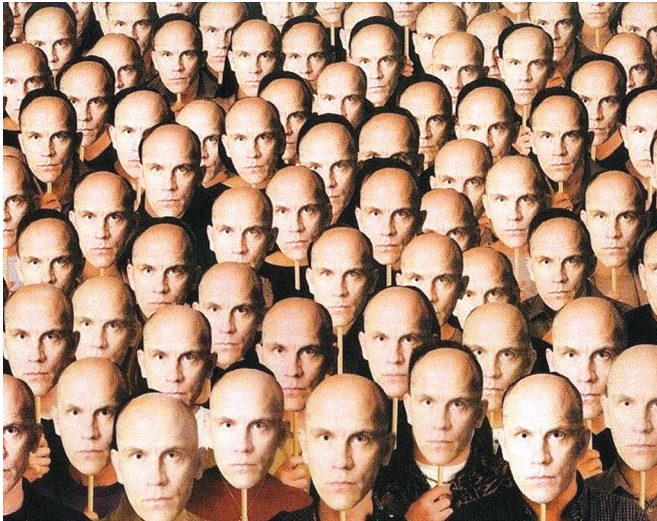
Անգիտակից մարդն իրական սպառնալիք է երկրում

Մանվել Մկրտչյան
Հրապարակախոս

Նայելով մեր իրականությանը և իշխանություն հորջորջված մարդկանց քայլերին՝ նիկոլաքալական տկարամիտ մարդկանց ասպատակություններին, ինչն օր օրի ավելի թուրքական վանդալիզմ է հիշեցնում, համոզված եմ, շատերիս մտքով զանազան գուգահեռներ են անցնում այլ ազգերի ու պետությունների կյանքում կատարվածի հետ: Ուզում եմք հասկանալ, թե այդ ինչպես աշխարհին Նիցշե, Կանտ, Հայդեգեր, Յունգ, Ֆրեյդ, Շոպենհաուեր և մտքի այլ հսկաների տված, խիստ ռացիոնալ գերմանացի ժողովուրդը ծնեց Ադոլֆ Հիտլեր: Սա էլ դեռ ոչինչ, այդ ինչպես ֆաշիզմի գարշելի գաղափարախոսությամբ հնարավոր եղավ թմրեցնել, հիմարացնել կազմակերպված ու կարգապահ գերմանացուն: Այդ ինչպես Լենին անունով մի քաղաքական այլասերված ստեղծեց համակարգ, որն իր Ստալին առաջնորդով շուրջ 30 տարի մի մեծ երկիր պահեց դժոխքում, միլիոնավոր մարդկանց ենթարկեց հալածանքի ու ստորացման, պահեց վախի ու ստրկության մեջ: Ուկրաինայում գույնզգույն բառերով և ճոխ խոստումներով իշխանության է բերվում մի կոմիկ, և երկիրը վերածվում է մսադացի: Մեր դեպքում էլ՝ մի հինավուրց ժողովուրդ համառորեն չի կարողանում հասկանալ, թե ինչպես՝ իր ուսերին դրած, իշխանության բերեց մի տկարամիտ ստահակի և այսօր ոչ մի կերպ չի պատկերացնում, թե ինչպես նրանից ազատվել: Յեղասպանություն վերապրած մեր ժողովրդի մի սովոր զանգված այսօր չի ուզում, գուցե չի կարողանում գիտակցել, որ իրեն նույն սպանդանոցը, նույն կառափնարանն են քաշ տալիս: Դժվար է բացատրություն գտնել այն իրողությանը, թե ինչպես Երկրորդ աշխարամարտում 50 միլիոնից ավելի մարդ ոչնչացնելուց հետո մարդկությունն այդպես էլ չէր գիտակցելու, թե ինչու և ինչպես դա տեղի ունեցավ: Եթե գիտակցած լինեք, հետագա տասնամյակներին կրկին ու կրկին չէր ստեղծելու նույնատիպ նոր դժոխք, ֆաշիզմը կրկին չէր վերածնվելու նոր կերպարանքներով: Այս ամենը վկայում է, որ մարդկության գործերը լավ չեն և բարելավվելու հույս չի էլ նշմարվում: Թե ինչու և ինչպես են ծնվում բռնակալություններն ու արյունարբու բռնապետները, գիտենք բոլորս, բայց դժվարությամբ ենք պատկերացնում, թե ինչ կանոններով ու մեխանիզմներով են թմրեցվում ու հիմարանում ազգերն ու ժողովուրդները: Հայաստանում մեր աչքերի առջև կատարվածը, կարծես, թեկուզ մասամբ լույս է սփռում այս ամենի վրա: Բանն այն է, որ մենք համառորեն լավ չենք հասկանում կամ պատկերացնում «ամբոխ, զանգված» երևույթը: Մեզ, չգիտես ինչու, կարող է թվալ, թե ժողովուրդը ինչ որ միասնական ազգային երևույթ է, միշտ ստեղծարար

ու գիտակից: Հավանաբար չէինք պատկերացնում ժողովուրդ-զանգվածի լիարժեք նկարագիրը, նրա արարքների վտանգավոր շերտերը: Սա շատ խրթին հարց է, դժվար մեկնելի, որովհետև նույնիսկ ժողովուրդները կարող են լինել թե՛ ստեղծող, և թե՛ ավերող: Ստեղծվել է այն կարծրատիպը, թե իբր ժողովուրդը միայն ստեղծողն է, ամբոխը՝ ավերողը: Նայենք հիմար ու անգիտակից մեկ մարդու արարքներին, իսկույն կհասկանանք անգիտակից մարդկության ներկայիս վիճակը: Մի կատարելապես տգետ, անազնիվ, ծախված, կիսատ-պռատ մարդ սկզբում «դուխով» ճամարտակում էր ողջ կոկորդոս, հիմա էլ «խաղաղություն» բառով փորձում է մանիպուլացնել տասնյակ հազարավոր մարդկանց հույզերն ու ձգտումները, և կարծես անկարելի է կանգնեցնել այս կեղծիքի թափանիվը: Դեռ երբ էր Ռաֆայել Պատկանյանը ցավը սրտում ասում. «Մեր ժողովրդի գլուխը հաստ է, իր լավն ու վատը չի հասկանում, իր իրավունքն ու պարտականությունը չի հասկանում, սուտը ճշմարիտի տեղ է ընդունում, ճշմարիտը՝ ստի: Էլ ինչ ասես, ում խոսք հասկացես... Գլուխ գովելով ապրում են ներքուստ ստրուկ, խղճուկ հոգիները՝ հասկացողին արհամարհելով ու ռոքի տակ տալով, անհասկացողին քծնելով, գովաբանելով, ու շվաքի առաջ խոնհարվելով և նրանից փրկություն աղերսելով»: Մանիպուլյացիա-

ները հնարավոր են մեկ դեպքում, այն է՝ մանպուլյատորը գիտի գործընթացի ամբողջական սցենարը, իսկ հակառակ կողմը բացարձակ անտեղյակ է, թե ինչ է կատարվելու հաջորդ դրվագներում: Սա էլ հոբոլորս տեսանք: Մանպուլյատորը հիանալի գիտի, թե երբ պետք է տուժված ներկայանալ, երբ կատաղի կերպով մեղադրել այլոց: Գիտի գլխավար շրջել ամեն բան, անվերջ ստել ու շփոթ ստեղծել ամեն ինչում: Սա էլ տեսանք: Եվ սա հաջողվում է, որովհետև սպառողը բացարձակապես անգիտակից է, իսկ այդպիսին է հասարակության 90% - ը: Էյնշտեյնն ասում էր. **«Ես գիտեի տիեզերքն է անսահման, բայց պարզվում է մարդկային հիմարությունը էլ ավելի անընդգրկելի է»:** Մեր հայրենակից, մեծ մտածող ու միստիկ, փիլիսոփա, մարդաբան Գեորգի Գյուրջիևը, որի ուսմունքը դասվեց աշխարհի չգերազանցված ուսմունքների շարքում, ասում էր, որ եթե մարդը ծնվել է, դա դեռ չի նշանակում, թե նրա հետ ծնվել է նաև հոգին: Հոգին մարդը դեռ նոր պիտի ստեղծի: **« Ինքսին չեն լինում չար ու բարի մարդիկ, չեն լինում դաժան ու կարեկցող, ազահ ու կամեցող, սիրող և ատող, գթասիրտ ու ընչաքաղց մարդիկ: Լինում են միայն գիտակից և անգիտակից մարդիկ: Գիտակից մարդը երբեք ազահ ու դաժան չի կարող լինել, նա երբեք չի ստի, չի ատի աշխարհը և մարդկանց, չի ապականի իր հարազատ տունը, չի տրորի իր նմանին, ու ոչնչացնի գեղեցկությունը: Նա գիտի միայն սիրել, արարել ու պահպանել»:**

2021 թ. ընտրություններում ստահակի հաջողելը ասվածի ամենացայտուն հաստատումն է: Վերլուծաբաններն ասացին, թե վախի գործոնը այդ հարցում վճռորոշ էր, բայց իրականում, խորքային առումով կրկին բուն պատճառը մարդկանց անգիտակից լինելն էր, քանզի վախը ևս դրա անուղղակի ապացույցն էր: Այսինքն՝ վախեցած մարդը փոխանակ վտանգից իրեն հեռացնի, ընդհակառակը, ուղղակի գլուխը մտցնում է գազանի երախը՝ հանդուրժելով այն մարդկանց, որոնք ուղղակի սպառնալիք են իր և զավակների համար: Այստեղ որևէ բանական

արարք տեսնում եք... Կրկին անգիտակցականն անում է իր սև գործը: Ու քանի դեռ այսպերգի հիմքը նույնն է, երևացող մասի գունագարդումն ու փոփոխությունը հարցի լուծում չէ: Իր թույլ, տկար գիտակցության պատճառով հանրությունը անվերջ չի կարողանում գիտակցել իր վիճակը: Սա շատ նման է նրան, երբ մարդիկ մեղադրում են օլկիանոսում սկսված փոթորկին՝ նավը կործանելու համար: Փոթորիկը օլկիանի բնական տարերքն է, նրա ինչին է պետք նավը կործանելը: Այդ նավապետը պետք է հասկանար փոթորկի ուժը՝ ծով դուրս գալուց առաջ: Յոթ տարուց ավելի է հայոց նավը անվերջ ճաքեր է տալիս բոլոր կողմերից, իսկ նավապետը տհաս, անբարտալան ու ծախու, թշնամու շահերը սպասարկող վախկոտ մարդ է, որն իր շուրջը հավաքելով նման պատուհասների, ձևացնում է, թե կառավարում է նավը: Սա տեսնում են բոլորը, տեսնելը՝ տեսնում են, բայց նրանց դր մասն է գիտակցում աղետի իրական մասշտաբը: Իսկ այս ավեգորիկ պատմությունից հաստատ կարելի է որոշ հետևություններ անել. **«Մեկը հարցրեց իմաստունին՝ ինչո՞ւ ես չեմ հաջողում, ինչո՞ւ եմ անվերջ սխալվում իմ նպատակների մեջ: Իմաստունը պատասխանեց. պատկերացրո՞ւ, որ դու պիտի նետով թիրախին հարվածես: Այն է՝ ուզում ես նետն արձակել, տեսնում ես, որ մշուշ կա: Չէ՞ որ չես կռվելու մշուշի դեմ, պարզ է, որ սպասելու ես, մինչև այն ցրվի: Տեսնում ես նաև, որ քամի կա, այս դեպքում էլ հաշվարկելու ես նետի թռիչքի հետագիծը: Հետո նետն արձակելու պահին զգում ես, որ այն շատ ձիգ է լարած: Չես գնալու, չէ, նետ ու աղեղ պատրաստողի մոտ բողբոջելու: Հավաքելով բոլոր ուժերդ՝ արձակելու ես նետը: Իսկ առհասարակ, կենտրոնացիր և որոշիր՝ նետաձգությունը քո գործն է, թե ոչ: Եթե ոչ, զբաղվիր մեկ այլ գործով: Ո՛չ մշուշը, ո՛չ քամին և ո՛չ էլ պիրկ աղեղը քո դեմ չեն, այդ դու պատրաստ չես այդ գործին, այդ դու է, որ չես գիտակցում քո անելիքի ողջ բարդությունը»:** Հիմա մերն է՝ ուզում ենք վերջնականապես չընկնել թշնամիների ոտքե-

րի տակ ու բնաջնջվել, ուզում ենք ազատագրվել մի ծախսի դեկավարից, բայց պատրաստ չենք հետևողականորեն, անկեղծ ու լուրջ պայքարի: Քաղաքական ազդեցություններ և մանիպուլյացիաներ մշակող կենտրոններում լավ են հասկացել, որ իրականությունը գիտակցելու մարդու կարողությունը տրոհվում կամ քայքայվում է, երբ նրան քարշ են տալիս անցյալ: Անցյալը վտանգավոր ծուղակ է: Անցյալը շուտուհուտ տալը հեշտ ու հասկանալի բան է ամբոխի, բայց անօգուտ ու անպտուղ բան երկրի համար, ինչքան էլ մարդիկ իրենք իրենց և այլոց համոզեն, թե զբաղված են անցյալի իմաստավորմամբ: Այն նախ՝ կլանում է մարդկանց կենսարար էներգիան և ապա՝ առաջացնում ներկայի հանդեպ անպատասխանատվություն: Լսել ենք չէ, թե ինչպես են, օրինակ, քաղական թերուս մարդիկ մեծամեծ մտքեր ասում, մեղադրում, գնահատականներ տալիս Առաջին հանրապետությանը, արցախյան ազատագրական պայքարի ժամանակաշրջանին, նախորդ շրջանի նախագահների գործունեությանը և այլն: Սա դեռ ոչինչ, սա դեռ կարելի է քաղաքական նեղմիտ ճամարտակություն համարել, բայց անցյալը դիտավորյալ խեղաթյուրված կերպով հրապարակ հանելու դեպքում միշտ առկա են կեղտոտ նպատակներ: Նիկոլայան ռեժիմի «նախկինները» երգը, որը հիմա, ասես, մկավոցի է նմանվում, թողեց իր զգվելի հետագիծը: Այստեղ կարևորը մարդուն շեղելու, իրականության գիտակցումից հեռացնելու մեխանիզմն է: «Ո՞վ է մեղավորը» հարցը մթագնում է կենսական հարցերի ընկալումը, և մարդն անխուսափելիորեն խճճվում է: Միջին վիճակագրական սպառողը կորցնում է կծիկի թելի ծայրերը: Օրինակ, ենթադրենք, նախորդ նախագահների՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի, Ռոբերտ Քոչարյանի և Սերժ Սարգսյանի կառավարման շրջանում եղել են բազում վրիպումներ, սխալներ և այլն: Պետական համակարգն այս ու այն հարցերում ունեցել է արդյունավետության պակաս, բավարար ջանքեր չեն գործադրվել կոռուպցիան նվազեցնելու, ինստի-

տուտները բարենորոգելու խնդիրներում: Ու ինչքան էլ փորփրենք անցյալը, միթե հնարավոր է իրական բան փոխել այսօր: Մանավանդ որ այդ անողների բուն խնդիրը փոխելը չէ, այլ մեղավորներ գտնելը կամ նշանակելը: Թուրքի սուրը ճոճվում է քո գլխավերևում հենց այսօր, սակայն շարունակում ես մեղավորներ փնտրել սեփական անցյալում: Ասենք, պարզեցիր, որ անցյալից շատ սխալներ են մեզ հասել, մեղավորներն էլ ահա սրանք ու նրանք են, հետո... դա ինչ է փոխում: Սուրը հենց այս պահին է ճոճվում քո գլխավերևում: Անիմաստ է անցյալին պարտամորիակ ներկայացնել, երբ ապրում ես այսօր, չի կարելի հարցն ուղղել անցյալին, բայց պատասխանը ստանալ ներկայից: Բարձր գիտակցության տեր հասարակությունը նման հիմարություններ չէր անի: Շանտաժն ու մանիպուլյացիան հնարավոր են մի դեպքում, երբ հանրությունը պահվում է անցյալի կապանքների և ապագայի պատրանքների թակարդում: Սա գիտեն օտար կենտրոնների քաղտեխնոլոգները և դրանց միջոցով էլ կարողանում են հանրությանը պահել գերության մեջ: Նրանք նաև լավ են հասկանում, որ հասարակությունը, հատկապես հանրության պարզամիտ հատվածը, շատ զգայուն է և հեշտությամբ խլում է բացասական լուրերը՝ արտառոց իրադարձությունների, փողերի, պաշտոնյաների անձնական կյանքի, ինտիմ մանրամասների վերաբերյալ: Սա հանրության թուլությունն է, նա կվազի նման բաների հետևից առանց հարցեր տալու և կասկածելու, սա հենց մանիպուլյացիայի համար նախատեսված «թամաշան է»: Գիտակից մարդը անվրդով կհետևի նման լուրերին, անհարկի չի խանդավառվի ու խճճվի դրանց մեջ: Նա նման աղբով իր ներսը չի լցնի ու ծանրաբեռնի, չի ապականի իր միտքն ու հոգին: Նա գիտի, թե ինքն ինչ է ուզում և ինչու: Գիտի՝ որն է հայրենիքի, պետության և ժողովրդի շահը: Բայց պարզունակ հատվածը խենթի պես կնետվի այդ լուրերի հորձանուտը, որն արդեն մանիպուլյատորների լարած ծուղակն է: Ինչ էք կարծում, ինչո՞ւ են Փաշինյանը և դուրսպրծուկները որոշակի պարբերականությամբ, հատուկ սխեմաներով հրապարակ նետում կեղծ ու քստմեղի լուրեր: Իմաստուն Եզովպոսին հարցրին. «**Ինչ պատիժ կսահմանես բամբասողների ու բանասարկուների համար, նա հանգիստ պատասխանեց՝ ես նրանց ոչ մի պատիժ էլ չեի տա, ես լսողների ականջները կկտրեի...**»»: Քանի դեռ երկրում գիտակից մարդկանց թիվ շատ մեծ չէ, այն էլ այսօրվա տուրբուլենտ աշխարհում, իշխանությունների ստորությունների և պետականակործան քայլերի շղթան հեշտ չի կտրվելու: Իզուր չէին Արևելքի իմաստուններն ասում. «**Իմաստուն մարդը նա չէ, ով կարողանում է պրոբլեմներ լուծել, դժվարություններ հաղթահարել, իմաստունը նա է, ով գիտակցում է, թե ինչպես է գոյանում այս կամ այն պրոբլեմը, որտեղից և ինչպես է այն սկիզբ առնում**»: Այս որակն է մեզ շատ պակասում: Խորհենք նաև սրա մասին: ■

Աղբբեջաներենի ուսուցումը Հայաստանի դպրոցներում անմիջական սպառնալիք է մեր ինքնությանը

Անժելա Հարությունյան
Բանասեր, մանկավարժ

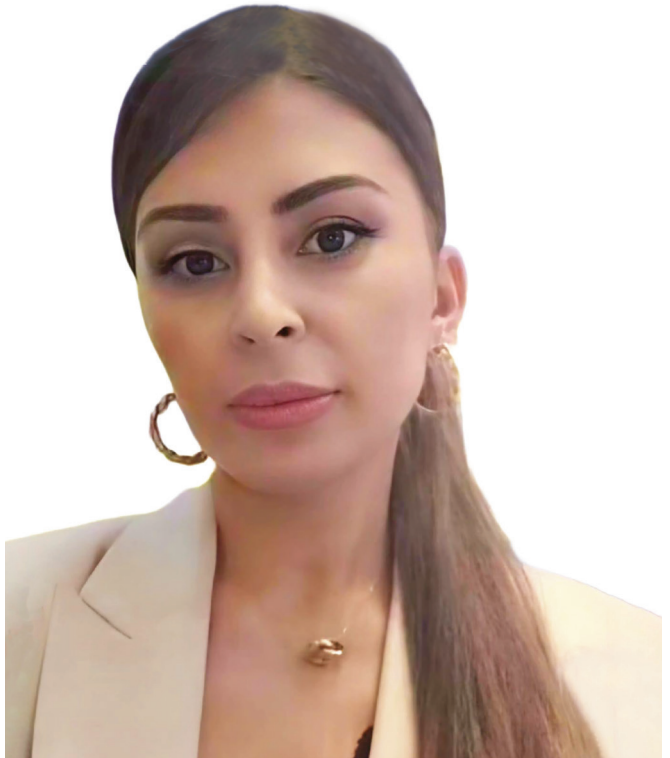
ԿԳՄՍ նախարար Ժաննա Անդրեասյանն օրերս անդրադարձել էր Հայաստանի դպրոցներում **տաքածաշրջանային լեզուների** ուսուցմանը՝ նշելով. «Մեզ թվում է՝ եթե սովորենք այլ լեզուներ, կձուլվենք կամ կնմանվենք այդ ազգերին՝ կորցնելով մեր ինքնությունը: Տարբեր լեզուներ իմանալը միայն օգնում է ավելի լավ ըմբռնել ու տեսնել հայերենի սրբերանգներն ու հարստությունը: Գիտելիքը միայն փաստերի ամբողջությունն է, այն միշտ համադրված է արժեքների ու դիրքորոշումների հետ, որոնք այս բարդ աշխարհում մեր ուղենիշներն են»:

Անշուշտ, ճիշտ է նկատել տիկին նախարարը, որ գիտելիքը միայն փաստերի ամբողջությունն է, այնպես, ինչպես բացարձակ ճշմարտություն և գիտական անքննելի փաստ է, որ կրթությունը միայն գիտելիքի փոխանցում չէ. այն ձևավորում է արժեքային համակարգ, քննադատական մտածողություն, տեղեկատվության ընկալման ձև, ազգային և մշակութային գիտակցություն, սոցիալական նորմերի պատկերացում և այլն: Իսկ գիտելիքի ձեռքբերման, և, ընդհանրապես, կրթության բանալին լեզուն է:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանում միշտ սովորել են օտար լեզուներ: Շատ վաղ ժամանակներից Հայաստանում ապրել են ասորիներ, հույներ, այսօր՝ քրդեր, եզդիներ: Մեսրոպ Մաշտոցը տիրապետում էր մի քանի լեզուների, բայց հենց նա եղավ հայի ինքնությունը մինչ օրս պահող հայոց այբուբենը ստեղծողը: Միջնադարյան վանական դպրոցներում սովորել են հունարեն, ասորերեն: Խորհրդային շրջանում լայնորեն ուսուցանվում էր ռուսերենը, բայց հայերենը չկորավ: Եվ այսօր Հայաստանն ունի Ֆրանսիական, Ամերիկյան, Սլավոնական համալսարաններ, Ռուսական դպրոցներ, երկրում իրականացվում է անգլերենի լայն ուսուցում: Ուստի, եթե օտար լեզու սովորելը ինքնության համար վտանգ լիներ, մենք հիմա հայերեն էլ չէինք ունենա:

Լեզվի կորուստը տեղի է ունենում, երբ մայր լեզուն խոցելի է դառնում, այլ ոչ թե երբ մարդիկ լրացուցիչ լեզուներ են սովորում: Եթե պետությունն ապահովում է արժեքահեն, ազգային պատմությունը, մշակույթը և ինքնությունը որևէ բանով չխաթարող կրթություն, ապա մայրենի լեզուն չի վտանգվում:

Անգամ այն մտավախությունը, թե փոքր ազգ ենք, ուստի օտար լեզու սովորելով՝ կմոռանանք մերը, կկորցնենք մեր ինքնությունը, սա ևս որևէ հիմք չունի: Ի հակադրություն՝ աշխարհում կան բազմաթիվ փոքր ազգեր՝ կատալոնացիներ, ֆիններ, իսլանդացիներ, էստոնացիներ, որոնք սովորում են մի քանի լե-

զու, բայց իրենց ինքնությունը շատ ուժեղ է: Ուստի, ուսուցանվող օտար լեզուների թվի ավելացումն ինքնությունը չի թուլացնում: Ինքնությունը թուլանում է պետության վարած կրթական ճիշտ քաղաքականության բացակայությունից:

Ուստի հարց՝ արդյոք որևէ ռեալ հիմք կա՞ վախենալու, որ տարածաշրջանային լեզուներն ուսուցանելիս «կկորցնենք մեր ինքնությունը»:

Հայաստանում, մասնավորապես վերջին տասնամյակում, քրդերենն ու եզդիերենն ընդգրկված են ուսումնական ծրագրում այդ իսկ համայնքների երեխաների համար՝ **պահպանելու համար իրենց լեզուն, մշակույթը և ինքնությունը:** Տարածաշրջանային լեզուների դասավանդումը չի նախատեսում պարտադիր դասեր հայ երեխաների համար, քանի որ դա օրենսդրորեն և ծրագրային առումով չի համարվում տարածաշրջանային լեզվի պահպանման խնդիր:

Ուստի, ինչու է առհասարակ նման մտավախություն արտահայտել ԿԳՄՍ նախարարը և այն էլ ժողովրդի անունից և վերջինիս էլ ներկայացրել որպես տգետի, ով չի կարևորում օտար լեզուների դերը:

Ահա այստեղ է, որ ԿԳՄՍ նախարարի այս ասածը կրկին թելի պես կապվում է վերջերս շրջանառվող այն նորությանը, որ Հայաստանի երեք դպրոցներում կսովորեցնեն աղբբեջաներեն:

Նախ հասկանանք, թե արդյո՞ք աղբրեջաներենը Հայաստանի համար դիտվում է որպես տարածաշրջանային լեզու:

Տարածաշրջանային լեզու՝ (regionale language) տերմինը կապված է այդ երկրի որոշակի տարածաշրջանի հետ և օգտագործվում է հիմնականում այդ տարածաշրջանի բնակչության կողմից՝ առանց հանդիսանալու պետության պաշտոնական լեզու:

Այն սովորաբար համապատասխանում է հետևյալ չափանիշներին:

- Խոսվում է երկրի մի կոնկրետ հատվածում, ոչ ամբողջ տարածքում:
- Պաշտոնական լեզու չէ, բայց ունի համայնքային, մշակութային կամ պատմական արժեք:
- Օգտագործվում է տեղական բնակչության կողմից՝ որպես մայրենի կամ ավանդական լեզու:
- Հաճախ ներառված է ազգային փոքրամասնությունների լեզուների պաշտպանության ցանկում:

Հիմա հարց՝ Հայաստանի դր հատվածում կա աղբրեջանական համայնք, Աղբրեջանի տեղական բնակչություն կամ արդյո՞ք այսօր Հայաստանում կա այդպիսի ազգային փոքրամասնություն:

Դեռ ոչ, բայց այն, որ Աղբրեջանի նախագահ Ալիսն ամեն օր խոսում է «պատմական հայրենիք»՝ Հայաստան աղբրեջանցիների վերադարձի մասին, ակնհայտ է: Ստացվում է՝ Հայաստանում ԿԳՄՍ նախարարության մակարդակով արդեն նախապատրաստվում է այդ գործընթացը՝ ստեղծելու բարենպաստ պայմաններ մոտ ապագայում Հայաստանում հաստատվել պատրաստվող աղբրեջանական համայնքի համար:

Բայց սա կլինե՞ր խնդրի միայն մի կողմը ու այն էլ շատ պարզունակ և մակերեսային, քանի որ խնդիրն ավելի խորքային է և վտանգավոր: Հայաստանի պաշտոնական հաղորդագրություններում աղբրեջաններին ուսուցումը ներկայացվում է որպես «տարածաշրջանային լեզվի» ուսուցում, բայց լեզվաբանական և միջազգային ստանդարտներով այն չի համապատասխանում տերմինին, և Հայաստանում դասավանդվելու է կրթական ծրագրի շրջանակներում՝ որպես օտար/հարևան երկրի լեզու և հայ

երեխաներին, այլ ոչ թե աղբրեջանական համայնքի երեխաներին:

Եվ այստեղ նորից անդրադառնանք ԿԳՄՍ նախարարի խոսքին, որ *գիտելիքը միայն փաստերի ամբողջությունն չէ, այն միշտ համադրված է արժեքների ու դիրքորոշումների հետ*: Սա ոչ այլ ինչ է, քան պարզ և ուղիղ տեքստով մեր գլխին կախված վտանգի ազդարարում:

Իսկ որո՞նք են աղբրեջաններնը Հայաստանի դպրոցներում հայ երեխաներին ուսուցանելու վտանգները:

Վաղեմի և գիտական փաստ է, որ լեզուն ոչ միայն հաղորդակցության միջոց է, այլև աշխարհընկալում, հոգեբանություն, մտածելակերպ, ինքնություն, վերաբերմունք և արժեքներ ձևավորող անժխտելի և հզոր գործիք: Լեզվաբանության մեջ սա կոչվում է **լեզվամտածողություն** (linguistic relativity կամ language-mediated cognition), ինչն ուղղակիորեն ազդում է վերաբերմունքի և կարծիքի ձևավորման վրա:

1. Յուրաքանչյուր լեզու պայմանավորում է իրենով մշակույթ, պատմություն, կերպարներ, սեմանտիկ դաշտ և այլն:

Լեզուն աշխարհայացք է, ոչ թե միայն բառապաշար: Աղբրեջաններն ուսուցանել, նշանակում է՝ *ներմուծել աղբրեջանական գրական դաշտը, հերոսներին, կերպարներին, պարմական անցքերը ներկայացնելու կերպը, մշակութային կոդերը և այսպես շարունակ*: Այս ամենը կրթական միջավայրում դառնում է մտածողություն ձևավորող հիմնական գործիք, քանի որ լեզուն անխուսափելիորեն սկսում է վարել նույն աշխարհայացքը, որով ստեղծվել է այդ լեզվի մշակույթը, պատմությունը և այլն:

2. Կրթությունը միշտ ձևավորում է արժեհամակարգ, հետևաբար նաև նարատիվ:

Դպրոցը միայն գիտելիք չի տալիս: Դպրոցը ձևավորում է երեխաների վերաբերմունքը, ինչն էլ որոշում է ապագա հասարակության դիմագիծը: Եվ այստեղ էլ է ճիշտ տիկին նախարարը: Կրթական համակարգում ներմուծվող լեզուն պարտադիր կերպով ներմուծում է նաև արժեքային դաշտ: Ուստի պարզ է, որ աղբրեջաններնը բերելու է իր աշխարհայացքը և արժեհամակարգը:

3. Աղբրեջանի կրթական և տեղեկատվական համակարգը կառուցված է հակահայկական քարոզչության վրա:

Աղբրեջանում արդեն տասնամյակներ շարունակ պետական մակարդակով հաստատված է՝ *հակահայկական նարատիվը, հայապրյաց, ասիաբական հոնկոնգաբանությունը, պարմական կեղծարարությունը, հայկական մշակույթի, պարմության յուրացումը*: Այս պայմաններում աղբրեջաններն ուսուցումը բաց դուռ է, որով այդ պատմական-քաղաքական նարատիվների մի մասը ներթափանցելու է հայկական կրթական միջավայր:

4. Նոր սերնդի հոգեբանական և քաղաքական վերաբերմունքի խաթարման, վերաձևման վտանգ

Լեզուն փոխանցում է ոչ միայն գիտելիք, այլև ձևավորում հոգեբանական դիրքորոշում, վերաբերմունք: Աղբրեջաներեն սովորող հայ երեխայի մեջ աստիճանաբար ձևավորվելու է *ավելի ազատական, ավելի պարզամտական, ավելի համակերպվող վերաբերմունք Աղբրեջանի և նրա զավթողական քաղաքականության նկատմամբ*: Հայ երեխան սկսելու է մտածել, «Մենք նոր սերունդ ենք, թշնամություն չկա, խնդիր չկա, մենք իրար հասկանում ենք, հաշտ հարևաններ ենք»:

Անշուշտ, կարող են հակադարձել և խոսել ուսուցման այս և նմանաբան նախաձեռնությունների դրական, անգամ պերտության հիմքերն ամրապնդող ու զարգացնող կողմերի մասին:

- Լեզվի իմացությունը, ինչպես ցանկացած գիտելիք, ուժ է տարբեր առումներով՝ գիտության, պաշտպանության, հետախուզության, դիվանագիտության, սահմանապահ ծառայությունների, անվտանգության ոլորտներում: Կարող են ասել, որ տեղի կունենա դիվանագիտական և տարածաշրջանային հարաբերությունների բարելավում: Հայ աշակերտները կկարողանան հասկանալ աղբրեջանական լրատվությունը, մշակույթը, վերլուծություններ կկատարեն: Լեզվի իմացությունը կօգնի կանխել սադրանքները, հասկանալ քարոզչությունը, կարդալ պաշտոնական ծրագրերը, ժամանակին բացահայտել վտանգները: Թվում է թե այս քաղաքականությունը տեղավորվում է նաև պաշտպանական կոնցեպտի մեջ, քանի որ խաղաղությունը պահպանվում է այնտեղ, որտեղ պետությունը ունի գիտելիք, տեղեկատվություն, բանակցողների պատրաստվածություն, վերլուծական կարողություններ: Անպատրաստ երկիրը խաղաղություն չի պահպանում. **նա պարզապես հույս է տածում, որ իրեն չեն հարվածի**, ինչը խաղաղություն չէ, այլ խոցելիություն:
- Մասնագիտական և լեզվագիտական հնարավորությունները, իրենց հերթին, կնպաստեն աշխատաշուկայի զարգացմանը: Գլոբալացված աշխարհում աղբրեջաներեն իմանալը կարող է տալ լրացուցիչ

մրցակցային առավելություն, հատկապես եթե հաշվի առնենք տարածաշրջանային բիզնես-գիտություն-մշակույթ կապը: Այսինքն՝ հնարավորություն կստեղծվի մշակել ծրագրեր, որտեղ այդ լեզուն օգտակար կլինի ոչ միայն լեզվական, այլ նաև տնտեսական, գործարար, գիտական համագործակցության համար:

Բայց այս գեղեցիկ և դրական կողմերը **հոգս են ցնդում**, երբ նայում ես, թե որ երկրի լեզվի մասին է խոսքը: Իսկ քանի որ լեզուն ծառայում է նաև որպես քաղաքական գործիք, ապա պարզ է դառնում, որ այն չի կարող լինել քաղաքականապես չեզոք այն երկրի պարագայում, որը քո դեմ վարել է պատերազմ, իրականացրել շրջափակում, բռնի տեղահանում և շարունակում է նախաստորագրված խաղաղությունից հետո անգամ տարածքային հավակնություններ դրսևորել, վարել զավթողական, էքսպանսիոնիստական քաղաքականություն, ատելության քարոզ, հայտարարել իրավունք քո հայկական պատմական տարածքների նկատմամբ, առաջ մղել պատմական կեղծարարություն և բանեցնել ռազմատենչ հռետորաբանություն, հերոսացնել հայերին դաժանաբար սպանած իր քաղաքացիներին: Ուստի, մեր ինքնության կորստի հարցը ոչ թե պարզապես մտավախություն է, այլ բացահայտ սպառնալիք:

Անգամ այս առումով եթե երկու տեսանկյուն հակադարձեն իրար, կրկին Հայաստանի պարագայում երևույթը մնում է խոցելի:

Մտնեցում 1. Որոշ երկրներ լեզուն *սահմանափակում են* և դարձնում միայն ռազմական/հետախուզական ոլորտի գործիք՝ **չներառելով այդ երկրի լեզուն իրենց դպրոցական ծրագրում**, գիտակցում են, որ վտանգավոր **ազդեցության լայն դոմեն կբացվեն**, **ուստի** սովորեցնում են միայն հատուկ ծառայությունների աշխատակիցներին, զինվորներին, լրագրողներին, դիվանագետներին և այլն, ինչպես օրինակ Հյուսիսային Կորեան, որտեղ ճապոներենի ու Կորեայի հարավային տարբերակի ուսուցումը խիստ սահմանափակված են: Ինքը՝ Աղբրեջանը, ինչպես և իր հերթին Թուրքիան, որպես օտար լեզու չեն ներառել հայերենը իրենց դպրոցական ծրագրերում: **Թուրքիայում և Աղբրեջանում ռազմական ակա-**

դեմիաներում է ուսուցանվում հայերենը, իսկ թե մեզ մոտ գործում է դրա համապատասխան տարբերակը՝ չգիտենք: Կան **թուրքական ցեղային (միս-քիթեո) դպրոցներ**, որտեղ հունական, հրեական և հայկական (առաջնահերթ լեզու գոյություն ունեցող համայնքներում) լեզուները կարող են ուսուցանվել որպես մայրենի կամ դասավանդվող լեզու՝ ըստ Լոզանի պայմանագրի, բայց դա վերաբերում է հիմնականում փոքրամասնության դպրոցներին, ոչ թուրքական դպրոցներին (Օրինակ՝ Ստամբուլի Պանգալթի Մխիթարյան հայկական դպրոցը):

Մտնեցում 2. Որոշ երկրներ էլ, այո, լեզվի գործածությունն *ընդլայնում են*, նույնիսկ եթե հարաբերությունները լարված են, տեսնում են սպառնալիք, բայց առաջնորդվում են ավելի շատ կրթական ու ռազմավարական օգուտով: Օրինակ՝ Հնդկաստան-Չինաստան սահմանային հակամարտությունը շարունակվում է, բայց հնդկական համալսարաններում ու դպրոցներում չինարենն ակտիվորեն տարածվում է:

Այս երկու մոտեցումներն էլ արդարացվում են մեկ դեպքում, եթե պետության կողմից վարվող կրթական քաղաքականությունը նախ և առաջ ուղղված է սեփական ազգային ինքնության ամրապնդմանն ու հզորացմանը: Այդ դեպքում, այո, անգամ քո հանդեպ զավթողական քաղաքականություն վարող երկրի լեզուն, չի կարողանա վնասել, ճիշտ հակառակը՝ ճանաչումը կնպաստի ճիշտ ինքնապաշտպանության կազմակերպմանը և թերևս միայն այս դեպքում տվյալ քայլը, արդարացված կլինի: Վտանգները միշտ պայմանավորված են ոչ թե լեզվով, այլ **թե ինչ նպատակով է այն ներմուծվում և դրան զուգահեռ ինչ քաղաքականություն է վարվում քո երկրում քո լեզվի և առհասարակ ինքնությունդ պայմանավորող արժեքների հարցում**: Այսօր Հայաստանում՝ մասնավորապես կրթական ոլորտում, **չի տարվում պետականամետ, ազգային ինքնությունը ամրապնդող և արժեքահեն քաղաքականություն**: Ճիշտ հակառակը, ՀՀ ներկայիս իշխանությունների վարած միակողմանի զիջումներով պատվազուրկ քաղաքականությանը գումարվում է կրթության ոլորտում հայկական ազգային ինքնության տարրի ոչնչացումը, որի ցայտուն դրսևորումներից են Մեսրոպ Մաշտոցի նկարը և վերջինիս մասին տեղեկությունը Այբբենարանից հանելը, հերոսի ու հերոսականության գաղափարի մերժումը, հայոց պատմության ժամերի կրճատումը, պատմության վերաձևումը, «իրական և ոչ իրական Հայաստան» ազգակործան և պատմական հիշողությունը ջնջող թեզի հաստատումը, հայոց լեզվի դասավանդման մակարդակի նվազումը, ազգային գաղափարախոսության և մշակութային ինքնության տարրերի դուրս մղումը: **Ուստի, աղբրեջաներենի ներդրումը չի կարող ներկայացվել զուտ որպես օտար լեզու սովորելու և դրա խորապատկերին մեր լեզվի գեղեցկությունը և հարստությունը ավելի լավ հասկանալու նպատակ**: Հակառակը, իրական վտանգն այն է, որ եթե այսօր աղբրեջանե-

րենը, որպես կամընտրական լեզու ներդրվում է բարձր դասարաններում, որտեղ քիչ թե շատ մտածող ու դատող աշակերտների հետ գործ ունենք, ապա ոչ մի երաշխիք չկա, որ վաղը այս կամ այն հիմնավորմամբ, ինչը հատուկ է ներկայիս իշխանություններին, չի դասավանդվի նաև ցածր դասարաններում: Եվ արդեն ոչ թե կամընտրական, այլ պարտադիր հիմունքով: Իսկ ցածր դասարանի երեխաներն ավելի հեշտությամբ կդառնան ասի-միլացիոն օտար քարոզչության զոհ:

Ուստի, այո՛, տիկին նախարար, երբ Ձեր խոսքում նշում եք, թե՛ *Մեզ թվում է՝ եթե սովորենք այլ լեզուներ, կձուլվենք կամ կմասնավենք այդ ազգերին՝ կորցնելով մեր ինքնությունը*, լավ կլինեք չընդհանրացնեք բոլոր օտար լեզուների առումով և հայերիս էլ ներկայացնեք որպես հետամնացների, ովքեր չեն գիտակցում օտար լեզուների դերն ու կարևորությունը: Մտավախությունը կոնկրետ թշնամական երկրի լեզվին է վերաբերում՝ իհարկե, Ձեզ համար, հարևան ու բարեկամ երկրի և այդ ֆոնին՝ ներկայումս վարվող ազգակործան քաղաքականությանը: Այո՛, ազգային գիտակցություն և պետականամետ մտածողություն ունեցող հայի համար դա թվացյալ մտավախություն չէ, այլ իրական վտանգ: **Այսօր՝ վարվող ապազգային քաղաքականության պայմաններում, աղբրեջաներենի ուսուցումը հայ դպրոցներում հերթական քայլն է հայկական ազգային, մշակութային և պարմական գիտակցության սահմանափակման, գլոբալիզացիայով պայմանավորված ազգային ինքնության հարցում անորոշության սերմանման և պեղության հիմքերը վերջնականապես կործանելու համար**: ■

ԶՐՈՅՑ ՀԱՄԱՅՆԱՎԱՐ ԲԱՐԵԿԱՄԻ ՄԸ ՀԵՏ

Համաստեղ

ՀՅ Դաշնակցության հրատարակած «Յեղափոխական Ալյում»-ի 1967 թ. 3-4 համարներում է լույս տեսել Համաստեղի այս հոդվածը (ստորագրել է Օհան Ծովեցի ծածկանունով): Շարադրման ոճով այն նշանավոր գրողի մենախոսությունն է «Համայնավար բարեկամի» հետ թեև այդ անվան ներքո կոնկրետ անձ նկատի չի առնված: Նշանավոր գրողի այս մենախոսություն-բանավեճը զարմանալիորեն արդիական է այսօրվա մեր իրականության համար, թեև ուղղված է Ստալինյան բռնատիրության ծանր շունչը դեռևս չթորափած վարչական ու գաղափարական բռնատիրության, վերջինիս վախերի, հակամարդկային էության, ապագայության ու հոգևոր սնանկության դեմ: Մյուս կողմից, Համաստեղը վերջինիս հակադրում է ՀՅ Դաշնակցությունը, որպես ազգային շահերի համար պայքարող իրական ժողովրդական ուժի: Գաղափարական հենքով և ազնիվ ազգային ջիղով գրված սույն գրությունը կարծում ենք այսօր էլ հետաքրքիր կլինի «Դրօշակի» ընթերցողի համար:

Խմբագրություն

Դուք շատ խօսեցաք, սիրելի բարեկամ, ես չեմ հանդիպած համայնավարի մը, որ քիչ մը աւելի շատախօս չլլայ, գուցէ ինքզինք համոզելու համար միայն, որովհետեւ անոր մէջ խախտուած են մարդկային ու բարոյական բոլոր արժէքները: Փլատակ եղած է անոր մէջ այն բոլորը, որ դարերու ընթացքին մարդիկ կառուցին իրենց արիւնով՝ մարդկութիւնը բարձրացնելու ազնիւ ու այլասիրական աշխատանքներով: Անոնք աշխատեցան հեռանալ աստուածներէն, նաեւ Աստուծմէն՝ գտնելու համար իրականն ու մարդկայինը, իսկ դուք սկսած էք նոր աստուածներ ստեղծել, նախնականացնել մարդկութիւնը, որովհետեւ աստուածներու ստեղծագործութիւնը արդիւնք է մարդկութեան շատ նախնական շրջանի: Արդիւնք է առաւելապէս վախի եւ ապրելու տենչի: Այդ շատ նախնական, քարայրներու մէջ բնակող մարդոց շրջանն է, որ այժմ գոյութիւն ունի ձեր աշխարհին մէջ:

Մարդկութիւնը շատ բան կը պարտի Յունաստանին, Հռոմին, Ասորեստանին, հրէայ ժողովուրդին, Եգիպտոսին, վերջապէս՝ Եւրոպային: Դուք ուզեցիք այրել այդ բոլորը եւ կամ առաւել՝ թանգարան ձգել ու պայքար բանալ եւրոպական

մշակոյթին եւ քաղաքակրթութեան դէմ, իսկապէս երախայական, փայտէ շինուած խաղալիք զէնքերով եւ այնքան ծիծաղելի, որքան էլեքտրականութեան, լոյսի, անթելի, թելաւորի գիտերը վերագրել ուս ժողովուրդին: Դուք մոռցնել տուիք ուս ժողովուրդի հանճարեղ ստեղծագործութիւնը գրականութեան մէջ, ինչպէս Կոկոլն է, Տոստոյսկին է եւ կամ Թոլստօս, որոնք սկսած էին իրենց ծանր ազդեցութիւնը ձգել եւրոպական գրականութեան վրայ: Դուք մոռցնել տուիք ցարական բռնապետութեան տակ տանջուող այն բոլոր գաղափարական, յեղափոխական սուրբերը ու մէջտեղ բերիք խամաճիկներ գրականութեան եւ արուեստի մէջ, ոճրագործներ՝ մարդկային գաղափարականութեան մէջ: Ծիծաղելի է Սիմոնով մը դէմ հանդիման դնել եւրոպական գրականութեան, այնքան ծիծաղելի, որքան ըսել, որ նապաստակը էշի ընտանիքէն է, որովհետեւ երկար ականջներ ունի: Նոյնքան ծիծաղելի է նաեւ ձեր պայքարը Դաշնակցութեան դէմ, որուն արմատները այնքան իրական են եւ առողջ, որքան ժողովուրդն է, որուն գաղափարականը մարդկայինն է, *ընկերավարական* եւ առաւելապէս ազգային: Ան անհաշտ պայքարողը եղած է որեւէ ձեռի բռնակալութեան դէմ, հետեւաբար ան հալածուած է

բռնակալներէն միայն եւ բոլոր անոնցմէ, որոնք ընդունակ են բռնակալներ ստեղծել:

Ես կը յարգեմ հաւատքը, սիրելի բարեկամ, կը յարգեմ այն ավերիկեցին, որ ծառի մը կոճղը կը տաշէ, կը շինէ ծոռ քիթ ու բերան եւ կ'ըսէ. «Այս իմ աստուածն է»: Ան իր այդ նմանութեան մէջ կը դնէ կեանքը ապրելու եւ տեւականացնելու աղաղակը: Ես պիտի յարգէի նաեւ ձեր խօսքերը, եթէ անոնց ետեւ հաւատք մը կապուած ըլլար. ըսել կ'ուզեմ՝ կապուած ըլլար առողջ կեանքը:

Դուք քանդեցիք բոլոր տեսակի հաւատալիքները ու ստեղծեցիք դաժան կուռք մը: Դուք քանդեցիք բոլոր ձեռի ազատութիւնները ու ստեղծեցիք բռնակալ մը: Ազատութեան անունով որեւէ բռնակալ չ'արդարանար, եթէ այդ ազատութիւնը կեղծիք չէ: Դուք ոչ միայն կեղծեցիք մարդկային ու բարոյական այն բոլոր ըմբռնումները, որոնք կերտուած էին դարերու ընթացքին՝ Սոկրատէս սկսած մինչեւ Ճան Տուի, այլեւ կեղծիք դարձուցիք մարդը՝ անոր մէջ քանդելով նկարագիրն ու անհատականութիւնը:

Նոյնպէս ծիծաղելի են, սիրելի բարեկամ, նաւրեկական այն բոլոր աղօթքները Առաջնորդին, որ ամենագէտ է: Դուք կը կեղծէք նաեւ, որովհետեւ երկիւղը ձեր հոգին դարձուցած է աներակ, դուք կը կեղծէք ձեր օրուայ հացին ու ձեր կեանքին համար: Եւ ես կը հաւատամ, որ դուք նոյնքան կը կեղծէք ձեր պայքարներուն մէջ պայքար երոպական մշակոյթին եւ Դաշնակցութեան

դէմ: Դուք լուռ չէք կրնար մնալ. լռելը յանցանք է ու կասկածելի, դուք պարտաւոր էք միանալ այդ կեղծ պայքարներուն այնպէս, ինչպէս պարտաւոր էք միանալ Առաջնորդին մատուցուելիք հսկումին ու աղօթքներուն:

Ձեր պայքարը Դաշնակցութեան դէմ ոչ մէկ արդարացում ունի: Մինչեւ վերջն ալ սուտ ու կեղծ վերագրումներ ըրիք ձեր պայքարին՝ գէթ ոտքի տեղ մը շինելու համար: Արդարացում չունիք, երբ, մանաւանդ, հայ էք: Այո, սիրելի բարեկամ, Դաշնակցութիւնը ամենէն առաջ ազգային կուսակցութիւն է: Անոր արմատները կու գան մեր պատմութենէն, մեր ժողովուրդէն եւ իրականութենէն: Ան մերն է՝ մեր առաւելութիւններով եւ մեր թերութիւններով: Անոր մէջ կան Հայկը, Սասունցի Դաիթը, Անդրանիկը, Քրիստափորը, Մուրադը, Զաւարեանը, Ռոստոմը, Սպաղանցի Մակարը, մշակն ու վարժապետը, բայց ոչ Մարքսը, Լենինը, Սթալինը, Բերիան եւ կամ Մոլոտովը: Անոր մէջ կայ ժառանգութիւն մը, որ ժողովուրդինն է: Կայ աշխատանքը մեր մշակոյթին: Առաւելապէս մեր գրականութիւնը շատ բան կը պարտի դաշնակցական մամուլին: Անոր մէջ կայ շուարած, պարտուած ժողովուրդ մը որպէս ազգ կազմակերպելու բոլոր տունալները:

Հիմա կը տեսնեմ, ո՛վ իմ բարեկամ, որ կ'ուզես պոչ շարժել եւ զիս համոզել, որ կայ ազգային շարժում Հայաստանի գրականութեան մէջ, եւ յիշել, որ դուք նոյն համայնավարն էիք ու կը հայիոյէիք մեր ազգային որեւէ ձգտումներուն դէմ: Կը հայիոյէիք Դաշնակցութեան, որ ազգայնական էր, որ դուք համաձայն էիք այն բոլոր վանտալութիւններուն, որոնք ոտքի տակ կ'առնէին ինչ որ ազգային էր: Հայաստանի մէջ հայ բանաստեղծը կը սարսափէր «Արարատ» բառը գործածելու. ազգայնականութիւնով բացատրեցիք փորձանքը Հայկական հարցի մը գոյութեան, թշնամութիւնը թուրքին դէմ, սահմաններու խնդիրը ու Սեւրը: Դուք՝ հայ պոլշեիկներդ, պայքարեցաք Սեւրի դէմ՝ դիրացնելու համար թուրքին աշխատանքը. Սեւրը, որ արիւնով ու հաւատքով ձեռք բերուած էր եւ մեր ազգային քաղաքական կեանքի մեծագոյն յաջողութիւնն էր: Դուք կ'արդարացնէիք այդ բոլորը ու արդարացուցիք կորուստը տաղանդաւոր գրականագէտներու սերունդի մը: Դեռ երէկ էր այդ, իսկ այսօր կու գաս ինծի հետ վիճելու, որ ազգայնական են Հայաստանի արդի գրողներու ձգտումները: Ո՞րն էր ճիշդը՝ երէկ, որ ազգայնականութեան կը հայիոյէիք, թէ՛ այսօր, որ պաշտպանութեան ելած էք: Դուք արգահատելի կերպով ձախող էք ու կեղծ թե՛ ձեր պաշտպանութեան եւ թե՛ ձեր ժխտումին մէջ, որովհետեւ ձեր ձեռքէն առնուած է նաեւ մտածելու իրաւունքը: Ազգայնականութիւնը ուժ է եւ կարելորդ ուժ՝ անհատներու եւ ժողովուրդին հաւաքական պաշտպանութեան: Պոլշեիկը պայքարեցաւ քայքայելու համար այդ

ուժը, ինչպես պայքարեցաւ ուրիշ կարեւոր ուժի մը՝ կրօնքի դէմ, մինչեւ որ կրցաւ այդ երկու կարեւոր զգացումները իր ձեռքին տակ առնել՝ որպէս պայթուցիկ գործածելու համար: Ան օգտագործեց այդ ուժերը տաք պատերազմի ընթացքին, իսկ այսօր ցուրտ պատերազմի ընթացքին *դէմոկրատի, ազատութիւն եւ խաղաղութիւն* բառերն է, որ պազարի մէջ դրած է: Ուրիշ Ժառանգութիւն մը քանի նախադասութիւնները բաւական են, որ Հայաստանի հայ գրողը գայ եւ խոստովանի ազգային ըլլալու իր մեղքը եւ կամ, յանկարծ, սերունդ մը վերցուի մէջտեղէն:

Անտարակոյս, որ այնտեղ կայ շինարարութիւն, կան տաղանդներ. այդ բոլորը մենք կը պարտինք հայ ժողովուրդին: Դուք մոռցած էք, որ այնտեղ կայ հայ ժողովուրդ մը, որ միշտ շինած է դարերու ընթացքին, որ պայքարած է իր նկարագիրը պահելու համար, որ ստեղծած է գրականութիւն եւ արուեստ: Երբ ծառ մը կը տնկուի այսօր, երբ առու մը կը բացուի, մեր բանաստեղծները, մոռցած հայ ժողովուրդը, իրար կ'անցնին դիցազներգութիւններ հիսելու Առաջնորդին: Իրար կ'անցնին հեքիաթասացներն ու աշուղները: Հայաստանի մէջ մենք չենք ունենար գրականութիւն, մինչեւ որ այդ կեղծիքէն ու երկիւղէն դուրս չգանք: Բէժիմին եւ գրականութեան մէջ կը պակսի էականը՝ ժողովուրդը:

Դաշնակցութիւնը չեկաւ գրքերէն եւ ոչ ալ դուրսէն: Ինչպէս բոլոր ժողովուրդները, հայ ժողովուրդը եւս իր գոյութիւնն էր, որ կ'ուզէր ապրեցնել, որպէս «ածու փոքր»՝ մշակելու համար իր ցորենն ու ծաղիկները: Կենսքը ինքնին տենչ է ապրելու եւ ձգտում՝ այդ կենսքը ապրելու իրաւունքներուն տիրանալու: Ինչպէս անհատներու մէջ, նոյնպէս ազգերու մէջ նոյն կենսատարրերն են, որ ուժեղ պայքար կը տանին ապրեցնելու համար:

Ֆրանսական յեղափոխութիւնը միշտ ալ մեկնակետ ընդունուած է ազատական, յեղափոխական եւ բարենորոգչական բոլոր շարժումներուն: Բռնատէրերուն դէմ ժողովուրդն է, որ իր ուժը մէջտեղ կը բերէ: Ժողովուրդը ինքն է, որ կը ստեղծագործէ իր յանդուգն ու տաղանդաւոր գաւակներուն միջոցով:

Գրական, ընկերային, բարենորոգչական, յեղափոխական շարժումները գուցէ շատ ուշ սկսելին Ռուսաստանի մէջ, եթէ, ըսենք, Պուշկին մը իր գլխէն չթօթուէր դուրսէն եկած պայրընականութիւնը ու չմօտենար ռուս ժողովուրդին. ժողովուրդ, արուեստ եւ գրականութիւն իրար գտած էին: Անշատուած էին իրարմէ ժողովուրդ եւ ցար: Մոծիկը ինքզինքն էր, որ կը գտնէր, կը գտնէր իր հոգին ու իր անհատականութիւնը:

Եթէ վանքերուն մնար, ինչքան ալ մեծ տաղանդներ ըլլային Հիւրմիդ, Արսէն Բագրատունի, յեղափոխութիւնը շատ պիտի դանդաղէր մեր հայ ազգային կենսքին մէջ: Ես կը տարուիմ ըսելու, որ Նալբանդեանի մը, Ս. Նազարեանի

նի մը, նոյնիսկ Գրիգոր Արծրունիի մէջ ազգային, յեղափոխական, բարենորոգչական ըմբռնումը աւելի շատ մարդկային էր, քաղաքակրթական ու գաղափարական: Կը պակսէր հայ ժողովուրդը: Մեր իսկական շարժումը սկսելու համար մենք նորէն կանգ պիտի առնենք Խաչատուր Աբովեանի մը արձանին առջեւ, նաեւ գերեզմանին առջեւ ուրիշ մեծ հսկայի մը՝ Րաֆֆիին: Գրական քմայքի արդիւնք չէր, երբ Գարեգին Սրուանձտեանց ժողովրդական հեքիաթներ կը հաւաքէր: Սկսուած շարժումն էր, որ հետզհետէ ձեւ կը ստանար: Մինչեւ այդ՝ տարերային շարժումը կազմաւորուեցաւ ու ծնունդ տուաւ Հայ յեղափոխութեան: Եթէ ան աւելի կանուխ կազմակերպուեցաւ Ռուսահայաստանի մէջ, պատճառը այն էր, որ հոն շատ աւելի կանուխ սկսած էր ժողովրդականը:

Շարժումը ինքնաբոյս էր եւ կենսաբանական: Տկարացած, բթացած ստրկութիւնով, աւելի շատ՝ անդենական աշխարհին հետ կապուած ժողովուրդն էր, որ կենսքին, իրականութեան կը կանչուէր: Տակաւին կար հայ ժողովուրդին մէջ առողջ կենսատարրը, որ կը խլրտար: Սուրբերուն ու վանքերուն կառչող քրիստոնէայ համայնքը արդէն վերածութեան մէջ մտաւ ու ազատագրուեցաւ վախի քայքայող տկարութենէն:

Հայ յեղափոխութիւնն էր, որ վերջին 60 տարիներուն ստեղծեց մեր ազգային պատմութիւնը՝ հերոսական ճիգերով: Այդ պատմութեան մէջ մենք պիտի գտնենք, որ նաեւ կենսքի կանչուած է մեր մշակութային, մեր գրականութեան պատմութիւնը: Հայ ժողովուրդը գուցէ գոյութիւն ունենար որպէս համայնք, որպէս լուսաւորչական, որպէս բողոքական, որպէս կաթոլիկ եւ որպէս վաճառական, եւ, սակայն, ան չէր կրնար տեւական ընել իր գոյութիւնը՝ որպէս ազգ, առանց յեղափոխական շարժման:

Ֆրանսական յեղափոխութիւնէն յետոյ պուշկինները ստեղծեցին նոյնքան կարեւոր յեղափոխութիւն մը, որ կոչուած էր շատ կարեւոր դեր կատարելու ազգերու եւ աշխարհի պատմութեան մէջ, եթէ նախնիներու պատճառով չստեղծէին այդ մեծ խրամատը ժողովուրդի եւ իրենց միջեւ՝ պատմութեան մէջ երեւոյթ բոլոր բռնատէրերուն նման: Ամբողջ մարդկութիւնը կը սպասէր, որ այդ յեղափոխութեան շնորհիւ ձեռք ձգուէին նոր իրաւունքներ, ձեռք ձգուէր ազատութեան էն կարեւորը՝ տնտեսական ազատութիւնը: Շատ ժամանակ չանցաւ տեսնելու համար, որ յեղափոխութիւնը ձախողած էր եւ չարաչար ձախողած, եւ սնանկացած էր ինչ որ մարդկայինն էր, ինչ որ իտէալականն էր եւ ինչ որ սուրբ, եւ էն աղէտալին՝ շատ մեծ հարուած տուած էր ընկերվարութեան եւ համայնավարութեան, որ պիտի գար:

Մարդկութիւնը դարերու ընթացքին շատ մեծ գոհաբերութիւնով, արիւնով, հերոսութիւնով ձեռք ձգած էր անհրաժեշտ ազատութիւնները՝ ազա-

տություն մտածումի, հաւատքի, կեանքը ապրելու կատարեալ իրաւունքի, ազատություն քաղաքական, դատաստանական, դաստիարակչական, ազատություն խօսելու, գրելու: Կար միայն մէկ ազատություն, որուն կը ձգտէր մարդկությունը. այդ տնտեսական ազատությունն էր, որ պիտի գար ընկերվարական, աշխատաւորական շարժումով: Պոլշեիկեան յեղափոխությունը եկաւ, ոչ միայն խափանեց այդ բոլոր ազատությունները, այլեւ գոցեց ճամբան տնտեսական ազատութեան: Եղածը, սիրելի բարեկամ, բարոյական սնանկություն է: Անոնք սնանկացուցին Մարքսը, նոյնիսկ Լենինը: Տեղն է ըսել՝ առածի կարգ անցած Լինքոլնի խօսքը, թէ՛ չի կարելի ժողովուրդը խաբել միշտ: Անոնք ոչ միայն չարաչար կը խաբեն ժողովուրդը, այլեւ խաբեցին, գործակցություն կեղծելով, Ռուսաստանի մէջ գոյություն ունեցող ազատական, ընկերվարական հոսանքները: Անոնք եւս հաւատացին, որ տեղի կ'ունենար այն յեղափոխությունը, որուն համար իրենց հաւատալիքն ու աշխատանքը բերած էին: Հետզհետէ տեղաւորուելէ յետոյ պոլշեիկները հալածեցին նաեւ աշխատած, տանջուած, քանիցս Սիպիր աքսորուած, մարդկային բարօրութեան ու ազատութեան նուիրուած առաքելատիպ գործիչները Ռուսաստանի:

Նոյն ձեւը կիրարկեցին, երբ պատերազմէն յետոյ անոնք մտան ուրիշ երկրներ՝ համաձայնութիւն կեղծելով ազատական տարրերուն հետ՝ յետոյ գիշերով անոնց դռները ծեծելու, խոշտանգելու եւ սպաննելու համար: Անոնք իրենց գրաւած երկիրներուն մէջ միայն սարսափ կրնային տանիլ, որովհետեւ յեղափոխութենէն յետոյ այդ միայն մշակուած էր Ռուսաստանի մէջ իր բոլոր տեսակի նրբություններով: Անոնք ոչ միայն խորտակեցին ինչ որ մարդկային ու ազգային հիմքերը կը կազմէին, այլեւ յափշտակեցին մեքենաները, գերեվարեցին գիտնականները՝ շահագործելու զանոնք ուրիշ մեծ պատերազմի մը համար, ստեղծելու ուրիշ դժոխք մը ահաւոր:

Երբ դուք կը խօսիք համայնավարութեան եւ հայրենասիրութեան մասին, թոյլ տուէք ինծի ըսելու, որ դուք կը կեղծէք այնպէս, ինչպէս արգահատելի կեղծիք է Սովետներու «խաղաղութեան» փրոփականտան, որը որպէս պատերազմական զէնք ի գործ կը դնեն՝ քայքայելու համար թշնամի երկիրներու բարոյական տոկոսությունը:

Եթէ դուք մեծցած ըլլայիք երկաթէ վարագոյրին ետեւ, գուցէ հաւատայիք եւ կամ ստիպուիք հաւատալու, որ Ամերիկայի մէջ բանուորը ծայրահեղ թշուառութեան մէջ կ'ապրի, կազի լապտերներով կը լուսաւորէ իր տունը, որ քուէարկությունը ազատ չէ, եւ ինչեր, ինչեր... Կ'ենթադրեմ, այստեղ կայ առանձին նախարարություն մը, որ նման սուտեր կը յօրինէ՝ հաւատացնելու համար իր հպատակները, որ շնորհիւ մեծ Առաջնորդին՝ սովեթական տուններուն մէջ կայ հաց եւ էլեկտրա-

կանություն: Ու ահա՝ բոցավառ ողջոյններ ու աղօթքներ մեծ Առաջնորդին:

Փճացած նկարագրով փոքրիկ ստահակին մէջ կարելի է գտնել մի քիչ պարկեշտություն, բայց ոչ Մոլոտովներու, Վիշինսքիններու եւ Մալիքներու մէջ, որոնց միակ նպատակն է ձախողեցնել Ազգերու ժողովը եւ խաղաղությունը: Անոնց նպատակն է քանդել որեւէ տեսակի միություն, որ ուժ կը ներկայացնէ: Անոնք չէին կրնար տանիլ, որ կը կազմուի Ազգերու միություն մը եւ մինչեւ վերջնալ ճամարտականություն խաղացին ձախողեցնելու համար խաղաղությունը եւ օգտագործեցին այդ ժողովները իրենց փրոփականտին՝ թխածոյ ճառերով: Խաղաղութեան անունով որեւէ տեսակի հասկացողություն ժողովներուն մէջ աննպաստ էր պոլշեիկներուն համար, որովհետեւ իրենց ազդեցութեան տակ առած երկիրներուն մէջ աշխատանքներ ունէին տանելիք՝ իջեցնելով ծանր վարագոյրը: Երբ Մոլոտով խաղաղութեան ժողովներուն մէջ էր, Վիշինսքին երեք օրուայ վերջնագիր կու տար Ռումանիոյ կառավարությունը յանձնելու պոլշեիկներուն, ու կը կազմուէր արկածախնդիրներու թափօրը՝ Լենինի ու Սթալինի մեծադիր նկարներով դռները բախելու եւ խոշտանգելու առաջնորդները ռումինական ազգին: Խոշտանգելու «պորժուան», մտաւորականը, ուսուցիչը, հայրենասէրը եւ վերջապէս՝ մաքուր եղունգ ունեցողը:

Երբ խաղաղութեան ժողովներուն մէջ Վիշինսքին ճամարտակօրէն Ուոլ Սթրիթ կը կրկնէր ու իր կուրծքը կը ծեծէր՝ խաղաղութեան անունով փորձելու ամերիկեան ժողովուրդի բարոյականը, այստեղ՝ Չեխոսլովաքիոյ մէջ, ժողովուրդի իրաւ առաջնորդը՝ Մասարիկ, պատուհանէն դուրս կը նետուէր շան մը պէս, կ'արգելափակէին *Պենեշը*, որ շատ չանցած պիտի մեռնէր: Ահա երկու առաջնորդներ՝ մարդկային ու բարոյական մեծ սկզբունքներով տոգորուած: Պենեշ, որպէս քաղաքական ելք, ցոյց տուած էր նաեւ իր համակրությունը համայնավարական շարժման եւ նոյնիսկ քաջալերած էր Փոլանտայի գրաւումը պոլշեիկներու կողմէն:

Երբ խաղաղութեան ժողովներ տեղի կ'ունենային, Պոլկարիոյ փողոցներուն մէջ կը դրուէին տուփեր, ուր պիտի ձգուէին կասկածելի մարդոց անունները: Կարելի չէ երեւակայել նման ճիւղային մտածում, ուր ժողովուրդ մը կը դառնայ իրարու լրտես, իրարու ստրուկ, ժողովուրդները ոչխարներու հօտի կը վերածուին, ուր չի մնար ոչ անհատականություն եւ ոչ նկարագիր: Կասկած իր կնոջ հանդէպ, իր զակին, իր եղբօր, իր ընկերոջ հանդէպ: Կառափնատի նման սարսափ մըն էր նաեւ կերտել արձանը այն պատանիին, որ իր ծնողքը մատնած է: Ահա թէ ինչ փառասիրություններով կը դաստիարակուին պատանիները: Փակ վարագոյրին ետեւ ան հասցուց արդէն սերունդ մը, որ կարենայ 2+2, փոխանակ 4-ի, 5 ըսել:

Ան ստեղծեց սերունդ մը ահաւոր նախապաշարումով ու մոլեռանդ կազմելու համար բանակներ ու կոռուելու «պատերազմի հրձիգներու» դէմ. անոնց դէմ, որոնք, իբր թէ, աշխարհի խաղաղութեան կը սպառնան, կը սպառնան ազատ, դեմոկրատիկ ու խաղաղասէր Ռուսաստանին: Անոնց դէմ, որոնք ամբողջ մարդկութիւնը տանջանքներու ենթարկած են: Կոի, մանաւանդ, Ամերիկայի դէմ, որ կը սպառնայ բովանդակ մարդկութիւնը գերեվարել եւ կը սպառնայ Արեւելեան Գերմանիան սովամահ դարձնել փճացնող ոջիլ ձգելով փաթաթէսի արտերուն վրայ:

Այո, սիրելի՛ բարեկամ, այդպէս կը դաստիարակուի սերունդը, եւ այդ սերունդով կը կազմուին բանակները ոչ միայն Ռուսաստանի, այլեւ երկաթե վարագոյրին ետեւ եղող բոլոր երկիրներուն մէջ: Եւրոպան եւ Ամերիկան միամտութիւն ունեցան հաւատալու, որ կարելի է ձեռք գտնել խաղաղութեան համար: Տեղական կազմակերպուած բանակներով ան կը ստեղծէ քաղաքացիական պատերազմներ եւ այդ պատերազմները կ'օրինականացնէ՝ որպէս տեղական հարց: Ժողովուրդի կամք կամ քուէարկութիւն արդէն անոնց համար դարձեր է հոթենթոթներու գործ. այդպէս ալ կը պատասխանուի: Ահա Քորէայի պատերազմը եւ մտածել, մէկ կողմէն աշխարհի չորս ծագերէն միլիոնաւոր ստորագրութիւններ կը հաւաքուին խաղաղութեան համար՝ կոտորելու ժողովուրդներու բարոյական կորովը: Ահա թէ որո՞ւ հետ գործ ունեցաւ շատ քրիստոնէայ, ամբողջովին դեմոկրատ եւ ազնուական մտածումներով Ռուզվելթը ու խաբուեցաւ չարաչար: Ահա թէ որո՞ւ հետ գործ ունի մարդկային ճակատագիրը եւ մեր իրականութեան մէջ գործ ունի նաեւ Դաշնակցութիւնը:

Այդ աշխարհին մէջ կարելի է ամէն ինչ Սթալինով վերլուծել՝ ահա մեծագոյն հրաշքը, որուն ոչ մէկ Աստուած հասաւ: Սթալինով կարելի է վերլուծել Անծանօթը, տիեզերական գաղտնիքը, արուեստը, երգը, լեզուն, թատրոնը, գիտութիւնը, մաթեմատիքը: Գիտնական Աճառեան մը կը բանադրուի յանկարծ, որովհետեւ լեզուաբանական հետեւութիւններ յանդգնած է հանել ու համաձայն եղած է եւրոպացի գիտնականներու կարծիքներուն: Յանկարծ աշխարհին կը յայտարարուի կենսաբան Լիսենկոյի հոչակը՝ որովհետեւ ան կը ջնջէ ժառանգականութեան ուժը: Այստեղ գիտութիւնն է, որ կը յարմարի Սթալինի քաղաքականութեան, որ ժառանգականութիւնը դեր չի կատարեր եւ կարելի է մէջտեղ բերել բոլորովին նոր մարդկութիւն մը եւ կամ մարդկութեան հետ կարելի է խաղալ, ինչպէս բրուտը կը խաղայ կալին հետ: Գուցէ ճիշդ է, որովհետեւ տեսնուած է, որ վախի սարսափին տակ ապրող տկար կենդանիները իրենք զիրենք պաշտպանելու համար որոշ բնագոյնէր զարգացուցած են, եւ կամ

իրենց բնախօսական ձեւը յարմարած է իրենց ինքնապաշտպանութեան: Աղուէսին գլխաւոր գէնըր անոր խորամանկութիւնն է, նապաստակին ետեւի երկու ոտքերը անելի երկար են արագ վազքի համար: Վախի ազդեցութեան ներքեւ նաեւ մարդիկ պոլշեիկեան աշխարհին մէջ պիտի զարգացնեն թաքուն գէնքեր՝ իրենց կեանքը տեսականացնելու համար: Դիտի զարգացնեն խորամանկութիւն, կասկածամտութիւն, կեղծիք, մատնութիւն, ոճիր, ստրկութիւն տէրերուն հանդէպ, իսկ բռնակալ տկարներուն հանդէպ: Վախը ահաւոր համաճարակ մըն է, որ երեսան կը բերէ թէ՛ ստրուկը եւ թէ՛ բռնակալը. ամենամեծ բռնակալները ամենամեծ վախկոտները եղած են: Բռնակալը կը վախնայ ոչ միայն իր թշնամիէն, այլեւ իր բարեկամէն, իր ընկերներէն, իր ընտանիքի անդամներէն: Բռնակալ մը միայն թշնամի կրնայ ունենալ: Սթալին իր գործակիցներն իսկ վախի տակ պահած է: Վախի տակ է, որ մարդիկ կը դառնան նենգ, խորամանկ, անվստահելի ու դաժան: Այդ բոլորը գէնքերն են թէ՛ բռնակալին եւ թէ՛ ստրուկին: Անելի զարհուրելի է բռնակալը, երբ անոր մէջ ստորադասութեան զգացումը կայ, ու երբ ճիգ կ'ընէ գերադաս դառնալու վախի միջոցով: Սթալինի ամենագիտութիւնը արդիւնք է անոր թերի դաստիարակութեան: Այնտեղ կենսաբան դարձած է այնքան նախնական, որ «յարմարագոյններու վերապրում» բնագոյնին պայքարներուն մէջ ինկած են: Ահա թէ ինչու նարեկական աղօթքները մեծ Առաջնորդին: Ահա թէ ինչու բա-

նաստեղծը իր դիրքը պահելու եւ նոր նուաճումներ ընելու համար պէտք ունի ոտանաւորներով Դաշնակցութեան հայիոյելու: Օ՛հ, անոնք երբեք չեն մոռնար գէթ վերջին տողերուն մէջ յիշելու մեծ Առաջնորդը, եթէ բանաստեղծութիւնը ընկոյզի ծառի մը կամ այգեկոյթի մասին է: Տեսնես, յանկարծ, հրաման կու գայ եւրոպական եւ ամերիկեան մշակոյթին վրայ յարձակելու, անոնք կազմ ու պատրաստ են. բանաստեղծը, քննադատը, արձանագործը, վիպագիրը կը պրպտեն, կը գտնեն, թէ ով ինչ անսպասու բան ըսած է Ամերիկայի մասին: Ճիշդ բան ըսելու պէտք չկայ, անոնք կրնան ըսել, որ Թովմաս Էտիսըն իր գիտերը Ռուսաստանէն գողցած է եւ, վերջապէս, կան նիկրօներու դէմ պատահած լինչեր: Առաւելապէս այդ եղած է բանաստեղծին, քննադատին, վիպագրին, թատերագրին, արձանագործին մշակութային արժէքը:

Ու դուն, ո՛վ իմ բարեկամ, կու գաս ինծի ըսելու, որ հոն՝ Հայաստանի մէջ, մշակոյթ կը ստեղծեն: Բռնակալութեան, վախի եւ ստրկային վիճակի մէջ որեւէ ազգ մշակոյթ չի կրնար ստեղծել: Մշակոյթը արդիւնք է ազատ պայմաններուն: Բռնակալները միշտ ալ կասեցուցած են մարդկային յառաջադիմութիւնը: Հայ ժողովուրդը ատլի շատ կորսնցուց վախէն, քան ջարդերէն: Աւելի վտանգաւոր է, երբ այդ վախը կը դառնայ համայնական: Վախին յաղթահարելու համար քաջութիւն է պէտք: Հայ ժողովուրդը յեղափոխութիւնով եւ հերոսներով միայն կրցաւ յաղթել վախին: Եթէ շատ մեծ իրաւունքներ չկրցինք ձեռք ձգել Պանքայի գրաւումով, Խանասարի արշաւանքով, Սասունի ապստամբութիւնով, Մուրթանի մահափորձով ու վերջապէս, հայոց լեռներէն անցնող ֆէտայիներով եւ, սակայն, յաղթահարեցինք վախի զգացումին ու տեր դարձանք մեր իրաւունքներուն տիրանալու գիտակցութեան: Այդ էր, որ, վերջ ի վերջոյ, ստեղծեց, որպէս կորիզ, փոքր Հայաստանի մը սահմանները:

Ժողովուրդ մը իր լեկէնդներուն մէջ քաջերն է, որ կ'ապրեցնէ: Վախով ոչինչ կը շինուի: Մարգարէները յանդգնութիւնով բան մը կ'առուցին, ինչպէս նաեւ առաքեալները: Յիսուս քաջութիւնով քալեց խաչի ճամբայէն: Քաջութիւնով կարելի է պահել նկարագիրը: Բռնակալ մը այնքան երկչոտ է, որքան ստրուկ մը: Երկուքն ալ ընդունակ չեն ստեղծագործութեան:

Այո՛, իմ երկչոտ բարեկամս, դուն կրկնակ ստրուկ ես, երբ այս ազատ պայմաններու մէջ կը մտածես բռնութեան ներքեւ ապրող մարդոց պէս եւ կ'ուզես շատ դիւրին ձեւով տէր դառնալ հայրենասիրութիւն կոչուած այն հզօր զգացումին եւ հաւատքին, որ գոհաբերութիւն կը պահանջէ: Ահա թէ ինչպէս անկիւններու կորստուած լեվան-

թիւն եւ ծուռ նկարագրով մարդիկ, նաեւ սնանկացած վաճառականներ մէջտեղ եկան յանկարծ ու դարձան հայրենասէրները՝ գովաբանելով Սթալինը եւ հայիոյելով Դաշնակցութեան:

Էհ, ինչքան կրկնեցին, թէ Դաշնակցութեան օրով Հայաստանի մէջ կար սով, հիւանդութիւն, մահ, իսկ հիմա... Կրկնեցին այդ հիները, որոնք պաշտօններու վրայ էին, կրկնեցին նորելուկ աքաղաղները, նախշուն փետուրներով թութակները եւ, որոհետեւ պայքարի համար սուտէն եւ գրպարտութենէն զատ ուրիշ հիմնական բաներ չունէին ըսելիք, կառչեցան իրականութեան մը ու կրկնեցին:

Հրաշքը այն էր, որ այդ պայմաններու մէջ ստեղծուեցաւ Հայաստան մը, երբ համաճարակով վարակուած ժողովուրդ մը պատերուն տակ կ'իյնար, երբ սարսափահար հալածուած ժողովուրդ մը, իր ոսկորները հազիւ բռնած իր մարմինն վրայ, Հայաստան կը լեցուէր, երբ չորս կողմէն թշնամիները կը սպառնային, Հայաստանի սահմանները պահելու կոնիները կը շարունակէին՝ դարերով պետական կեանք ունեցող ու կազմակերպուած թուրք բանակներու դէմ: Հայ ժողովուրդն էր, որ կու գար աշխարհի չորս կողմերէն՝ ի սպաս դնելու իր գոհաբերումը եւ մեր պապերու երազներէն իրականութեան կանչելու Հայաստան մը: Հայն էր, որ յարութիւն առած էր այն զինուորականին մէջ, որուն նախնիքները միայն հայեր եղած էին. հայ ուսուցիչը, հայ կինը, հայ մտաւորականը, տառապած ու թշուառ մայրը, որ իր գաւակը կռուի կը դրկէր: Այդ բոլորը ոգիով միայն կ'առուցուեցաւ՝ առանց պետական պիտոճէի: Ո՛րտեղէն այդ պիտոճէն, երբ պետական կազմն իսկ իր շատ նախնական շրջանին մէջ էր: Եւ այդ ամբողջ երկուք ու կէս տարուայ մէջ եւ այդ մեծ ոգիով ժողովուրդը այդ թշուառութեան սահմանները պահելու ծանր կոնիներու ընթացքին հիմը կը դնէր նաեւ համալսարանի մը ու կը մշակէր ծրագիր՝ հողերու համայնացումի:

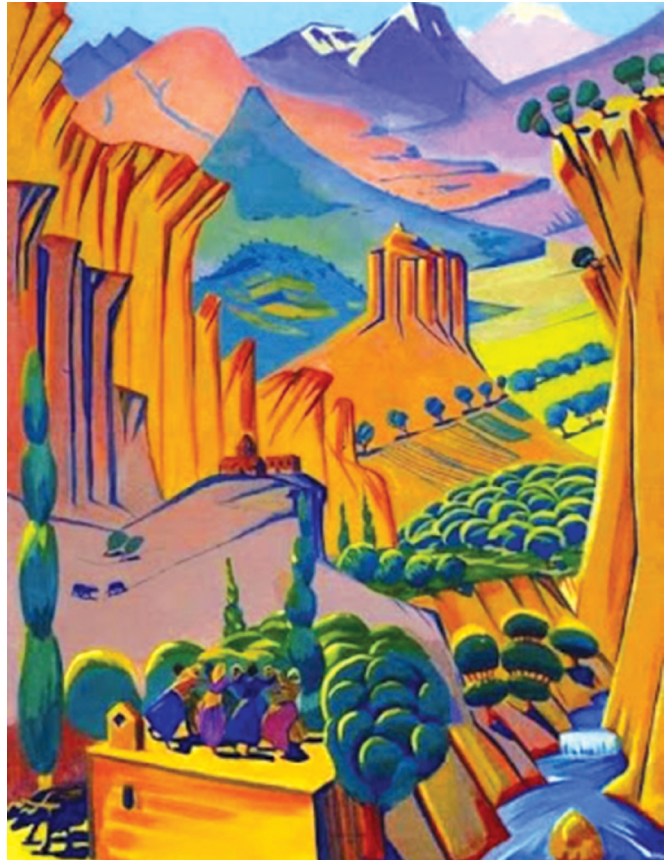
Երբ ինձ կը խօսիս համայնավարութեան մասին, Մարքսի եւ Էնգելսի անունները կու տաս, ատլի կը համոզուիմ, որ դուն ըմբռնած չես այդ բոլորը: Ոչինչ սորված ես, եթէ քու բոլոր ծանօթութիւններդ առած ես արդի Հայաստանի գրականութենէն, որովհետեւ անոնք եւս ինկած են մակերեսային կրկնութիւններու մէջ: Մարքս եւ Էնգելս մնացին միմիայն անուններ: Լոկ զմոռուած մումիայ դարձաւ նաեւ Լենինը: Լենինի մահը բախտաւոր մահերէն մէկն էր, այլապէս Սթալինի գերիշխանութեան ներքեւ, որ պիտի գար, ան վաղուց գնդակահարուած կ'ըլլար: Մտածում եւ իմաստութիւն գոյութիւն չ'ունենար հոն, ուր ամէն ինչ օրուայ իշխանաւորներու խօսքերով կը բացատրուի: Հայ գրական համագումարը չէր կրնար շեղիլ Ժտանովի լոգունկէն:

Դուք երկաթէ վարագոյրին ետեւ մեծցած չէք,

պետք է լաւ գիտնաք, որ տնտեսական հաւասարութիւնը, ընկերվարական քարոզչութիւնը եւ գրականութիւնը մեր իրականութեան մէջ շատ բան կը պարտի առաւելապէս Դաշնակցութեան: Ան որդեգրած է իր ծրագրին մէջ ընկերվարութիւնը՝ որպէս ձգտում, որ պիտի գար քաղաքական ազատութենէն յետոյ: Դաշնակցութեան անմիջական կոչումը առաւելապէս քաղաքական-ազգային էր, ազատագրական: Ձախ թեւն էր, որ կ'աշխատէր ընկերվարութիւնը դարձնել օրուայ ծրագիր: Այդ թեւին մէջ էին թանաք լիզողներ եւ առաւելապէս ուսանողներ համալսարաններու: Անոնց համար իմաստութիւնը միմիայն գրքերէ կու գար, ու գլուխները յարդի նման թէորհներով սեղմուած էին՝ հեռու հայ ժողովուրդէն եւ հայ իրականութենէն: Անոնք նոյնիսկ գացին ծայրայեղութեան՝ ժխտելու համար հայրենիքի գաղափարը եւ կրօնքը:

Բռնութեան տակ ճնշուող եւ հայրենիք չունեցող ժողովուրդի զաւակներն են, որ կը վազեն նման ծայրայեղութեան, իրենց գոյութիւնը խառնելու բովանդակ մարդերու գոյութեան՝ ազատ եւ հաւասար, ջնջելու նաեւ ստորադասութիւնը իրենց մէջ: Նման շարժում մը միշտ ալ ուժեղ եղած է առաւելապէս հրէաներուն մէջ: Համամարդկային դառնալու նոյն պարտողականութիւնը կար նաեւ մեր մէջ, որ յետոյ բաժնուելով Դաշնակցութենէն՝ միացաւ միջազգային շարժումներուն. անոնք քննադատեցին Դաշնակցութիւնը, որ *չափ ունէր* ու կը յամառէր մնալ ազգային ու մնաց հայ ժողովուրդին հետ իր հերոսական մարտնչումներով ու հայ մշակութային աշխատանքներով: Ան էր, որ ժողովուրդին հետ քառսէն ստեղծեց Հայաստանի Հանրապետութիւնն ու Սեւրը: Դաշնակցութենէն բաժնուած ձախ թեւի նոյն հատուածն էր, որ ռուս բանակը Հայաստան առաջնորդեց ու մտաւ հուրով եւ սրով քանդելու համար ինչ որ ազգային էր ու հայրենասիրական: Նոյն մարդիկ, գուցէ հաւատաւորներ, որ բռնակալութիւնն ստեղծեցին, իրենք դարձան առաջին զոհերը բռնակալին:

Ընկերվարութիւնը բռնակալութիւնն չէ, բոլոր ազատութիւններու խափանումն չէ եւ ոչ ալ կրօնական հալածանք: Յեղափոխութիւնով կարելի է դրամատիրութիւնը ջնջել եւ, սակայն, նիւթապաշտութիւնը չի կարելի պարտադրել: Կրօնը կը դառնայ խղճի ու հաւատալիքի ազատութիւն, երբ դրամատիրը, որպէս դասակարգ, թաքնուած չէ անոր ետեւ: Ընկերվարութիւնը Դաշնակցութեան համար տնտեսական ազատութիւնն է, որ պիտի գայ ու լրացնէ մարդկային բոլոր ազատութիւնները: Եղաւ շրջան մը, որ Դաշնակցութիւնը եւս պայքարեցաւ հայ կղերականներու դէմ: Այդ պայքարը ունէր միայն մէկ նպատակ՝ պարտուած, շուարած ու երկնային կեանքին համար ապրող հայ ժողովուրդ մը զատել եկեղեցականներու ազդեցութենէն ու անոր մէջ դնել ազգային գի-

տակցութիւնը, յանդգնութիւնն ու իրականութիւնը: Ազգն էր, որ կը կազմակերպուէր՝ դարձնելով կրօնը հաւատալիքի ու խղճի գործ:

Ինչպէս ըսի, պոլշեիկները քանդեցին ամէն բան. համայնավարական գաղափարականը դարձուցին գէնք՝ տիրապետելու համար: Ստեղծեցին կուռք մը, որ Մեծն Աղեքսանդրը կը խաղայ ու տկար է իր փառասիրութեան մէջ: Շուրջինները շատ լաւ ըմբռնած են անոր այդ փառասիրութիւնը, ահա թէ ինչու ծայրայեղ ուշադրութիւն կը դարձուի շոյելու անոր այդ տկարութիւնը, ու բոլորը, բոլորը՝ բանաստեղծը, արձանագործը, նկարիչը, երաժիշտը, սազանտարն ու զուռնայ փչողը, գիշեր-ցերեկ կ'աշխատին անոր փառքը տալու ու գովարանելու: Եթէ մտնելու ըլլաք արձանագործին աշխատանոցը, դուք պիտի տեսնէք հոն Սթալին՝ կանգնած, ծած, նստած, պառկած: Արուեստագէտին ու բանաստեղծին համար գոցուած են բոլոր պատուիւններն արեւի: Անկումն է, որ կը շարունակուի՝ մարդկային իմաստներէն ու բարոյական ըմբռնումներէն պարպուած: Տկար փառասիրութիւնով այդ մէկն է, որ կ'ուզէ դառնալ աշխարհակալ՝ յանուն հուրի, սուրի եւ ջրհեղեղի: Այնտեղ տարիներու ընթացքին կատարուած անհամար սպանութիւնները ինքնին ցոյց կու տան, որ անոր մէջ մարդկային ոչինչ կայ: Ան միտնէ եւ աշխարհին վրայ ու կ'ուզէ իր գոյութիւնը պահել՝ շրջապատուած թշնամիներ-

րով: Ան բարեկամ չի կրնար ունենալ նոյնպես՝ առանց սարսափի ու վախի ազդեցութեան տակ պահելու զանոնք:

Գեղեցիկ նպատակներու հասնելու համար շիտակ ճամբով պէտք է քալել: Ծուռ ճամբան միշտ ալ քառու կը տանի: Գեղեցկութեան ճամբան միշտ ալ շիտակ է, ծաղկոտ ու ճշմարիտ: Գեղեցիկ բաները յանդգնութենէն կը ծնին: Քրիստոնէութեան մէջ եթէ կայ տկարութիւն մը, ան ալ դժոխքի սպառնալիքն է: Այդ վախի ազդեցութեան ներքեւ է, որ մարդիկ կը շէղին իրական, մարդկային բարոյականութենէն, ու իրենք զիրենք ձգած են դժոխքէ խուսափելու հաշիւներուն մէջ: Եթէ կրօնքի մէջէն վերցուի դժոխքի սպառնալիքը, այն ատեն մարդկային բարոյական ըմբռնումը կը դառնայ աստուածային: Ան պիտի օգնէ իր նմաններուն մարդկայնօրէն, ոչ թէ դժոխքէն խուսափելու համար, որ առաւելապէս եսասիրական է:

Ընկերվարութիւնն ու համայնավարութիւնը միայն շիտակ ճամբով կարելի է յաջողցնել, այսինքն՝ մարդկային բարոյական հիմքերով, որովհետեւ նպատակը ինքնին մեծ է, մարդկային: Եթէ շիտակ ըլլար ճամբան, Ռուսաստանը այս երկար տարիներու ընթացքին պէտք է դառնար իսկապէս օրինակելի երկիր մը: Երկիրը իսկապէս կը դառնար դրախտ, եթէ բոլոր ազատութիւններու հետ ունենար նաեւ տնտեսական ազատութիւն: Այն ատենն էր, որ այդ երկիրը իր գեղեցիկ նպատակներով ու իրականութիւնով պիտի տիրապետէր աշխարհին ոչ թէ սարսափով, սպանութիւններով, մատնութիւններով մարդկային բարոյական ըմբռնումները անկումի ենթարկելով: Ոչ թէ շրջելով իմաստները «ազատութեան», «խաղաղութեան», «դեմոկրատիի», շրջելով նաեւ իմաստը նոյնինքն համայնավարութեան:

Զէ, սիրելի բարեկամ, Դաշնակցութիւնը առաւելապէս չափի կուսակցութիւն եղած է, որովհետեւ հայ ժողովուրդը անոր վստահեր է դարերու

Ժառանգը՝ իր հաւատքն ու՝ բնագոր: Մեր հաւատքը ազատութիւնն է, որ, որպէս նկարագիր, կապուած է նոյնիսկ ցեղային ծագման հետ. այդ հաւատքը ուժեղ է մեր լեկէնդներուն մէջ՝ Հայկէն սկսած մինչեւ Սասունցի Դաւիթ: Հայ ժողովուրդը լաւ կ'ըմբռնէ ազատութիւնը: Ահա թէ ո՞ր է գաղտնիքը ինքզինք ապրեցնելու իր յամառ կորովին: Մեր իրականութեան մէջ Դաշնակցութիւնը եղած է, որ ճակատ բռնած է պոլշեիկեան կեղծիքներու դէմ՝ ըսելու համար, որ ազատութիւնը երբեք բռնակալութիւն չէ, բանտ չէ, արքայ չէ, երկաթէ վարագոյր չէ: Ու այդ բոլորին մէջ մարդկային ոչինչ կայ:

Դաշնակցութիւնը նոյնիսկ տէր դարձաւ եւ ուզեց պոլշեիկեան ոտնձգութիւններու դէմ պաշտպանել հայ եկեղեցին, ճակատ մը, որ երկշոտ համակերպութեամբ մը լքած էին նոյնիսկ եկեղեցականները: Մենք ցաւով տեսանք նկարագրի աղճատումը մեր եկեղեցականներուն մէջ: Եթէ մարդիկ ազատ են իրենց գեղարուեստական թոյլիքներուն մէջ, պէտք է ազատ ըլլան նաեւ իրենց հաւատքին մէջ:

Դաշնակցութիւնը կը պայքարի, որովհետեւ հայ ժողովուրդի առողջութիւնը վտանգի տակ է, երբ աշխատանք կ'ըլլայ խորտակելու ազգային կորովը՝ հայ ժողովուրդի նկարագիրը: Առողջութիւն չէ, երբ ահաբեկումի կ'ենթարկուի անկախ մտածումն անգամ:

Մենք կը հաւատանք ազատութեան, ըլլայ այդ քաղաքական, մամուլի, խղճի ու մտածումի: Ժողովուրդը այն ատեն ազատ է իր երկրին մէջ, երբ ինքն իր ուժերով ու կամքով կը ստեղծէ իր վարչաձեւը: Հայրենիքի գաղափարը ինքնին նկարագիր է ու ազատութիւն: Կը հաւատանք մեր հայրենիքի անկախութեան եւ իրաւունքներու պայքարին: Դարեր յետոյ հայ ժողովուրդը իր յամառ ու տոկուն կամքով ստեղծեց Հայաստան մը՝ որպէս կորիզ. նոյն ժողովուրդը, եթէ պէտք ըլլայ, գիտէ դարեր ալ պայքարիլ տիրանալու համար իր պատմական իրաւունքներուն, ստեղծելու համար միացեալ Հայաստան մը: Ան կը հասնի իր նպատակին, եթէ ազատագրութիւն վախի ու ստրկութեան զգացումէն:

Մենք կը հաւատանք, որ այնտեղ՝ Հայաստանի մէջ, հակառակ բոլոր համակերպութիւններու, ներքին պայքար կայ՝ ապրեցնելու համար հայ ժողովուրդի կորովն ու նկարագիրը: Եթէ կ'ուզես, «Դաշնակցութիւն» անունը մի տար պայքարին, տո՛ւր ուրիշ անուն, կարեւորը ոգին է:

Մենք կը հաւատանք մեր ժողովուրդին, կը հաւատանք, որ ան կարեւոր դեր ունի կատարելիք՝ որպէս ազգ, ու անոր ազգային ըմբռնումին մէջ ուժեղ են մշակութայինն ու մարդկայինը: ■

Խարխափում 2-րդ

Պարզև Առաքել

Անարժան է Հայկաի պետ. համալսարանի Երկրաչափական բաժնի Էլեքդրոն ճիղը:

Վարած է ուսուցիչի և դաստիարակի պաշտոններ: Հրապարակած է յոդումներ «Գանձասար» շաբաթաթերթին մեջ:

Երբ սարսափը կը կրկնուի կեանքը կը դառնայ զգուշ: Անհերքելի իրողություն եւ անժխտելի իրաւունք: Ժառանգենք մեր հարուստ ու բազմափորձ անցեալի լաւը, քաղաքակիրթը, խորքայինը, յաղթականը:

Մերժենք վատը, սխալը, պատրանքայինը, պարտաւորականը:

Ուղեցի բնութագրել այսօրուան իմ տողերս, մտորումներ տողանցեցին մտքիս մէջ, որովհետեւ ձեզի հետ իմ կիսելիք մտահոգութիւնս ոչ դասախօսական է եւ ոչ ալ բանախօսական, միայն ու միայն մտերմիկ գրոյց, մեր գիտելիքները վերլիշելու ու թարմացնելու մեր մտքերը:

Կեանքի մէջ կան երեւոյթներ, որոնք համազօր են հրաշքի. Իսկ երեւոյթ հասկացողութիւնը արդիւնք է: Իսկ իրաքանչիւր արդիւնք պայմանաւորուած է պատճառով: Լայն վերնագիր ու լայն ծուն հող:

Առաջին խարխափումը կը կրէ Սիմոն Վրացեանի ստորագրութիւնը:

Այդ օրէն մինչ օրս բազմաթիւ խարխափումներ ապրած ենք:

Ազգովին մեր պզտիկ գլուխին մեծ գլխարկ դրած, առաջին փոսին մէջ իսկ ինկած, կրօնասէր բայց հաւատքէ պարպուած, անցեալապաշտ նկատուած ու ապագայի հանդէպ տեսլականը կորսնցուցած, մեր ընթացքը պէտք է անուանենք դժբախտ ու կրակը ինկած, վնասին որ տեղէն դառնաս զայն շահ նկատած, արդէօք կայ փրկութեան այլ վարկած:

Պառակտուած է ազգս, լեզուն, եկեղեցին: Դաւաճանած ենք պատմութեան թելադրանքին ու արմատներու կանչին:

Վտանգուած է ազգն ու ազգայինը, տեղի տուած է արժանապատուութեան եւ պատկանելիութեան զգացումը, ամէն օր քիչ մը աւելի ենթահող գտած թուամորթութեան եւ ապագայութեան դիմաց:

Վրացեանի օրէն մինչեւ օրս փոխուած են նաեւ խարխափելու արժէքափերն ու մասնաւոր պատճառները. միշտ ի մտի ունենալով հասկնալին եւ ընդունելին. Դժբախտաբար մերօրեայ իրավիճակը անհասկնալի է եւ ինչու չէ նաեւ անընդունելի:

Ի գուր են Շիրազի բոնցքուելու յորդորը, Աբովեանի վերք Հայաստանին, Խրիմեանի գրութիւններն ու քարոզները, Նալպանտեանի ընկերային ուսումնասիրութիւնները, Պատկանեանի եւ Ալիշանի հայրենաշունչ բանաստեղծութիւնները, Ռաֆֆիի եւ Ծերենցի վէպերը:

Վերլիշելալ ժխտականները վերացնելու եւ դրականին արժանանալու, սխալը սրբագրելու ու ճիշդին տիրութիւն ընելու համար պէտք է վերանայինք

դպրոցներէն ներս կիրարկուած ուսումնական համակարգը ու հոն փնտոել, թէ ուր թաղուած է գլուխը շունին:

Լուսամիտ ու յառաջադէմ մտաւորականութեան մօտ իրերու հոլովոյթին հետ ու ժամանակի ընթացքին, ենթակայական այս գործօնները հիմնովին պէտք է յեղաշրջեն հայ մարդու արժէքներու համակարգը:

Այս բոլոր զարգացումն ու փոխադարձ ամբողջացումը մեզ կը պարտաւորէ դառնալ աւելի արմատական ու լայնախոհ:

Ցանկութիւնը թոյլ տալի է եւ տկար հենարան իսկ իրականութիւնը իր մերկութեամբ ընդունիլը ու ատկէ դասեր քաղելը հերոսական ու դրական: Այս բոլորի յոյսին տակ՝ առարկայական եւ ենթակայական պայմաններու համատեղ զարգացման փոխ ազդեցութեան եւ փոխադարձ ամբողջացումին վրայ խարսխուած. Արդէօք ձախողած է ազգայինը. Արդիւնքն է, որ կ'արժեաւորէ աշխատանքային գործընթացը:

Ցաջողութեան տոկոսը պայմանաւորուած է ձեռք բերուած դրական տեղաշարժով: Այլապէս պիտակաւորումը միանշանակ պիտի ըլլայ ձախողութիւն:

Դաստիարակութիւնը մարդէ-մարդ յարաբերու-

թեան ամենայն ազնիւ վերնագրումն է, իսկ դաստիարակութեան վսեմագոյնը ազգայինն է:

Դաստիարակչական գործընթացը կ'ըլլայ հանգրուաններով եւ յստակ նպատակով: Հատուածապաշտութենէն անդին, պետականութեան կողքին: Սակայն երբ արեւը խամրած է, ու ապագան տոգոյն է. այսպէս բացուեցաւ հորիզոնը բայց ինչպէս սկսիլ հեքիաթը:

Պատմութիւնը դարձած է ծիծաղի ենթակայ, հայկական հարստութիւնները անցեալ ու քննարկման ենթակայ, պետական զինանշանը խնդրոյ առարկայ:

Եթէ պետականութիւն ստեղծողներուն նպատակները ժողովրդական պահանջներուն հարազատ արտայայտութիւնը չեն, անոնք ուշ կամ կանուխ կը բացայայտեն իրենց սնանկութիւնը: Պետականութեան կերտումի ճամբուն վրայ, կարելի չէ խաբել ժողովուրդին ու անոր մտասէտումը մնայուն կերպով շեղել: Այդ վիճակին մէջ յայտնուած ժողովուրդը շուտով կը զանազանէ սեւն ու սպիտակը եւ կ'ապրի յուսախաբութիւն: Այդ յուսախաբութիւնը կը բանայ ժողովուրդին աչքերը, որոնց դիմաց կը կանգնին մերկ թագաւորները:

Յուսախաբուած ժողովուրդները վտանգաւոր են: Պատմութիւնը բազմիցս ապացուցած է: Մտահոգութիւն պատճառող բուն ցաւը հոս է:

Այսօր դարձեալ նոյն Դաշնակցութիւնն է, որ ստիպուած է անգամ մը եւս ապացուցելու, թէ ազգին ճակատագիրը կարելի չէ տնօրինել միակուսակցական կամ անհատի մենատիրութեամբ:

Դաշնակցութիւնը դարձեալ ստիպուած է ապացուցելու ակնյայտ իրողութիւններ, որովհետեւ տակաւին կան մարդիկ, որոնք կը կարծեն, թէ ղեկավարութիւն կոչուած հաւաքականութիւնը կամ անհատը Աստուածային կարողութիւններով օժտուած երեւոյթ մըն է, որ ի վիճակի է ազգին ու պետութեան ճակատագիրը առանձին տնօրինելու մերժելով ժողովրդային հենարանն ու քաղաքական ընթացքը պարզած ձեռքը:

Վերջապէս հայ քաղաքական մտքի պատմութեան մէջ իրենց որոշակի դերակատարութեամբ զիրար շողկապող ու մինչեւ օրս հասցնող հիմնական գործելաոճը բացայայտ է, հարուածել ազգայնականութիւն ճառագայթող բոլոր երեւոյթները եւ յառաջացնել ապագային տրամաբանութիւն: ■

Ի՞նչ կրնանք ընել Սփիտքի մեջ...

Վրէժ-Արմէն

Ճարտարապետ, գրող, հրապարակագիր, «Հորիզոն»-ի ու «Հորիզոն գրական»-ի աւագ խմբագիր

Թող չսահմանվի ընթերցողը. խորագրին չափազանց ընդհանրական երեւցող հարցադրումը կը վերաբերի յատուկ հարցի մը միայն:

Իսկ այդ յատուկ հարցը մեր ուշադրութեան յանձնողը «Երկիր» օրաթերթի խմբագիրն էր՝ ընկ. Վահէ Սարգսեանը, որ թերթի 3 հոկտեմբեր 2025-ի կայքէջին վրայ ստորագրած էր իրապէս մտահոգիչ երեւոյթի մը մասին՝ «Ինչո՞ւ է հայագիտութիւնը յանձնում օտարի տնօրինմանը» իր յօդուածը (դասական ուղղագրութեան վերածումը իմ կողմէ):

Պիտի չմտնեն հարցի իրապէս բարդ ու միաժամանակ մեր ընթերցողին թերեւս ոչ այնքան դիրքամատչելի մանրամասնութիւններուն մէջ, բայց քանի մը բառով փորձեն բացատրել խնդիրը:

Հայաստանի հայագէտ-հասարակագէտ մասնագէտներէն ներկայիս կը պահանջուի, որ իրենց գիտական աշխատանքները տպագրեն միջազգային գիտաչափական շտեմարաններուն մէջ, որպէսզի իրաւունքը ունենան մնալու իրենց ակադեմական կամ բուհական (բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններու) պաշտօններուն վրայ: Կարելի է ենթադրել, թէ այս միջոցառումը երեւութապէս կը միտի բարձրացնել գիտական աշխատանքներու որակը, սակայն անհաւանական չէ, որ կը հետապնդէ նաեւ քաղաքական նպատակներ:

Բացի անկէ, որ հայերէն գրուած աշխատանքները պէտք է նախ թարգմանուին օտար լեզուի մը՝ միջազգային հարթակի մը վրայ տպագրուելու համար, Սարգսեան իրաւամբ հարց կու տայ. «Ինչպէ՞ս է ռուսը, իտալացին, գերմանացին, թուրքը, անգլիացին եւ այլն որոշելու՝ Վանի հերոսամարտի մասին գրուած հայ գիտնականի յօդուածը լսն է, թէ՛ չէ: Բացի այդ, շատ

հետաքրքիր է, ինչպէ՞ս է բարբառագիտութեան, հեքիաթների ուսումնասիրող կամ ֆիդայական շարժմանը զբաղող մասնագէտը յօդուած տպագրելու նման շտեմարաններում ընդգրկուած պարբերականներում: [...] Ի հարկէ, գիտաչափութիւնը շատ կարեւոր է, եթէ այն արդիւնաւէտ է եւ օրինելի [առարկայական]: Բայց, միթէ հասկանալի չէ, որ հայագիտութիւնը դա ֆիզիկա, մաթեմատիկա կամ քիմիա չէ, այլ ուղի ու ծուծով քաղաքական աստատ ունեցող, երկրի ու ազգի համար ռազմավարական նշանակութեան ուղղութիւն, և

Թորոս Թորամանյան, 1907 թ. Անի

արդեօք օտար խմբագրությունները, որոնց երկրներից շատերը կարող են ունենալ ջերմ յարաբերություններ Հայաստանի հանդեպ թշնամաբար և ոչ բարեկամաբար տրամադրուած երկրների հետ, կարող են լինել անաչառ»:

Ինք ես գիտնական (պատմաբան) հեղինակը կը հաստատե, թէ ոչ միայն ինքն ալ դէմ չէ, որ մեր մասնագէտներու գործերը տպագրուին միջազգային պարբերականներու մէջ, այլ այդ առումով պետութիւնը խրախուսէ և օժանդակէ անոնց, նոյնիսկ դիւանագիտական միջոցներով, եւ աշխատի «Սփիւռքի հեղինակատու կառոյցներին ու դէմքերին ներքաշել այդ գործում եւ ստանալ նրանց օժանդակութիւնը, եւ այլն, եւ այլն»:

Ահա ճիշտ հոս է, որ ես ալ հարց կու տամ, թէ այս ուղղութեամբ իրապէս ինչ կրնանք ընել մենք եւս Սփիւռքի մէջ:

Պատասխանս է՝ շատ բան:

Քիչ մը մանրամասնեմ:

Առաջին հերթին կազմել քանի մը հոգինոց գործադիր մարմին մը, որ միասնաբար նշանակուի վերոյիշեալ հեղինակատու կառոյցներուն՝ կուսակցութիւններուն, եկեղեցիներուն, կրթական-մշակութային հաստատութիւններուն կողմէ:

Այդ մարմինը կամ անոր կողմէ պաշտօնի կոչուած յանձնախումբ մը կամ գործակալներ աշխատին ստեղծել

Սփիւռքի մէջ գործող հայագիտական ամբիոններու, դասընթացքներու համապարփակ ցանկը, եթէ արդէն չկայ, նշելով ոչ միայն հիմնական տուեալները (հասցէ, ել-հասցէ, հեռախօսի համար, կայքէջ), այլեւ անձնակազմն ու անոնց առնչուած ուսանողներն ու գիտաշխատողները: Այս ցանկը ամբողջացնել այդ կազմակերպութիւններէն դուրս գործող անհատներու ալ նման տուեալներով: Բոլորին պարագային անպայման աւելցնելով զիրենք հետաքրքրող նիւթերը:

Նոյն ձեւով ստեղծել միջազգային գիտական հանդէսներու համապարփակ ցանկը՝ ներառելով աշխարհի գոնէ տասը կամ աւելի կարեւոր լեզուներով հրատարակուողները: Բոլոր տուեալներով՝ անձնակազմ, մասնագիտութիւն եւ այլն:

Վերոյիշեալ երկու ցանկերէն վերակազմել մասնագիտութիւններու համապարփակ ցանկը, իրաքանչիւր մասնագիտութիւնը ամբողջացնելով հաստատութիւններու, անձերու եւ հրատարակութիւններու անուններով եւ մանրամասնութիւններով:

Հաստատել թարգմանական գրասենեակ մը, կամ տրամադրելի թարգմանիչներու ցանկ մը, միշտ նոյն տուեալներով ու մասնագիտական կողմնորոշումով՝ նկատի առնելով լեզուները, որոնց կրնան թարգմանուիլ հայ գիտնականներու գործերը:

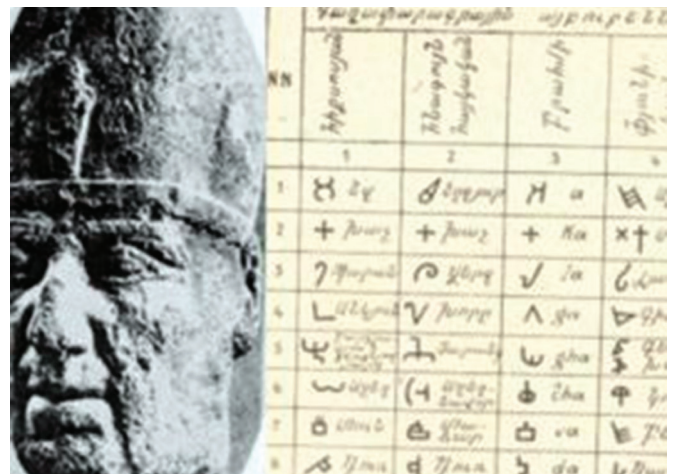
Անշուշտ, անկասկած, վերոյիշեալներն ալ իրականացնելու համար գոնէլ նիւթական մնայուն կոռուանները, հաստատել անոնց օգտագործման պայմանները եւ այլն:

Այս բոլորը պէտք է ընել՝ օգնութեան հասնելու համար «Երկիր»-ի խմբագրին նշած պարագաներուն:

Կրնանք իրականացել այսքանը: Ինչո՞ւ չկարենանք: Անհրաժեշտ ամալարկէն որքան անգամ աւելի մեծ գումարներ կը ծախսուին այլ նպատակներով: Նիւթականը չի պակսիր: Երբեք չէ պակսած: Սակայն կայ նախաձեռնողը:

Եթէ յաջողեցանք նման նախաձեռնութիւն մը իրականացնել, չէ՞ք կարծեր, որ ինքնավստահութիւնը կ'ունենանք Հայ դատի թէ հայ մշակոյթի ի նպաստ ուրիշ ինչեր իրականացնելու: Թէ՛ Հայաստանի համար, թէ՛ Սփիւռքի:

Իսկ եթէ չյաջողեցանք... ■

ՄԻՄՈՆ ՎՐԱՑՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԲՈԼՇԵՎԻԿՅԱՆ ՄՈՒՐՃԻ ԵՎ ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՍԱԼԻ ՄԻՋԵԻ

ՀԵՏԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Հատված)

Աշխարհակալությունը միեւնույնն է՝ սպիտակ թե կարմիր, ունի իր ուրույն փիլիսոփայությունը, իր տրամաբանությունը, իր եսական նպատակներն ու գործելակերպը, որոնց մեջ ամենավերջին տեղն են գրավում ազատագուրկ ժողովուրդների շահերը: Այդ շահերը հաշվի կառնվին միայն այն դեպքում, երբ ժողովուրդներն իրենք որոշ կշիռ կներկայացնեն գորավորների քաղաքական նժարի վրա:

Դեռ անցյալ դարու յոթանասունական թվականների վերջերը, Բեռլինի վեհաժողովից հետո, մի մեծ հայ՝ Խրիմյան Հայրիկը, հուսախաբ դրամատիքական պետությունների խաղերից, կոչ ուղղեց հայության.

- Հայ ժողովուրդ, եթե կուզես հարիսա ուտել (այսինքն՝ ազատություն ձեռք բերել) գինվե երկաթե շերեփով:

- Կես դար վերջը, բանաստեղծի տաղանդով օժտված մի ուրիշ մեծ հայ՝ Եղիշե Չալենց, հուսախաբ համայնավար պետության խաղերից, մի այլ կոչ ուղղեց հայությանը.

- Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է:

Մի մեծ հայ եւս, մեծ տաղանդով եւ մոլորություններով, Ավ. Իսահակյան, երբ դեռ ծունկի չէր իջել «ժողովուրդների հոր» առջեւ, հորդորեց հայ ժողովրդին.

Մուրճ կամ գնդան պիտի լինես,

Ճշմարտություն չկա ուրիշ:

Նման եզրակացության պետք է գա եւ այս գրքի ընթերցողը.

Հայ ժողովուրդ, սուտ են եւ անարժեք քեզ տրված բոլոր խոստումները, եթե ինքդ անգոր ես, չունիս ազգային իդեալ եւ իդեալիդ հասնելու վճռական կամք:

*Երրորդ հրապարակություն,
Երևան 2022 թ., էջ 242-243*

